

HET MINISTERIE VAN HUISELIJK GELUK

Lokale familieondersteuning ter preventie van radicalisering en de mogelijke rol van de (rijks)overheid – Eindrapport

SHERAZADE ADVIES

POSTBUS 14614

1001 LC AMSTERDAM

WWW.SHERAZADE.NL

INFO@SHERAZADE.NL

HET MINISTERIE VAN HUISELIJK GELUK

Lokale familieondersteuning ter preventie van radicalisering en de mogelijke rol van de (rijks)overheid – Eindrapport

Datum: 30 december 2022
Auteur: Annebregt Dijkman
Organisatie: Sherazade Advies
Opdrachtgever: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid & Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport
Status: Eindrapport
Citeren: Dijkman, A. (2022). *Het ministerie van huiselijk geluk. Lokale familieondersteuning ter preventie van radicalisering en de mogelijke rol van de (rijks)overheid*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid & Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.

'Families zijn gecompliceerd, chaotisch, imperfect. De mensen van wie we het meest houden doen we de meeste pijn; in het gezin voeren we onze bitterste strijd en maken we onze grootste fouten. Maar familie kan ook als een warme deken voelen, als een betrouwbare veilige haven, en ons vleugels geven. Dat is onze inzet, zorgen en strijd waard. Als we er op kunnen vertrouwen, kan onze familie de kracht zijn die ons overeind houdt als de wereld dreigt in te storten. Ook al zijn we ver bij elkaar vandaan, als we onze naaste familie in ons meedragen kan dat een positieve kracht zijn die ons helpt in balans te blijven, ondanks het tumult en de gekte in de wereld om ons heen.

Uit: *Elke familie heeft een verhaal. Over de erfelijkheid van liefde en verdriet*.¹

¹ Samuel, J. (2022, pagina 18). *Elke familie heeft een verhaal. Over de erfelijkheid van liefde en verdriet*. Amsterdam: Balans

Inhoud

Dankwoord	7
Samenvatting	8
1 Introductie: Familieondersteuning voor de preventie van radicalisering?	13
1.1 Waar gaat dit onderzoek over?.....	13
1.2 Aanleiding onderzoek.....	14
1.3 Constructie van een Theory of Change	14
1.4 Doel onderzoek & uitgangspunten.....	16
1.5 Hoofd- en deelvragen.....	17
1.6 Doelgroep onderzoek.....	17
1.7 Resultaten, rapport en aanbevelingen	17
1.8 Leeswijzer	18
2 Conceptueel kader	20
2.1 Introductie & leeswijzer	20
2.2 Radicalisering als begrip: een veranderend complex fenomeen.....	20
2.3 Radicalisering als proces.....	21
2.4 Preventie van radicalisering.....	26
2.5 Familieondersteuning	28
2.6 Beroepscontext van radicalisering	32
2.7 Witte vlekken	34
2.8 Samenvatting: Analyse kader.....	39
3 Resultaten digitale vragenlijst	42
3.1 Introductie & leeswijzer	42
3.2 Algemene gegevens	42
3.3 Context gemeente en preventief radicaliseringsbeleid	43
3.4 Familieondersteuning ter preventie van radicalisering	46
3.5 Tussentijdse beschouwing	59
4 Resultaten interviews	60
4.1 Introductie & leeswijzer	60
4.2 Ervaring met familieondersteuning	60
4.3 Definitie van preventie van radicalisering	61
4.4 Rol, doel en zin van familieondersteuning	63
4.5 Organisatie van familieondersteuning	65

4.6	Beperkingen en risico's van familieondersteuning.....	66
4.7	Kansen en witte vlekken familieondersteuning.....	69
4.8	Mogelijke rol van de (rijks)overheid.....	71
4.9	Persoonlijk draagvlak voor beleid- en uitvoering.....	73
5	Resultaten focusgroepen.....	75
5.1	Introductie & leeswijzer.....	75
5.2	Onderwerpen die respondenten belangrijk vinden.....	75
5.3	Hoe beschouwen respondenten de preventie van radicalisering.....	75
5.4	Nut en noodzaak van familieondersteuning & kansen.....	76
5.5	Risico's en beperkingen van familieondersteuning.....	77
5.6	Rol van de (rijks)overheid.....	77
5.7	Tot slot: randvoorwaarden.....	78
6	Conclusies.....	79
6.1	Introductie & leeswijzer.....	79
6.2	Onzekerheid en inconsistentie bij radicalisering.....	79
6.3	Representatie van respondenten.....	79
6.4	De (onbekende) effecten van opgroeien in een extremistische omgeving.....	80
6.5	Signalen en casuïstiek lijkt niet mee te bewegen met actuele fenomeenontwikkelingen.....	80
6.6	Ouders hebben beperkte kennis over radicalisering en geen effectieve handelingsstrategieën.....	81
6.7	Gezinnen hebben te maken met verschillende professionele belanghebbenden.....	81
6.8	Beperkingen en risico's van familieondersteuning.....	81
6.9	Witte vlekken & kansen van familieondersteuning.....	81
6.10	Stigmatisering reëel risico bij familieondersteuning (in huidige vorm).....	82
6.11	De term (preventie van) radicalisering.....	82
6.12	De term familieondersteuning en soorten aanbod van familieondersteuning.....	82
6.13	Verschillende fasen van inzet familieondersteuning.....	83
6.14	Gebrek aan lokaal en ideologisch breed aanbod familieondersteuning in fase 2.....	83
6.15	Gebrek aan visievorming en regievoering.....	83
6.16	Randvoorwaarden voor het rijk.....	83
6.17	Een onderbouwde Theory of Change.....	84
7	Aanbevelingen.....	86
7.1	Aanbevelingen voor de gemeenten en het rijk (op basis van de digitale vragenlijst).....	86
7.2	Uitwerken en uitvoeren van de Theory of Change vanaf 2023.....	86
7.3	Ontwikkelen en coördineren van een landelijk beleids/handelingskader familieondersteuning.....	86

7.4	Samenstellen van een expertisecoalitie	87
7.5	Zet gericht in op scholing van professionals en hun organisaties	87
8	Methodische verantwoording	88
8.1	Introductie	88
8.2	Onderzoeksmethode & karakter onderzoek	88
8.3	Literatuurscan & conceptualisering & analysekader	89
8.4	Dataverzameling.....	90
8.5	Doelgroep & selectiecriteria respondenten.....	91
8.6	Begeleidingscommissie	93
8.7	Ethische waarborgen & privacy	94
8.8	Fasering & inrichting onderzoeksproces	96
	Literatuur & bronnen	97
	Over Sherazade Advies	101
	Bijlagen	102
	Bijlage 1 Digitale vragenlijst	102
	Bijlage 2 Semi gestructureerde interview vragenlijst.....	108
	Bijlage 3 Topiclijst focusgroepen	111
	Bijlage 4 Geanonimiseerde respondentenlijst	112
	Bijlage 5 Privacy statements digitale vragenlijst, interviews & focusgroepen.....	114
	Bijlage 6 Leden van de begeleidingscommissie	119

Dankwoord

'Alle gelukkige gezinnen lijken op elkaar, alle ongelukkige gezinnen zijn ongelukkig op hun eigen manier.' Deze klassieke zin uit de roman Anna Karenina van de Russische schrijver Lev Tolstoj, las ik ooit tijdens een zomer vol liefdesverdriet. Het soort verdriet dat door je ziel, hart en lichaam snijdt omdat het direct raakt aan de hechting die je van huis hebt meegekregen. Die hechting komt bij mensen in allerlei soorten en maten voor, soms vrolijk en veilig, maar als je een beetje pech hebt, dan ook angstig of vermijdend. En met nog een beetje meer pech komt deze in een verwarrende mix waar geen touw aan vast lijkt te knopen. Hechting bepaalt mede hoe je naar de wereld en andere mensen kijkt; is het er vooral een leuke plaats? Of moet je je voortdurend beschermen tegen gevaar binnenin en/of buiten jezelf? Uit onderzoek naar processen van radicalisering weten we dat kwetsbare hechting ook een rol kan spelen bij radicalisering, en net zo een beschermende factor kan zijn als het stevig is.

De zin van Tolstoj was ook de eerste zin van het boek Elke familie heeft zijn eigen verhaal van rouwtherapeut Julia Samuel. Toen ik startte met dit onderzoek naar familieondersteuning en de preventie van radicalisering, leek het me interessant om onder andere haar boek als achtergrondverhaal te lezen en haar stem, en die van de families die ze aan het woord laat, als reisgezelschap te beschouwen. Ze beschrijft namelijk hoe familierelaties doorwerken in nieuwe generaties en welke positieve maar ook negatieve effecten dat kan hebben. Ze pleit ervoor om, in mijn woorden, met enige mildheid te kijken naar het systeem waar je uit voortkomt en nieuwsgierig te zijn naar de geschiedenis van je familie. Ik heb de afgelopen jaren zelf deze oefening gedaan, zowel professioneel als persoonlijk. Op het moment dat ik als zelfstandig onderzoeker en adviseur verderging, ondersteunde ik gezinnen waarbij sprake was van radicalisering en uitreis naar internationale conflictgebieden. Die personen waren soms nog piepjong, of hadden al een jong gezin met kinderen. Ze lieten in alle gevallen gebroken families achter. En ja, iedere familie was, of voelde zich gebroken op zijn eigen manier. Voor literatuur is drama onmisbaar, maar families waar radicalisering speelt, zouden vermoedelijk met alle liefde hun eigen drama opgeven als ze daarmee een saaie maar gelukkige familie zouden zijn. Dan maar geen goed verhaal.

In de tijd tussen toen en nu heb ik veel geleerd van andere mensen en die gezinnen. Nu ik zeven jaar later dit onderzoek afrond, heb ik het gevoel dat ik daarmee ook een cyclus afsluit. Dit onderzoek is namelijk specifiek gericht op de vraag: wat de rol van familie is bij de *preventie* van radicalisering en welke rol er mogelijk is weggelegd voor de (rijks)overheid. Als we vanuit hier een ondersteunende structuur kunnen bouwen die nieuwe radicalisering enigszins kan voorkomen of bijsturen naar democratisch burgerschap, ook als het kritisch is of activistisch, dan ben ik een gelukkig mens. Ik wil daarom de gelegenheid nemen om de bijzonder gulle respondenten in dit onderzoek te danken voor hun tijd en het delen van hun inzichten. Maar ik realiseer mij ook dat ik dit onderzoek niet had kunnen doen zonder alle mensen die mij in de afgelopen jaren voorgegaan zijn, of vergezeld hebben in het werken met dit thema binnen radicalisering, extremisme en terrorisme. Zowel opdrachtgevers, professionals, ouders en familieleden. We staan allemaal op de schouders van reuzen, en in mijn ambitie om bij te dragen aan een professionele beroepspraktijk heb ik vele schouders om op te staan.

Dank ook aan de wijze leden van de begeleidingscommissie van dit onderzoek en in het bijzonder aan één van mijn opdrachtgevers; Milan Schoenmaeckers. Ook dank aan Lieke Wouters en Ganna van Bijleveld. Jullie waren met z'n drieën een dreamteam als opdrachtgevers: betrokken, transparant, meedenkend en flexibel. Ik hoop dat de opdrachtgevende ministeries - Sociale Zaken en Werkgelegenheid & Volksgezondheid, Welzijn en Sport - verder kunnen met de uitkomsten van dit onderzoek. En iedereen die zich betrokken voelt bij families en hun toekomst. Misschien wel die van jezelf. Radicalisering is ironisch genoeg zeer democratisch en heeft geen voorkeur voor een specifiek huis. Als het zachtjes op het raam tikt of met een dreun bij je binnenvalt, dat hoop je dat er voldoende steun en zorg is, én dat die steun je eigenwaarde als mens in tact laat. Over de titel: familierelaties zijn in principe privé, totdat er dreigt iets mis te gaan of daadwerkelijk misgaat. Bijvoorbeeld als het opgroeien van een kind wordt bedreigd. Dan is er hulpverlening en/ of de overheid die intervineert. Wat zou het mooi zijn als deze interventies gezien worden door het perspectief van huiselijk geluk: een beetje saai maar wel veilig.

Annebregt Dijkman

Amsterdam, december 2022

Samenvatting

Kernpunten opzet & uitvoering onderzoek

- Dit onderzoek geeft antwoord op de vraag **hoe lokale familieondersteuning ter preventie van radicalisering eruit ziet en welke mogelijke rol de (rijks)overheid daar in kan spelen**;
- De **aanleiding** voor dit onderzoek is een **eerdere consultatieronde met drie gemeenten**. Daaruit bleken een aantal bevinding die als opzet dienden voor dit onderzoek: onder andere het ontbreken van een beleidsvisie op familieondersteuning ter preventie van radicalisering en samenwerkingsknelpunten tussen het veiligheidsdomein en sociaal domein;
- **Dit is een praktijkgericht onderzoek** dat gebruik maakt van organisatie-antropologische insteek en een ex ante benadering van de vraag naar familieondersteuning. Omdat het onderzoek als doel heeft om een beleidsvraag te beantwoorden, is daarom gewerkt met een **ex ante methode** aan de hand van een **veranderingstheorie** (theory of change);
- De **dataverzameling** van dit onderzoek betreft een **literatuurscan**, een **digitale vragenlijst** (enquête), **diepte interviews**, en **twee focusgroepen**. In totaal droegen **30 unieke respondenten** bij aan dit onderzoek. Zij vertegenwoordigen verschillende organisaties en functies, waaronder gemeenten, politie, zorg- en veiligheidshuis, specialistische professionals, jeugdzorginstelling, aanbieders van weernaarheidprogramma's voor ouders en een landelijke specialistische organisatie op familieondersteuning;
- Het onderzoek heeft plaatsgevonden in de periode **1 juni t/m 30 december 2022** in **opdracht van het ministerie van Sociale zaken en Werkgelegenheid & het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport**.

Kernpunten conclusies

- **Onzekerheid en inconsistentie bij radicalisering**: Radicalisering is grillig en een onvoorspelbaar proces. Hoewel er aanwijzingen zijn dat bepaalde kenmerken vaker voorkomen bij radicalisering, namelijk man zijn, jong zijn etc. blijkt uit onderzoek echter geen hard causaal verband tussen de verschillende risicofactoren en beschermende factoren;
- **De (onbekende) effecten van opgroeien in een extremistische omgeving**: In Nederland is de intergenerationele overdracht van zijn andere vormen van extremistisch denken en doen dan het gewelddadig jihadisme, zoals rechts-extremisme of totale afwijzing van de overheid en democratische instituties, nog niet onderzocht. We weten dus niet met zekerheid of diverse extremistische ideologieën overgedragen worden op kinderen. Tegelijk wordt aangenomen dat dat het geval kan zijn;
- **Er is beperkt onderzoek naar familieondersteuning en de effectiviteit daarvan**: Uit de beperkte studies die er zijn, worden verschillende vormen van familieondersteuning beschreven en lijken interventies (elementen) te (bevatten die) werken;
- **Signalen en casuïstiek lijkt niet mee te bewegen met actuele fenomenontwikkelingen**: De signalering van radicaliseringscasuïstiek blijft achter bij de actuele ontwikkelingen en verandering van dreiging en trends. Bijvoorbeeld op het rechtsextremisme een antioverheidsextremisme;
- **Ouders hebben beperkte kennis over radicalisering en geen effectieve handelingsstrategieën**: Respondenten geven in dit onderzoek aan dat ouders een gebrek aan kennis hebben wat betreft radicalisering en radicaliseringsprocessen. De literatuur laat een vergelijkbaar beeld zien en weten ouders inderdaad meestal niet hoe te handelen. Ze voelen soms wel dat er iets niet klopt maar kunnen hun vinger er niet altijd op leggen of een effectieve strategie toepassen;
- **Gezinnen hebben te maken met verschillende professionele belanghebbenden**: Gezinnen die te maken hebben met radicalisering en daar hulp voor zoeken of krijgen, hebben vaak te maken met verschillende professionals. Zeker in het geval van gezinnen die afhankelijk zijn van informatie van derden over bijvoorbeeld het welzijn van hun kind (bij voorbeeld bij een vermissing of uitreis). In dit veld doorkruisen wetenschappers of deskundigen soms ook de hulpverlening of politie-interventies;
- **Beperkingen en risico's van familieondersteuning**: Op basis van de digitale vragenlijst zijn de grootste knelpunten bij familieondersteuning: 1) *De samenwerking* tussen het sociaal domein en het veiligheidsdomein (conform de eerdere consultatie met drie gemeenten); 2) *Het ontbreken van criteria* voor de inzet van familieondersteuning; 3) *Beperkte ambtelijke capaciteit* en 4) *Te weinig of geen zicht op mogelijke processen van radicalisering* bij inwoners van de gemeente. Op basis van de interviews en de focusgroepen komen er nog meer beperkingen en risico's van familieondersteuning aan het licht, namelijk: 1) *Overnemen van verantwoordelijkheid* van opvoeders door professionals; 2) *Inzet van deskundigen* en de aanwezigheid van onderzoekers die de hulpverlening of politie-inzet doorkruisen; 3) *Ouders hebben onderling ook contact* en adviseren elkaar soms 'verkeerd'; 4) *Bezuinigen* op vrijwilligers en moeilijke regels voor het aanvragen van subsidies en wantrouwen vanuit de overheid; 5)

Stigmatisering; 6) *Het niet aansluiten bij de leefwereld van gezinnen*; 7) De gewoonte om *radicalisering weg te zetten onder veiligheidsbeleid*; 8) '*Reguliere problemen*' zoals wachtlijsten en knelpunten in de jeugdzorg; 9) *Bewustwording* van de verhoudingen in het gezin of familie kan ook leiden tot andere problemen; 10) *Houding en opvattingen* van professionals kunnen een negatieve impact hebben; en tot slot 11) *Tijdelijke financiering* van familieondersteuning kan een duurzame inzet belemmeren;

- **Witte vlekken & kansen van familieondersteuning:** 1) *Familieondersteuning als preventieve kans*: familieondersteuning is een kans om echt preventief iets te kunnen betekenen voor een jongere en het gezin, bijvoorbeeld omdat er meer zelfreflectie ontstaat, en er meer bewustwording ontstaat over familierelaties en opvoedstrategieën. 2) *Integrale aanpak en houding van professionals*: de houding van betrokken professionals is belangrijk. Bijvoorbeeld in het niet stigmatiseren en het benadrukken van overeenkomsten in plaats van verschillen tussen mensen. Professionals hebben baat bij een breed netwerk waar ze mee kunnen optrekken, en respondenten zien een integrale aanpak dan ook als positief. 3) *Transparant maken van de aanpak*: een andere kans zien respondenten in het meer transparant maken van de aanpak van familieondersteuning. Het werken met radicalisering heeft nog altijd iets heimelijks. Het wegnemen van de heimelijke sfeer zou bij kunnen dragen aan een drempelverlagend effect, niet alleen voor gezinnen maar ook voor professionals in het sociaal domein. 4) *Leeftijdsgrens van achttien jaar* de wettelijke leeftijdsgrens van achttien jaar die in veel gevallen (binnen het juridisch en hulp-verleningskader) het einde markeert van jeugd naar volwassenheid. 5) *Betrekken van scholers*: respondenten pleiten voor het betrekken van scholers in de preventieve aanpak van radicalisering. 6) *Het 'ideaaltype' terrorist*: een witte vlek in het radicaliseringsbeleid is wellicht ook het beeld van de 'ideaaltype terrorist'; het idee dat mensen vanuit ideologische motieven geweld plegen met als doel de samenleving te ontwrichten. Er zijn ook voorbeelden van gedachtengoed waarbij die ontwrichting niet op voorhand onderdeel is van de ideologie, maar als mensen zich bedreigd voelen zij zich wel degelijk gewelddadig kunnen gaan gedragen. Met name bij zogenaamde soevereine (groepen) burgers;
- **Stigmatisering reëel risico bij familieondersteuning (in huidige vorm):** Bijna alle respondenten geven aan dat een van de risico's van familieondersteuning stigmatisering is. Omdat de meeste ondersteunende activiteiten zoals training en voorlichting in opvoedondersteuning beschikbaar is of gericht is op families met een migratieachtergrond, specifiek islamitische gezinnen, is dat ook een reëel risico. De meeste respondenten geven juist aan dat ze inclusiviteit heel belangrijk vinden. Dus beschikbaar ondersteuning die beschikbaar is voor alle ouders en niet alleen voor islamitische ouders. Dit is een belangrijk gegeven voor met name het ministerie van SZW, omdat zij zich in haar beleidsdoelstelling vooral richt op 'migratie gerelateerde' vraagstukken en doelgroepen met een migratieachtergrond. Opvoedondersteuning of weerbaarheidsprogramma's en trajecten volgen die beleidslogica. Maar omdat er vanuit andere perspectieven en doelgroepen geen aanbod ontwikkeld wordt, ontstaat er (onbedoeld) een eenzijdige focus op gezinnen en doelgroepen met een migratie achtergrond, specifiek islamitische gezinnen;
- **De term (preventie van) radicalisering:** Uit dit onderzoek blijkt dat de preventie van radicalisering veel verschillende aspecten bevat. Respondenten geven aan dat radicalisering als term beladen is, zeker voor professionals in het sociaal domein en het onderwijs. Het zou daarom goed zijn als er een andere benadering of terminologie gekozen wordt, zoals *vervreemding*, *huiselijk geluk*, *veilig opgroeien* etc. Respondenten vinden een inclusieve benadering essentieel voor de preventie van radicalisering. Het is belangrijk dat het Rijk radicalisering erkent als *Nederlandse problematiek*; en niet als een probleem van doelgroepen;
- **De term familieondersteuning en soorten aanbod van familieondersteuning:** Familieondersteuning is een term die vertaald is uit het Engels en gebruikt wordt in internationaal onderzoek naar radicalisering. De term dekt niet alle activiteiten die op dit moment worden ingezet binnen zowel het veiligheids- als het sociaal domein. Het gaat dan ook om trainingen weerbaarheid, training over huiselijk geweld, vervreemding, radicalisering, criminaliteit, communicaties binnen familie, ouder kind relaties, omgaan met online activiteiten van kinderen, mediawijsheid etc. Familieondersteuning is momenteel onder te verdelen in: 1) *Voorlichting* in groepen; 2) *Training* in groepen; 3) *Lotgenotencontact* 4) *Individuele begeleiding* aan een lid van een gezin of familie; 5) *Ondersteuning aan het hele gezin*, opvoeders of familie; en 6) *Een combinatie* van 4 en 5;
- **Verskillende fasen van inzet familieondersteuning:** Op basis van de resultaten van dit onderzoek wordt duidelijk dat er eigenlijk verschillende fasen van inzet zijn, maar dat deze in de praktijk niet op die manier worden onderscheiden. Die fasen bestaan uit 1) *Voorlichting en training* voor ouders in het algemeen, dat wordt nu gedaan door private partijen (vaak in opdracht van of gefaciliteerd door de gemeente) Het gaat dan vaak om deelnemers die op basis van criteria in aanmerking komen voor voorlichting of training. In de praktijk blijkt het vaak om islamitische gezinnen te gaan of ouders met een migratieachtergrond; 2) *Aanbod in de situatie dat er eerste signalen en/ of zorgen zijn over radicalisering*, bijvoorbeeld van ouders, de persoon zelf, vrienden of vrijwilligers. Dit aanbod is er nauwelijks. Het gaat hier niet meer om voorlichting maar om daadwerkelijk interventie en ondersteuning aan het gezinssysteem, al of niet in combinatie met de jongere zelf; en 3) *Aanbod wanneer er daadwerkelijk sprake is van radicalisering*, in dat geval schakelen veel gemeenten over naar het Landelijk Steunpunt Extremisme.

- **Gebrek aan lokaal en ideologisch breed aanbod familieondersteuning in fase 2:** Ondanks dat er voorbeelden zijn van verschillende partijen die een eigen aanbod hebben (zowel landelijk als lokaal), is het duidelijk dat het dan vooral gaat om ondersteuning voor islamitische gezinnen, of gezinnen met een migratie achtergrond en gericht op het gewelddadige jihadisme. Specifieke ondersteuning voor bijvoorbeeld anti-overheidsradicalisering, links- en rechtsradicalisering is er nauwelijks. Dat betekent dat gemeenten vaak geen preventieve inzet kunnen plegen met behulp van bestaande familieondersteuning. Ze kunnen soms wel gebruik maken van jongerenwerk of individuele jeugdhulpverlening. Maar de eerste is niet gericht op het familiesysteem en de tweede vaak niet gespecialiseerd in ideologische componenten van radicalisering;
- **Gebrek aan visievorming en regievoering:** Zowel landelijk als gemeentelijk is er nauwelijks visievorming op lokale familieondersteuning (in brede zin). Er zijn verschillende activiteiten die hier onder vallen maar die of niet als zodanig gepositioneerd worden en/of niet als zodanig gezien. Bijna alle respondenten geven aan dat een visie wel gewenst wordt. Waarbij er duidelijk behoefte is aan regievoering in die visieontwikkeling. Er worden verder nauwelijks criteria gehanteerd door gemeenten t.a.v. kwetsbare individuen, groepen en omgevingen bij de preventie van radicalisering. Daar is een verbeteringslag mogelijk en kan ook positieve gevolgen hebben voor evaluatie onderzoek, legitimiteit en effectiviteit van doelstellingen en preventief beleid;
- **Randvoorwaarden voor het rijk:** Respondenten hebben verschillende randvoorwaarden genoemd waar de verdere ontwikkeling van familieondersteuning aan zou moeten voldoen. Zo noemen ze: 1) *Coördinatie op visievorming* door de rijksoverheid; 2) *Organiseren van lokaal aanbod* van familieondersteuning binnen reguliere organisaties met een duurzaam karakter 3) *Meer samenhang* tussen het beleid van de verschillende ministeries en uitvoeringsorganisaties (zoals LSE en ROR en Stichting School en Veiligheid (SSV)) 4) *Positionering van familieondersteuning* als belangrijke aanpak, gekoppeld aan zowel zorg als veiligheid. Waaronder ook lotgenoten contact: ouders die onder begeleiding steun hebben aan elkaar en leren van elkaar; 5) *Structureel voorzien in informatievoorziening* over familieondersteuning: leren van andere gemeenten en organisaties; 6) *Een inclusieve benadering*; 7) *Een brede ideologische benadering*; 8) *Professionele agendering*, ook vanuit het lokale veld; 9) *Financiering niet opknippen in veiligheid en zorg* bij aanvragen, maar integraal en duurzaam uitzetten. En tot slot: 10) *Aandacht voor 'reguliere' problematiek* zoals thuisonderwijs, fraude, criminaliteit, wachtlijsten bij de GGZ, personeelstekorten etc.

De veranderingstheorie

Op basis van de consultatieronde met de gemeenten is een constructie van een Theory of Change gemaakt (CMO model 1). Op basis van de resultaten & conclusies van dit onderzoek is vervolgens een uitgewerkte en onderbouwde Theory of Change (CMO model 2) geformuleerd:

Theory of Change CMO model 1

Context	Mechanismen	Outcome
Fenomeencontext van radicalisering: gemeenten hebben te maken met verschillende (ideologische) vormen van radicalisering	Overkoepelende beleidsvisie op familieondersteuning	Aanbod van verschillende vormen van familieondersteuning die lokaal en preventief kunnen worden ingezet bij eerste signalen van mogelijke radicalisering en waarbij professionals effectief samenwerken vanuit een integrale aanpak
Beleidscontext: familieondersteuning is vaak gekoppeld aan de persoonsgerichte aanpak (PGA) en niet aan de inzet op het versterken van weerbaarheid en de preventie van radicalisering en de rol die ondersteuning aan het gezin daarin kan spelen, in tegenstelling tot het Rijk	Ontwikkelen van gezamenlijke professionele taal voor het werken met families en opvoeding op het snijvlak van zorg en veiligheid	
Professionele context: gemeenten ervaren belemmeringen in de samenwerking tussen het sociaal- en veiligheidsdomein in de gehele aanpak van radicalisering, zoals het verbinden van professionals tussen beide domeinen, wat ook doorwerkt in het verlenen van familieondersteuning	Aanbod van systeemgerichte aanpak van familieondersteuning i.p.v. alleen individueel gerichte ondersteuning	
Aanbod van familieondersteuning: het systeemgericht benaderen van casuïstiek vergt aandacht. De aanpak van casuïstiek als uitvloeisel van de PGA is voornamelijk op het individu gericht en het gezin en de invloed daarvan op het radicaliseringsproces wordt niet altijd standaard wordt meegenomen		

Theory of Change CMO model 2

Context: Omstandigheden	Mechanismen: Activiteiten	Outcome: Resultaten
<p>Fenomeencontext van radicalisering: gemeenten hebben te maken met verschillende (ideologische) vormen van radicalisering. Radicalisering is in voortdurende verandering en bijblijven bij de actualiteit is lastig voor gemeenten. Gemeenten hebben daarnaast lang niet altijd zicht op lokale fenomeenontwikkelingen van radicalisering en behoeften aan familieondersteuning.</p>	<p>Ontwikkelen landelijk beleids/handlingskader familieondersteuning (2023) met daarin de volgende uitgangspunten: <u>radicalisering als wicked problem; pedagogisch perspectief; transparant over waarden en doelen; inclusief; ideologisch breed; integraal; evidence based; positionering van het sociaal domein; positief taalgebruik; pedagogische coalities en aansluiten bij momentums en agenda's zoals de Richtlijn Radicalisering van het Nederlands Jeugd Instituut (NJI) en de Hervormingsagenda Wijkteams en meerjarenagenda Zorg- en Veiligheidshuizen.</u></p>	<p>Gemeenten kunnen het landelijke beleidskader familieondersteuning toepassen in hun eigen lokale context (2024) Bijvoorbeeld door mogelijkheden van scholing van professionals, inkoopafspraken met (jeugd)zorg organisaties, en co-productie van pilots. Gemeenten spelen een actieve rol bij het lokaal vormgeven van preventieve familieondersteuning.</p>
<p>Beleidscontext: familieondersteuning is vaak gekoppeld aan de persoonsgerichte aanpak (PGA) en niet aan de inzet op het versterken van weerbaarheid en de preventie van radicalisering en de rol die ondersteuning aan het gezin daarin kan spelen, in tegenstelling tot het Rijk. Gemeenten hanteren (waarschijnlijk) geen criteria voor de inzet van familieondersteuning. Gemeenten hebben vaak geen apart beleid voor familieondersteuning bij radicalisering. Financiering is versnipperd en aanvragen is soms een hoge drempel.</p>	<p>Regievoering (2023- 2026) door het Rijk over het aansturen van de overkoepelende beleidsvisie/handlingskader voor familieondersteuning. Interdepartementale afstemming en overeenstemming over taken en rollen, inclusief kaders voor aanvragen (structurele) financiering (Versterkingsgelden); betrekken en positioneren van middelbaar onderwijs; en een doorlopend gesprek met gemeenten over taal, samenwerking en scholing van professionals.</p>	<p>Er zijn aanwijsbare regionale of lokale pedagogische coalities/ntewerken (vanaf 2025) van onderwijsinstellingen, ouders en professionals die preventief bijdragen aan zorgen en vragen rondom veilig opgroeien/ radicalisering. Scholen positioneren aandacht voor radicalisering als een positief gegeven voor de educatieve en pedagogische taak van de school. Democratische vorming is ook onderdeel van de preventie van radicalisering.</p>
<p>Professionele context: gemeenten ervaren belemmeringen in de samenwerking tussen het sociaal- en veiligheidsdomein in de gehele aanpak van radicalisering, zoals het verbinden van professionals tussen beide domeinen, wat ook doorwerkt in het verlenen van familieondersteuning. Het sociaal domein (inclusief onderwijs) lijkt weinig eigenaarschap voor (de term) radicalisering te voelen, wel over opgroeien van jongeren. Professionals worden tijdens reguliere opleidingen niet/nauwelijks geschoold in het werken met radicalisering.</p>	<p>Ontwikkelen van gezamenlijke professionele taal (2023) voor het samenwerken met families en opvoeding op het snijvlak van zorg en veiligheid. Taal moet aansluiten bij terminologie die begrepen wordt door zowel het veiligheidsdomein als het sociaal domein en bij voorkeur positief geformuleerd, zoals veilig opgroeien, huiselijk geluk en veiligheid als continuüm.</p>	<p>Er is aanbod van verschillende vormen van familieondersteuning voor drie fasen (gefaseerd vanaf 2023 e.v.) die lokaal en preventief kunnen worden ingezet bij eerste signalen van mogelijke radicalisering en waarbij professionals effectief samenwerken vanuit een integrale aanpak. Aanbod bestaat uit: 1. voorlichting; 2. training (FASE 1) 3. lotgenotencontact; 4. individuele begeleiding; 5. familiebegeleiding, (FASE 2) 6. een combinatie van van 4 en 5 (FASE 3)</p>
<p>Aanbod van familieondersteuning: het systeemgericht benaderen van casuïstiek vergt aandacht. De aanpak van casuïstiek als uitvloeisel van de PGA is voornamelijk op het individu wordt gericht en het gezin en de invloed daarvan op het radicaliseringsproces wordt niet altijd standaard meegenomen. Huidig aanbod bestaat uit: 1. voorlichting; 2. training; 3. lotgenotencontact; 4. individuele begeleiding; 5. familiebegeleiding, 6. een combinatie van van 4 en 5. Fasen bestaan uit: 1. nog voor er iets speelt, 2. als er signalen zijn en 3. als er daadwerkelijk radicalisering speelt.</p>	<p>Ontwikkelen van systeemgerichte interventie van familieondersteuning (2023 e.v.) i.p.v. alleen individueel gerichte ondersteuning. Bij voorkeur pilot(s) met landelijke financiering en cofinanciering van gemeenten. Betrekken van expertise het Landelijk Steunpunt Extremisme LSE en Rijksopleidingsdienst tegengaan Radicalisering ROR en aanbieders met praktijkervaring zoals Diversea, Oumnia Works, Trias Pedagogica, Stichting El Amal en (prio-) gemeenten.</p>	<p>Huidige onbedoelde en ongewenste uitkomst: (potentiele) stigmatisering van specifieke doelgroepen omdat het huidige beleid en aanbod zich vooral richt op moslims en burgers met een migratieachtergrond. Een beleidskader conform de gestelde uitgangspunten en regie kan dit mogelijk voorkomen.</p>
<p>Wetenschappelijke- en praktijkkennis context over familieondersteuning: er is relatief weinig literatuur en evaluatie beschikbaar over familieondersteuning. Witte vlekken (t.a.v. onderzoek) zijn: effectiviteit van familieondersteuning; intergeneratiele overdracht van ideologie; adverse childhood experiences en radicalisering; psychisch geweld als concept bij radicalisering. Weinig vertegenwoordiging van doelgroepen en individuen die familieondersteuning hebben gekregen.</p>	<p>Ontwikkelen van een online centrale vindplaats voor informatie over familieondersteuning (2024) Inclusief: landelijke beleidskaders; kaders voor financiering; onderzoek; best practices & best people, sociale kaart van aanbod familieondersteuning en vanuit positief taalgebruik.</p>	<p>Gemeenten zijn geïnformeerd over familieondersteuning en de lokale behoeften van gezinnen (vanaf 2024) en weten waar ze informatie kunnen vinden over: de (on)mogelijkheden t.a.v. familieondersteuning, onderzoek (best practice & best people) en belangrijke contactpersonen en familieondersteunings aanbod (sociale kaart).</p>
<p>"Reguliere" problematiek die relevant is voor familieondersteuning: wachtlijsten gezondheidszorg, knelpunten in de jeugdzorg, weinig toezicht voor thuisonderwijs; PGB fraude; leeftijdsgrens van 18 jaar bij ondertoezichtstelling (OTS).</p>	<p>Uitleren van expertise op radicalisering en familieondersteuning aan regionale en lokale partijen (vanaf 2023) door het Rijk, LSE, ROR en organisaties met praktijkervaring. Betrekken van netwerk van Zorg- en Veiligheidshuizen.</p>	
	<p>Inzetten op kennisvergroting en scholing t.a.v. familieondersteuning: (vanaf 2023) Leerlijnonwikkeling familieondersteuning bij radicalisering en omgaan met veranderende complexiteit: betrekken van hogeronderwijsinstellingen, universiteiten, beroeps- en brancheorganisaties en organisaties met praktijkervaring bij het ontwikkelen van onderzoek en scholing t.a.v. radicalisering en familieondersteuning.</p>	

Kernpunten aanbevelingen

- **Aanbevelingen voor de gemeenten en het rijk (op basis van de digitale vragenlijst).** Voor de gemeenten ligt de nadruk op: 1) *Meer aandacht* voor proces van deradicalisering; 2) *duidelijke doelen en criteria hanteren*; 3) *Inzetten op scholing* van professionals; 4) *Coördinatie en regie* op preventief beleid; 5) Het onderwerp van *familieondersteuning actief inbrengen* bij partners; 6) *Initiatieven niet te snel weggeven* maar betrokken blijven als gemeente; 7) *Integraal kijken naar problematiek* met bestuurlijke steun; 8) *Meer verbinding* veiligheidsdomein en sociaal domein. Voor het Rijk ligt de nadruk op: 1) *Ondersteunen van casusregie* op lokaal niveau; 2) *Betere verbinding* tussen de verschillende ministeries zelf (veiligheid vs. sociaal/zorg); 3) (meer en geoordeelde/gerichte) *Financiële middelen* voor activiteiten vanuit zowel NCTV, SZW als VWS; 4) *Faciliteren van samenwerking lokaal*; 5) *Oog houden voor nieuwe vormen van radicalisering* en de gevolgen daarvan voor beleid; 6) *Het ontwikkelen van een beleids/handelingkader*; 7) *Adviseren en meedenken* bij herijken van preventief beleid; 8) *Meer aandacht voor regionale uitvoeringsorganisaties* (zoals zorgaanbieders); en 9) *Inzichtelijk maken van best practices & best people* en delen van deze kennis (landelijk en internationaal);
- **Uitwerken en uitvoeren van de Theory of Change vanaf 2023;** Bespreek de uitkomsten van dit onderzoek aan de hand van de onderbouwde Theory of Change (CMO model 2) en de voorgestelde tijdlijn met betrokkenen en stakeholders van lokale familieondersteuning ter preventie van radicalisering, waaronder gemeenten, aanbieders, het LSE en ROR en andere rijksdepartementen, met als doel instemming en draagvlak. Maak op basis van die gesprekken een plan van aanpak, inclusief een uitgewerkte visie op familieondersteuning. Voer dit plan van aanpak uit en evalueer dit. Pas de ToC aan indien nodig en ga opnieuw een cyclus in. Deze structurele evaluatie is ook belangrijk omdat de vorm en inhoud van radicalisering steeds verandert. Sluit aan bij ontwikkelingen in de beroepspraktijk, zoals de ontwikkeling van de Richtlijn Radicalisering voor jeugdprofessionals van het Nederlands Jeugd Instituut, de hervormingsagenda van de Wijkteams en de meerjarenagenda van de Zorg- en Veiligheidshuizen;
- **Ontwikkelen en coördineren van een landelijk beleids/handelingkader familieondersteuning:** Het gecoördineerd maar in gezamenlijkheid met verschillende departementen, gemeenten en uitvoeringsorganisaties verder ontwikkelen en uitzetten van een integrale beleids/handelingkader dat uitgaat van een positieve bijdrage van familieondersteuning (in de brede zin van het woord) aan de preventie van radicalisering (zowel zorg als veiligheid) en die uitgaat van: 1) *Radicalisering als wicked problem*; 2) *Pedagogisch perspectief*; 3) *Transparant is over waarden en doelen* van familieondersteuning; 4) *Inclusief is*; 5) *Ideologisch brede benadering*; 6) *Integrale aanpak*; 7) *Evidence Based is*; 8) *Positionering van het sociaal domein*; 9) *Positief taalgebruik*; 10) *Pedagogische coalities* en 11) *Aansluit bij momentum en agenda's* zoals de Richtlijnen Radicalisering van het Nederlands Jeugd Instituut (NJI) en de Hervormingsagenda Wijkteams en meerjarenagenda Zorg- en Veiligheidshuizen. Maak een centrale online vindplaats voor informatie over dit beleid/ handelingkader, onderzoek, aanbod van familieondersteuning etc. Houdt er rekening mee dat gemeenten praktisch uit de voeten moeten kunnen met het beleids/ handelingkader;
- **Wees transparant:** Houdt er rekening mee, en geef publiek rekenschap in het beleidskader (transparantie) van het feit dat het hier gaat om een grijs gebied waarin families en individuen nog geen strafbare handelingen plegen. Er bestaat geen algemene voorlichting over hoe burgers om moeten gaan bij zorgen rondom de ontsporing van extreme idealen c.q. radicalisering. Familieondersteuning kan zich zowel richten op ouders die te maken hebben met de radicalisering van hun kind of andersom. Beleid moet altijd ethisch, proportioneel, effectief en legitiem zijn. Deze uitgangspunten staan op voorhand op gespannen voet met (de preventie van) radicalisering vanwege de effecten van veranderende complexiteit;
- **Zet bij de uitvoering van de ToC expliciet in op de vorming en versterking van aanwijsbare pedagogische coalities** rondom kinderen, zoals ouders, scholen en andere (pedagogische) betrokkenen. Invloeden waar jongeren mee te maken krijgen zijn te groot en te complex voor individuele ouders en docenten om hier alleen tegen op te treden. Terwijl een gezamenlijke inspanning het morele gezag kan bieden waar jongeren die vatbaar zijn voor radicalisering en de samenleving behoefte aan hebben;
- **Samenstellen van een expertisecoalitie:** Stel een expertisecoalitie samen van onder andere het LSE, ROR en organisaties met praktijkervaring met familieondersteuning. Deze coalitie zou haar expertise structureel kunnen uitlenen aan regionale of lokale partijen die regulier ingebed zijn in de hulpverleningsstructuur. Per regio/provincie zou dat kunnen verschillen;
- **Zet gericht in op scholing van professionals en hun organisaties:** Zet in op kennisvergroting en scholing t.a.v. familieondersteuning: (vanaf 2023) Bijvoorbeeld in een leerlijnontwikkeling familieondersteuning bij radicalisering en omgaan met veranderende complexiteit. Betrek daarbij hoger onderwijsinstellingen (bij voorkeur lectoraten), universiteiten, beroeps- en brancheorganisaties en organisaties met praktijkervaring bij het ontwikkelen van onderzoek en scholing t.a.v. radicalisering en familieondersteuning. Denk aan het brandweer model: preventie door voorlichting en bewustwording en als er daadwerkelijke incidenten zijn dan is er overal in Nederland lokale familieondersteuning in het gezin mogelijk.

1 Introductie: Familieondersteuning voor de preventie van radicalisering?

1.1 Waar gaat dit onderzoek over?

In een interviewfragment met de BBC² vertelt Sebastian Shemirani in tranen hoe verontrustend het is om iemand 'zijn verstand te zien verliezen in plaats van zijn leven'. Hij doelt daarmee op zijn moeder, één van de meest bekende complotaanhangers van Engeland. In een TedEx speech van Zak Ebrahim³ vertelt hij hoe het is op te groeien met een vader die veroordeeld is wegens het doodschieten van de leider van de Jewish Defense League en het beramen van een terroristische aanslag op het World Trade Center in New York in 1993 in de Verenigde Staten. Dichter bij huis laat de film *Ons moederland*⁴ van filmmaker Shamira Rafaëlla zien hoe Constant Kusters de voorman van de rechtsextremistische Nederlandse Volks Unie (NVU) zijn kinderen samen met zijn vrouw opvoedt als verlengstuk van hun gewelddadige ideologie. In de documentaire *De verloren kinderen van het kalifaat*⁵ van journalist Sinan Can komen wanhopige ouders aan het woord die hun kind hebben zien vertrekken naar Syrië en Irak om zich aan te sluiten bij terroristische groepering(en). Het zijn publieke voorbeelden van families die te maken hebben met radicalisering, waarin ofwel één van de kinderen radicaliseert of waarin de ouders radicaliseren, of beide. Er zijn echter ook gezinnen of families waarin radicalisering nog niet zo'n vaart heeft genomen maar er wel zorgen zijn.

Bezorgde burgers kunnen in Nederland terecht bij het Landelijk Steunpunt Extremisme⁶, soms ook bij de eigen gemeente of een private organisaties. Hulp aan families die te maken hebben met mogelijke radicalisering wordt in de internationale literatuur *family support* genoemd. Familieondersteuning is dus een letterlijke vertaling en gaat over een zeer beperkt fenomeen maar met grote impact. Zowel op individuele levens als op de maatschappij als geheel. Sebastian heeft bijvoorbeeld gebroken met zijn moeder en vindt dat zij een gevaar is voor de samenleving. Zak Ebrahim heet van oorsprong niet Zak Ebrahim maar heeft een nieuwe naam aangenomen en heeft na een leven vol stigma en uitsluiting, gebroken met zijn vader en zijn extremistische milieu. Hij zet zich in voor het verspreiden van een boodschap van vrede. Constant Kusters stelt zijn kinderen nog steeds bloot aan bijvoorbeeld (gewelddadige) demonstraties en leert hen dat ze superieur zijn aan andere mensen. Sommige ouders uit de documentaire van Sinan Can hebben onlangs hun kind en/of kleinkinderen 'teruggekregen' omdat ze opgehaald zijn uit de Koerdische kampen in Syrië.

Families kunnen ook op een andere manier slachtoffer worden van radicalisering. De meest voor de hand liggende vorm is getuige zijn van een aanslag of daarbij omkomen, een familielid verliezen, of zelfs hele groepen mensen. Dat laatste laat het boek *het Vergeten Volk*⁷ van journalist Brenda Stoter bijvoorbeeld zien over het lot van de Yezidi bevolking in Irak. Vlak over de Nederlandse grens getuigt de Belgische Mohamed el Bachiri in zijn boek *Jihad van Liefde*⁸ over de gevolgen van de aanslagen op de Brusselse metro in 2016 voor zijn gezin. Een aanslag die zijn vrouw en moeder van zijn kinderen doodde. Radicalisering waarin ideeën leiden tot haat en psychisch of fysiek geweld, kent wereldwijd slachtoffers. Nederland zet in op een integrale aanpak waarin preventie van radicalisering een belangrijke rol speelt.⁹ Een specifiek onderdeel daarbinnen is familieondersteuning. De hulpvraag waar familieondersteuning op inzet, kan praktisch van aard zijn maar ook sociaal- emotioneel of educatief. Dit onderzoek gaat over de vraag hoe lokale familieondersteuning ter preventie van radicalisering eruit ziet en welke mogelijke rol de (rijks)overheid daar in kan spelen.

² Link <https://www.facebook.com/Channel4/videos/son-hitting-back-against-conspiracy-loving-mum-extreme-families/457046423110932/>

³ Link: https://www.ted.com/talks/zak_ebrahim_i_am_the_son_of_a_terrorist_here_s_how_i_chose_peace?language=nl

⁴ Link <https://www.2doc.nl/documentaires/2019/12/ons-moederland.html>

⁵ Link <https://www.bnnvara.nl/documentaires/artikelen/de-verloren-kinderen-van-het-kalifaat>

⁶ Link <https://www.landelijksteunpuntextremisme.nl/>

⁷ Stoter, B. (2019). *Het vergeten volk. Het verhaal van de Jezidi's over de laatste genocide*. De Arbeiderspers.

⁸ El Bachiri, M. (2017). *Jihad van Liefde*. De Bezige Bij.

⁹ Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. (2021, 19 november). Brief aan de Tweede kamer der Staten Generaal. Geraadpleegd van: <https://open.overheid.nl/repository/ronl-e493b31d-42c6-4413-8a20-ec70a735c6d9/1/pdf/kamerbrief-beleid-preventie-radicalisering.pdf>

Leeswijzer: In dit Introductie hoofdstuk wordt ingegaan op: 1) de aanleiding voor het onderzoek; 2) een constructie van een Theory of Change; 3) doel van het onderzoek en de uitgangspunten; 4) de hoofd- en deelvragen; 5) de doelgroep van het onderzoek; 6) de opbrengsten van het onderzoek en tot slot 7) de leeswijzer voor het gehele rapport.

1.2 Aanleiding onderzoek

In 2019 hebben de Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid (NCTV), het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SZW), Volksgezondheid Welzijn en Sport (VWS) en Onderwijs Cultuur en Wetenschap (OCW) een integraal visietraject doorlopen om tot gezamenlijke beleidsprioriteiten binnen de aanpak radicalisering en extremisme te komen. Eén van de daaruit voortgekomen beleidsprioriteiten is familieondersteuning. Vanwege de beschermende rol die families en/of gezinnen kunnen bieden in het voorkomen van radicalisering of het doorbreken van radicaliseringsprocessen bij jongeren. Familieondersteuning verwijst naar vormen van hulpverlening waarin gezinnen worden ondersteund, dan wel dat er aandacht is voor de rol van het gezin, in het radicaliseringsproces van een familielid. Daarbij richten Team Preventie Radicalisering (SZW, directie Samenleving en Integratie (S&I)) en Team Zorg en Veiligheid (VWS, directie Jeugd) zich op het versterken van de weerbaarheid van individuen en groepen die mogelijk vatbaar zijn voor radicalisering en preventie-activiteiten voor radicaliserende personen en hun directe omgeving en netwerken.

Om deze beleidsaanpak vorm te geven is ervoor gekozen om in 2021 en 2022 met een drietal gemeenten een consultatieronde te houden. Met deze consultatierondes werd zowel het formele (professionele inzet vanuit (zorg)instellingen) als informele (inzet vanuit gemeenschappen, netwerken, etc.) aanbod aan familieondersteuning binnen deze gemeenten in kaart gebracht. Het doel was inzicht te krijgen in wat gemeenten en jeugdprofessionals op het gebied van familieondersteuning binnen de lokale infrastructuur reeds inzetten om uitvoering te geven aan familieondersteuning, daarvoor (nog) nodig hebben en op welke wijze SZW en VWS hen daarin kunnen ondersteunen.

Een aantal inzichten kwam tijdens deze consultatieronde naar voren, namelijk:

1. De deelnemende gemeenten koppelen familieondersteuning veelal aan de persoonsgerichte aanpak (PGA) en niet aan hun inzet op het versterken van weerbaarheid en de preventie van radicalisering en de rol die ondersteuning aan het gezin daarin kan spelen, in tegenstelling tot het rijk;
2. Zulke interventies worden wel degelijk ingezet, maar anders genoemd (bijvoorbeeld opvoedondersteuning);
3. Bovendien ontbreekt de overkoepelende beleidsvisie op preventie van radicalisering. Daardoor worden vaak enkel losse interventies ingezet;
4. Ook behoeft het systeemgericht benaderen van casuïstiek aandacht. Naar voren kwam dat de aanpak van casuïstiek als uitvloeisel van de PGA voornamelijk op het individu wordt gericht en het gezin en de invloed daarvan op het radicaliseringsproces niet altijd standaard wordt meegenomen;
5. Verder ervaren deze gemeenten belemmeringen in de samenwerking tussen het sociaal- en veiligheidsdomein in de gehele aanpak van radicalisering, zoals het verbinden van professionals tussen beide domeinen, wat ook doorwerkt in het verlenen van familieondersteuning.

1.3 Constructie van een Theory of Change

Op basis van de resultaten van de consultatieronde kan een eerste Theory of Change (ToC) geformuleerd worden. Een ToC is methode die ingezet wordt bij beleid en programma's om een verandering tot stand te brengen en de onderzoeken. Zie voor meer uitleg van de methode in Hoofdstuk 8. Een ToC bestaat uit minimaal drie onderdelen, namelijk de context (omstandigheden), de mechanismen (activiteiten) en de outcome (resultaat) en deze kunnen in een zogenaamd CMO model gevat worden. Met dat model wordt duidelijk wat de veronderstellingen zijn, wat er gewenst wordt en wat er nodig

is om tot een verandering te komen. Op basis van de consultatieronde kan stap 1 worden gezet, namelijk het construeren van een ToC. Er zijn immers al eerste resultaten die zicht geven op de vraag van het onderzoek:

Context:

- *Fenomeencontext van radicalisering:* gemeenten hebben te maken met verschillende (ideologische) vormen van radicalisering;
- *Beleidscontext:* familieondersteuning is vaak gekoppeld aan de persoonsgerichte aanpak (PGA) en niet aan de inzet op het versterken van weerbaarheid en de preventie van radicalisering en de rol die ondersteuning aan het gezin daarin kan spelen, in tegenstelling tot het Rijk;
- *Professionele context:* gemeenten ervaren belemmeringen in de samenwerking tussen het sociaal- en veiligheidsdomein in de gehele aanpak van radicalisering, zoals het verbinden van professionals tussen beide domeinen, wat ook doorwerkt in het verlenen van familieondersteuning;
- *Aanbod van familieondersteuning:* het systeemgericht benaderen van casuïstiek vergt aandacht. De aanpak van casuïstiek als uitvloeisel van de PGA is voornamelijk op het individu wordt gericht en het gezin en de invloed daarvan op het radicaliseringsproces wordt niet altijd standaard wordt meegenomen.

Mechanismen

- Overkoepelende beleidsvisie op familieondersteuning;
- Ontwikkelen van gezamenlijke professionele taal voor het werken met families en opvoeding op het snijvlak van zorg en veiligheid;
- Aanbod van systeemgerichte aanpak van familieondersteuning i.p.v. alleen individueel gerichte ondersteuning.

Outcome

- Aanbod van verschillende vormen van familieondersteuning die lokaal en preventief kunnen worden ingezet bij eerste signalen van mogelijke radicalisering en waarbij professionals effectief samenwerken vanuit een integrale aanpak.

Deze bevindingen zijn schematisch weergegeven in CMO model 1:

CMO model 1: Constructie van een Theory of Change voor Familieondersteuning

Context	Mechanismen	Outcome
Fenomeencontext van radicalisering: gemeenten hebben te maken met verschillende (ideologische) vormen van radicalisering	Overkoepelende beleidsvisie op familieondersteuning	Aanbod van verschillende vormen van familieondersteuning die lokaal en preventief kunnen worden ingezet bij eerste signalen van mogelijke radicalisering en waarbij professionals effectief samenwerken vanuit een integrale aanpak
Beleidscontext: familieondersteuning is vaak gekoppeld aan de persoonsgerichte aanpak (PGA) en niet aan de inzet op het versterken van weerbaarheid en de preventie van radicalisering en de rol die ondersteuning aan het gezin daarin kan spelen, in tegenstelling tot het Rijk	Ontwikkelen van gezamenlijke professionele taal voor het werken met families en opvoeding op het snijvlak van zorg en veiligheid	
Professionele context: gemeenten ervaren belemmeringen in de samenwerking tussen het sociaal- en veiligheidsdomein in de gehele aanpak van radicalisering, zoals het verbinden van professionals tussen beide domeinen, wat ook doorwerkt in het verlenen van familieondersteuning	Aanbod van systeemgerichte aanpak van familieondersteuning i.p.v. alleen individueel gerichte ondersteuning	
Aanbod van familieondersteuning: het systeemgericht benaderen van casuïstiek vergt aandacht. De aanpak van casuïstiek als uitvloeisel van de PGA is voornamelijk op het individu gericht en het gezin en de invloed daarvan op het radicaliseringsproces wordt niet altijd standaard wordt meegenomen		

Onderbouwing van een Theory of Change: vervolgvragen voor dit onderzoek

Naar aanleiding van de inzichten uit de consultatieronde bleek vervolgonderzoek nodig om de juiste inzet in het kader van familieondersteuning ter preventie van radicalisering te kunnen (door)ontwikkelen én tot aanvullend preventief beleid van radicalisering te komen. Daarbij is het van belang om bij een bredere groep gemeenten en professionals uit het sociaal domein te achterhalen wat er binnen deze gemeenten op het gebied van familieondersteuning ter preventie van radicalisering wordt gedaan, en welke randvoorwaarden nodig zijn om de juiste inzet van gemeenten en professionals vanuit het rijk te kunnen faciliteren. Dit onderzoek levert op basis van gerichtere hoofd- en deelvragen een onderbouwde ToC op, schematisch weergegeven in het CMO model 2 aan het einde in het Hoofdstuk Conclusies. Dat is passend bij het doel en uitgangspunten van dit onderzoek:

1.4 Doel onderzoek & uitgangspunten

Het doel van het onderzoek is inzicht te krijgen in hoe het sociaal domein betrokken is bij de preventie van radicalisering en welke rol ondersteuning aan het gezin daarin kan spelen. Daarnaast is het van belang te achterhalen hoe gemeenten en professionals dit vormgeven, tegen welke barrières zij aanlopen en hoe SZW en VWS hen vanuit het rijk daarin kunnen ondersteunen. Uitgangspunt hierbij is het voortbouwen op de in de consultatieronde opgehaalde kennis. De nadruk van het onderzoek ligt op het achterhalen van wat er in de praktijk werkt én minder goed werkt, om vervolgens verbinding te leggen met wat wetenschappelijk bekend is (zowel internationaal als nationaal). Omdat de uitkomsten van het onderzoek gebruikt zullen worden voor het maken van beleid, is het essentieel dat de uitkomsten van het onderzoek worden vertaald naar concrete beleidsaanbevelingen.

1.5 Hoofd- en deelvragen

Hoofdvraag:

Hoe wordt familieondersteuning in het sociaal domein binnen de lokale aanpak preventie radicalisering vormgegeven en op welke wijze kunnen SZW en VWS gemeenten en professionals vanuit het rijk daarin ondersteunen?

Deelvragen:

1. Hoe definieert het rijk familieondersteuning in de preventieve aanpak van radicalisering?;
1. Welke activiteiten zetten gemeenten in, die vanuit het rijk als familieondersteuning in de preventieve aanpak radicalisering worden bestempeld?;
2. Hoe definiëren gemeenten en professionals deze activiteiten?;
3. Hoe verhoudt familieondersteuning zich tot andere vormen van ondersteuning (in het kader van veerkracht en weerbaarheid) aan het gezin binnen het sociaal domein?;
4. Wat kan van familieondersteuning in de preventieve aanpak radicalisering voor het brede sociaal domein worden geleerd?;
5. Wat zijn volgens gemeenten en professionals 'best practices' en knelpunten in het kader van familieondersteuning binnen de preventieve aanpak radicalisering?;
6. Welke lessen kunnen daaruit worden getrokken?;
7. Welke randvoorwaarden zijn nodig om vanuit het rijk familieondersteuning binnen de lokale aanpak preventie radicalisering (bijv. middelen, richtlijnen, deskundigheid, etc.) vorm te geven?

1.6 Doelgroep onderzoek

Het onderzoek richt zich op de volgende doelgroepen:

Primair:

1. Gemeenten: bij voorkeur een mix van ambtenaren die werken op (beleids-)afdelingen die zich richten op Openbare Orde en Veiligheid (OOV), sociaal domein en Maatschappelijke Ondersteuning en Jeugd;
2. Professionals: bij voorkeur een mix van professionals die werken met jeugd en families vanuit verschillende beroepsperspectieven zoals jongerenwerk, jeugdhulp, jeugdzorg, maatschappelijk werk, vrijwilligersorganisaties en politie;
3. Vrijwilligers die met families en professionals werken vanuit community building/ wijkopbouw;
4. Familieleden die (eerder) te maken (hebben gehad) met (mogelijke) radicalisering.

Secundair:

5. Landelijke partners: zoals Landelijk Steunpunt Extremisme (LSE) en de Raad voor de Kinderbescherming (RvdK); Slachtofferhulp Nederland (SH) of Reclassering Nederland (RN).
6. Lokale Steunpunten radicalisering, bijvoorbeeld die van de gemeente Amsterdam of de gemeente Den Haag.

1.7 Resultaten, rapport en aanbevelingen

Het onderzoek geeft antwoord op de hoofd- en deelvragen en zijn geformuleerd in een digitaal rapport. Onderstaande tabel geeft een indicatie van de vindplaats in het rapport/ opbouw van de antwoorden op de deelvragen van het onderzoek:

Deelvraag	Vindplaats antwoord
1. Hoe definieert het rijk familieondersteuning in de preventieve aanpak van radicalisering?;	Analysekader
2. Welke activiteiten zetten gemeenten in, die vanuit het rijk als familieondersteuning in de preventieve aanpak radicalisering worden bestempeld?;	Resultaten
3. Hoe definiëren gemeenten en professionals deze activiteiten?;	Resultaten
4. Hoe verhoudt familieondersteuning zich tot andere vormen van ondersteuning aan het gezin binnen het sociaal domein ?;	Resultaten & Conclusie
5. Wat kan van familieondersteuning in de preventieve aanpak radicalisering voor het brede sociaal domein worden geleerd?;	Resultaten + Conclusie
6. Wat zijn volgens gemeenten en professionals 'best practices' en knelpunten in het kader van familieondersteuning binnen de preventieve aanpak radicalisering?	Resultaten + Conclusie
7. Welke lessen kunnen daaruit worden getrokken?	Conclusie + Aanbevelingen
8. Welke randvoorwaarden zijn nodig om vanuit het rijk familieondersteuning binnen de lokale aanpak preventie radicalisering (bijv. middelen, richtlijnen, deskundigheid, etc.) vorm te geven?.	Resultaten + Conclusie + Aanbevelingen

1.8 Leeswijzer

Indeling: Dit rapport bevat in totaal acht hoofdstukken, inclusief een onderbouwde Theory of Change in het hoofdstuk Conclusies. De resultaten van de digitale vragenlijst, de interviews en de focusgroepen worden afzonderlijk gepresenteerd. Ieder van deze hoofdstukken wordt afgesloten met een tussentijdse beschouwing. In de hoofdstukken Conclusies & Aanbevelingen wordt ingegaan op het geheel van de bevindingen en betekenis ervan ten opzichte van de vragen van het onderzoek. Hierna volgt nog het hoofdstuk Methodische verantwoording met daarin een verdere uitwerking van de onderzoekskeuzes, en tot slot de literatuurlijst. Daarna zijn er nog verschillende bijlagen opgenomen. Citaten en quotes ter illustratie van bevindingen van dit onderzoek zijn te herkennen aan de gele kleur.

Woordgebruik: In dit rapport worden verschillende termen gebruikt. In het hoofdstuk Conceptueel kader wordt bij de belangrijkste begrippen stilgestaan. Daar waar *familieondersteuning* of *gezinsondersteuning* staat, wordt steeds een breed scala aan pedagogische en gezinsondersteunende activiteiten bedoeld, tenzij anders aangegeven. Er wordt in dit rapport standaard gesproken over *radicalisering*. Ook bij die term wordt in het hoofdstuk Conceptueel kader stilgestaan. In alle gevallen wordt daarmee een brede ideologische benadering beoogd, tenzij anders is aangegeven. De onderzoeker onderschrijft niet perse de terminologie die door respondenten gebruikt wordt, maar neemt deze wel over in de voorbeelden ter illustratie bij de bevindingen.

Anonimiteit: Vanwege de garantie van anonimiteit is de informatie uit de dataverzameling zo verwerkt dat deze niet herleidbaar is naar individuele personen, functies of plaatsen. In dat geval is de betreffende aanduiding vervangen door de volgende notaties: [naam], [plaats] etc., met uitzondering van namen van ministeries. In de methodische verantwoording is een overzicht opgenomen van de deelnemende respondenten door middel van een aparte opsomming van functieomschrijvingen, provincie en organisatie. Op deze manier is niet herleidbaar welke functie bij welke organisatie hoort en welke provincie. De ruimte om vrijuit te praten is in dit onderzoek belangrijker geacht dan volledige transparantie over de specifieke respondenten. In dat kader zijn sommige voorbeelden die zij hebben aangedragen ook aangepast. Bijvoorbeeld een gezinsomschrijving die herleidbaar zou kunnen zijn. Van een moeder is dan bijvoorbeeld een vader gemaakt, of andersom. De tekst is met zorgvuldigheid samengesteld en draagt daarmee hopelijk bij aan het leesgemak.

2 Conceptueel kader

2.1 Introductie & leeswijzer

In dit hoofdstuk wordt een beknopt conceptueel kader gepresenteerd op basis van wetenschappelijke inzichten en praktijkkennis over familieondersteuning en de preventie van radicalisering. Ook zijn hiervoor enkele (interne) documenten van het ministerie van SZW gebruikt. Het hoofdstuk betreft dus geen systematische literatuur review of een uitgebreide theoretische verhandeling, maar een inhoudelijke conceptualisatie van verschillende begrippen die voor dit onderzoek van belang zijn. Dit hoofdstuk is daarmee ook leidend voor de opzet van de digitale vragenlijst, de semigestructureerde interviewvragenlijst en topics voor de focusgroepen. Tevens dient de samenvatting van dit hoofdstuk; het analysekader, om resultaten uit de digitale vragenlijst, de interviews en de focusgroepen te spiegelen, van betekenis te voorzien en de beoordelen. In hoofdstuk 8 Methodische verantwoording wordt verder ingegaan op de onderzoekskeuzes.

2.2 Radicalisering als begrip: een veranderend complex fenomeen

Radicalisering kent geen eenduidige definitie binnen de wetenschappelijke literatuur. Ook beleidsmatig en professioneel is er niet een sluitende definitie. Dat is tevens een kenmerk van een ongestructureerd maatschappelijk vraagstuk, in de literatuur een zogenaamd *wicked problem* genoemd. Radicalisering kan beschouwd worden als een dergelijk venijnig vraagstuk (De Graaff, 2017; Noordegraaf, 2020; Gielen, 2020; Dijkman 2021a). Het is vergelijkbaar met andere maatschappelijke vraagstukken zoals de uitbraak van COVID19, armoede, klimaatverandering etc. Andere kenmerken van een *wicked problem* zijn bijvoorbeeld dat er geen standaard verzameling oplossingen voor het probleem is, dat er vooraf vaak niet geweten kan worden wat er nodig is, en dat er geen automatische stopregel geldt; met andere woorden: wanneer is er voldoende inspanning gepleegd om te weten of het probleem voorkomen of aangepakt is? Bovendien lokt een *wicked problem* normatieve reacties uit, dat wil zeggen dat iedereen er wat 'van vindt' en dat de aanpak van een dergelijk probleem vaak een politiek- bestuurlijk primaat heeft. Dat wil zeggen dat de belangrijkste beleidsopvattingen ingegeven zijn door politiek bestuurlijk perspectief. Dat komt ook omdat er altijd verschillende perspectieven en belangen gemoeid zijn met een *wicked problem* (Dijkman, 2021a).

Dit onderzoek richt zich op een beleidsvraag naar de familiecontext van radicalisering en de (lokale) mogelijkheden ter ondersteuning en bijdragen daaraan vanuit de (rijks)overheid. Het inhoudelijk perspectief op radicalisering van dit onderzoek is daarom een pedagogische en heeft een beleidsmatig belang. In de zogenaamde beleidslogica betekent het vooral dat de vraagstelling een 'sociaal construct is, want deels subjectief vanuit een eigen beleidsperspectief. De vraag of het probleem formuleren, komt dus voort uit het beleidsperspectief. Dit perspectief is echter ook onderdeel van de vraagstelling, namelijk met de vraag: hoe definieert het rijk de preventie van radicalisering en is dat vergelijkbaar met de opvattingen van gemeenten, professionals (en opvoeders)? Het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid SZW hanteert de volgende definitie van radicalisering:

'Radicalisering is een proces van steeds extremer wordende overtuigingen en idealen en de toenemende bereidheid om op basis van deze idealen te handelen en deze uiteindelijk boven de waarden en wetten van de democratie te zetten. Het is dus een beweging richting steeds extremer gedrag, waarbij mogelijk iemand uiteindelijk zo ver kan gaan dat hij/ zij de wet overtreedt en/ of over kan gaan tot terroristisch handelen: radicalisering is een proces van zowel toeval als keuze het kan ideologisch gedreven zijn maar ook gaan om macht of persoonlijk gewin. Bovendien kan radicalisering zowel positief als negatief zijn. Het kan ervoor zorgen dat dingen ten positieve veranderen en dat we daardoor ontwikkelen. Maar op het moment dat het zorgt voor maatschappelijke spanningen en een ondermijning van de democratische rechtsstaat, dan wordt het een probleem.' (Visie PR, SZW, z.d. en z.nr)

Het ministerie legt daarmee de nadruk op het proces van radicalisering, op zowel de ideologische motieven als meer ego- of economisch gedreven belangen, en zowel op de positieve maatschappelijke kant van radicalisering als de negatieve

kant. Waarbij in het laatste geval met name de democratische rechtsstaat als uitgangspunt geldt. Vanuit de wetenschappelijke literatuur met een pedagogisch perspectief kan radicalisering opgevat worden als:

'Radicalization is considered to occur when a child or adolescent starts to develop political or religious ideas and agency that are so fundamentally at odds with the upbringing environment's or mainstream expectations that the relationship with the upbringers or educators becomes at stake.' (Sikkens, 2018, pagina 50).

In haar proefschrift over families en pedagogische ervaringen ten aanzien van (de)radicalisering legt Sikkens daarmee de nadruk op zowel het ideologische aspect van radicalisering dat afwijkt van de verwachtingen van de omgeving, als het (potentieel beschadigende) relationele aspect ten opzichte van ouders en (mede)opvoeders (Sikkens, 2018). Deze benadering van radicalisering komt ook overeen met Sieckelinck & De Winter (2015). Sikkens geeft aan dat dit perspectief zelfstandig en aanvullend kan zijn op de gangbare definities vanuit een veiligheidsperspectief. Definities die in die benaderingswijze passen zijn bijvoorbeeld die van de Nationaal Coördinator Terrorisme en Veiligheid (NCTV) en de Algemene Inlichtingen en Veiligheidsdienst (AIVD) Dat zijn respectievelijk de volgende omschrijvingen:

'Radicalisering is een proces van toenemende bereidheid om de uiterste consequentie uit een denkwijze te aanvaarden en die in daden om te zetten. Deze toenemende bereidheid kan leiden tot gedrag dat andere mensen diep kwetst of in hun vrijheid raakt, kan aanleiding zijn voor individuen of groepen om zich af te keren van de samenleving en kan leiden tot het gebruik van geweld (NCTV 1 december 2022)¹⁰

'Radicalisering is de groei naar extremisme en een (persoonlijk) proces waarin sprake is van een groeiende bereidheid om diepingrijpende veranderingen in de samenleving na te streven of deze te ondersteunen. Dit kan leiden tot een afzondering van de samenleving (isolationisme), wat niet per se ondemocratisch is. Dit is zichtbaar binnen het salafisme. Bij het uiteindelijk op ondemocratische wijze doorvoeren van veranderingen spreken wij van extremisme en terrorisme.' (AIVD, 1 december 2022)¹¹

Vanwege de verschillende definities, zowel wetenschappelijk als beleidsmatig en als gevolg van het ongestructureerde karakter van wicked problems), is de driedeling tussen radicalisering, extremisme en terrorisme ook niet altijd helder. In dit onderzoek wordt verder gesproken van *radicalisering*. Daarmee wordt dus bedoeld op het *ongewenste* proces van radicalisering, met in ieder geval: de aanwezigheid van een ideologische motivatie met potentiële (fysieke, sociale en psychische) schade aan het individu, relaties, en de samenleving.

2.3 Radicalisering als proces

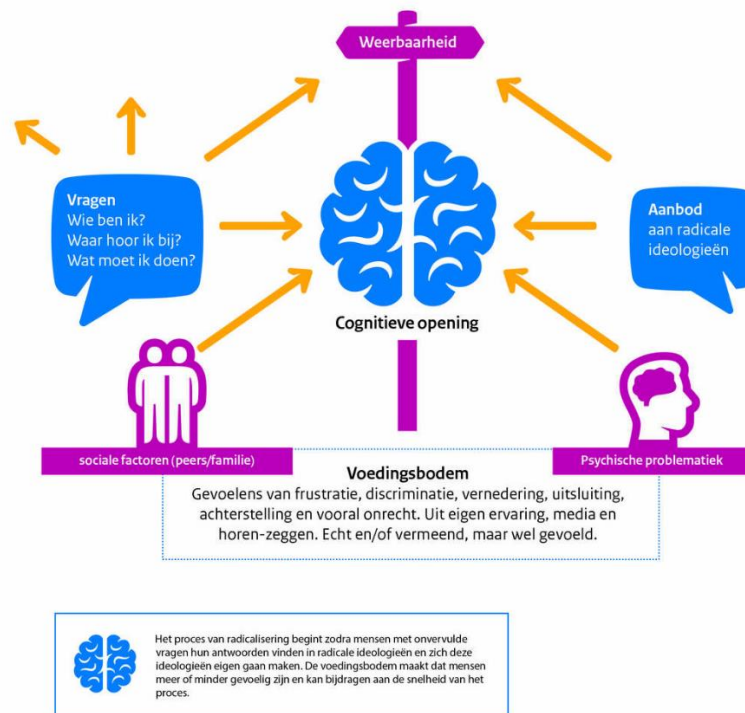
In dit onderzoek wordt dus uitgegaan van radicalisering *als proces*. Dat wil zeggen dat mensen veranderlijk zijn en dat radicalisering zowel een positieve als negatieve ontwikkeling kan hebben. Positief in de zin dat het vormen van idealen en identiteit en (vanuit daar) actief betrokken zijn bij de maatschappij een voorwaarde is voor een vitale democratie. Bovendien is het een normale ontwikkelingsfase voor adolescenten om zich normatief te gaan verhouden ten opzichte van de wereld om hen heen. Tegelijk kan die ontwikkeling ook omslaan in ondermijnend of schadelijk gedrag. Bijvoorbeeld door het uiten of aanmoedigen van geweld (zowel psychisch als fysiek). Voor de conceptualisering van het radicaliseringsproces wordt gebruik gemaakt van het zogenaamde vraag- en aanbodmodel (ontwikkeld door Mellis, C, z.d.) dat ook door SZW en Platform JEP als concept gehanteerd wordt (zie figuur 1). In het proces van radicalisering gaat het om de benadering van de ontwikkeling van radicalisering (als dynamisch gegeven). In dit model wordt uitgegaan van een bepaalde mate van weerbaarheid ten opzichte van levensvragen enerzijds en ideologisch aanbod anderzijds. Die weerbaarheid kan beïnvloedt worden (zowel in negatieve en positieve zin) door zogenaamde voedingsbodems. Zowel in sociale zin (bijvoorbeeld familiecontext) als in psychische zin (mentale gezondheid). Voedingsbodems zijn bijvoorbeeld ook het ervaren van discriminatie en racisme, en armoede. In de dynamiek van de vraag- en aanbodkant en de aan- of

¹⁰ NCTV. Geraadpleegd op 1 december 2022 van: <https://www.nctv.nl/onderwerpen/dtm/definities-gebruikt-in-het-dtm>

¹¹ AIVD. Geraadpleegd op 1 december 2022 van <https://www.aivd.nl/onderwerpen/over-de-aivd/inlichtingenwoordenboek>

aanwezigheid van voedingsbodems ontstaat er een zogenaamde cognitieve opening. Die opening kan het startpunt zijn van een (negatief) radicaliseringsproces. Hoewel dit model benadrukt dat het gaat om een cognitieve opening, laat onderzoek zien dat het niet alleen op een rationeel aspect gaat, maar ook om een relationeel en emotioneel aspect (o.a. Sikkens 2018; Truong, 2018) Bijvoorbeeld omdat de motieven voor radicalisering per persoon verschillen. Het zoeken van avontuur, het ergens bij willen horen kan net zo goed de opening zijn waar een radicaliseringsproces aanvang neemt, en overigens ook kan eindigen of omkeren. Het vraag – en aanbod model ziet er als volgt uit:

Figuur 1: Vraag- en aanbodmodel Platform JEP¹²

Sikkens (2018) wijst ook op de combinatie van zogenaamde push en pull factoren in het radicaliseringsproces. Push factoren kunnen beschouwd worden als ('interne') onderliggende redenen waarom mensen in een radicaliseringsproces terecht komen en bijvoorbeeld naar radicale en extremistische groepen te neigen. Pull factoren zijn daarentegen ('externe') kenmerken vanuit het extremistische aanbod, bijvoorbeeld de groep, die maken dat geradicaliseerde mensen zich aangetrokken gaan voelen tot een dergelijke groep. Sikkens (2018) laat tevens zien dat er (in ieder geval) drie verschillende routes zijn naar radicalisering. De eerste route wordt getriggerd door problematische familieomstandigheden; de tweede route wordt gestimuleerd door intellectuele aantrekkingskracht van extremistische groepen en ideologisch aanbod; en de derde route wordt getriggerd door een gepassioneerde persoonlijkheid. Sikkens (2018) schaaft deze routes onder de noemer 'transitieproces of reis'. Verandering en omgaan met verandering (door middel van coping mechanismen) zijn onderdeel van die transitie en bieden aanknopingspunten voor opvoeders en professionals. Het opgroeien van kind tot jong volwassene is een normale overgangsfase, maar kan dus samengaan met (het ontstaan van) een radicaliseringsproces. Een radicaliseringsproces is vanuit dat perspectief dus ook omkeerbaar. Sikkens (2018) geeft ook aan dat ge(de)radicaliseerden niet perse een consistent verhaal hebben over hun radicaliseringsproces. Dat komt overeen met bevindingen uit biografisch onderzoek waaruit blijkt dat mensenlevens sowieso inconsistent zijn en dat levensverhalen geen eenduidige waarheid bevatten.

¹² Afbeelding geraadpleegd van: [Platform JEP](#)

Triggerfactoren en voedingsbodems

Naast de zogenaamde voedingsbodems wordt ook wel gesproken over zogenaamde triggerfactoren (Feddes, Nickolson en Doosje, 2015) Dit zijn sleutelmomenten in het individuele radicaliseringsproces, die zowel versnellend als vertragend kunnen werken voor een radicaliseringsproces. Feddes, Nickolson en Doosje (2015) maken onderscheid tussen triggerfactoren op persoonlijk niveau, groepsniveau en samenlevings- (en internationaal) niveau. Net als in het Vraag- en aanbodmodel spelen voedingsbodems ook in onderzoek naar radicalisering een rol. Er wordt dan bijvoorbeeld gekeken naar ervaringen van discriminatie en uitsluiting, armoede, criminaliteit enzovoorts. Uit een recent beleidsonderzoek van RadarAdvies (2022) naar mogelijk kwetsbare groepen en individuen voor radicalisering in opdracht van SZW trekken zij onder andere de conclusie dat algemene en specifieke vatbare doelgroepen voor radicalisering niet kunnen worden afgebakend op basis van risico- en beschermende factoren. Vanwege de combinatie van factoren die invloed heeft, of ten grondslag ligt aan radicalisering en dat per persoon verschil, zou dit leiden tot vals positieven. Zij waarschuwen ook dat dit een (onbedoeld) stigmatiserend effect kan hebben omdat een groot deel van de mensen in de afgebakende doelgroep niet vatbaar zal zijn voor radicalisering en dit leidt tot een valse set aan factoren. Er kan volgens de onderzoekers dus geen generieke uitspraak gedaan worden welke risicofactoren bij bepaalde vatbare doelgroepen horen: het gaat om vatbare individuen, met ieder een mix aan risicofactoren, die gezamenlijk in een optelsom een groep vormen maar geen specifieke doelgroep. Zij spreken daarom liever van kwetsbare individuen en kwetsbare omgevingen, in plaats van kwetsbare doelgroepen (RadarAdvies, 2022).

Fundamentele bevindingen over het radicaliseringsproces

Nickolson et al. (2021) voerden in opdracht van het Wetenschappelijk Onderzoeks-en Documentatie Centrum van het ministerie van Justitie (WODC) een systematische literatuurstudie uit van 707 wetenschappelijke (peer-reviewed) onderzoeken over de ontvankelijkheid voor extremistische ideeën enerzijds, en het overgaan tot extremistisch handelen anderzijds en mogelijkheden om in deze processen in te grijpen. Dit onderzoek laat zien dat er in de laatste twee decennia sprake is van een duidelijke jaarlijkse stijging in het aantal empirische wetenschappelijke onderzoeken. Deze onderzoeken richten zich op extremisme in het algemeen (313 studies), islamitisch extremisme (235) of rechts-extremisme (106), en ruim driekwart hanteert daarbij een kwantitatieve methode. Inhoudelijk trekken Nickolson et al. (2021) drie belangrijke conclusies. Ten eerste dat de ontwikkeling van radicalisering tot extremisme een complex proces is waarbij een combinatie van verschillende factoren speelt. De empirische onderzoeken die zij bestudeerd hebben onderzoeken doorgaans geen causale verbanden, maar kan dit soort onderzoek hoogstens aantonen welke factoren de kans op extremisme vergroten. Deze kans neemt volgens Nickolson (2021) toe wanneer er sprake is van een combinatie of cumulatie van factoren. Ten tweede dat er geen eenduidig profiel is van mensen die ontvankelijk lijken te zijn voor radicalisering, maar dat de ontvankelijkheid voor extremistische ideeën en groeperingen relatief vaker (maar niet noodzakelijk) wordt aangetroffen aan bij jonge mannen met lage opleiding en laag inkomen, met specifieke levensbeschouwelijke overtuigingen, bepaalde waarden (als sociale dominantie en autoritarisme), persoonlijkheidseigenschappen (zoals sterk gevoelde basisbehoeften) en (geestelijke) ziektebeelden. Ze concluderen ook dat ingrijpende gebeurtenissen kunnen dienen als een trigger en daarmee iemands ontvankelijkheid bespoedigen, terwijl specifieke (cognitieve, emotionele en gedragsmatige) weerbaarheidsfactoren de kans juist verminderen. En ten derde trekken zij de conclusie dat extremistisch handelen ook vaker (maar wederom niet noodzakelijk) voorkomt onder jonge mannen. Zij zijn volgens de onderzoekers in tegenstelling tot de ('enkel') ontvankelijke individuen vrij divers qua opleiding- en inkomensniveau zijn, en hebben mogelijk ook relatief vaak een crimineel verleden hebben. Zij hebben bovendien vaker bepaalde waarden (zoals ingroup superioriteit), of een specifieke (sterk gevoelde) basisbehoefte aan sensatie en significantie. Verder stellen de onderzoekers bij extremistisch handelen een samenhang vast met bepaalde groepsfactoren en -processen (zoals ideologie of waargenomen bedreiging van de groep), en spelen gelegenheids- en capaciteitsfactoren (zoals de aan- of afwezigheid van beveiliging, of deelname aan een trainingskamp) een rol (Nickolson et al., 2021).

De rol van familie bij radicalisering

Eerder bleek al dat problematische familieomstandigheden van invloed kunnen zijn op het radicaliseringsproces. Onderzoek naar de rol van familieleden van ge(de)radicaliseerden laat zien dat familieleden (ouders en opvoeders) op verschillende manieren reageren op hun kinderen die zich in (- of aan het begin van) een radicaliseringsproces bevinden, namelijk: afwijzend, aanmoedigend, negerend en discussiërend (Sieckelink & De Winter, 2015; Sikkens, 2018; Schoenmaeckers, 2020). Negeren bestaat in dat geval uit het niet onderschrijven van de ideeën van het kind door ouders, maar ook geen grenzen trekken. Aanmoedigen bestaat uit het onderschrijven van ouders van de idealen van hun kind, bijvoorbeeld het in eerste instantie aanmoedigen van verdiepen in de eigen religie. De meeste ouders worstelen met het radicaliseringsproces van hun kind en weten niet goed hoe ze moeten reageren. Onzekerheid, en een gebrek aan kennis over extreme ideologie speelt daarbij een rol, maar ook het gevoel van ouders dat hun reactie geen verschil zal maken, ze in beslag worden genomen door andere problemen, zich machteloos voelen of denken dat het een fase is die wel voorbij zal gaan en daarbij niet duidelijk hebben dat het stellen van grenzen gevraagd wordt omdat het hier niet om normaal pubergedrag gaat (Sikkens, 2018). Ook wisselen ouders in hun reactie op het radicaliseringsproces van hun kind. Echter, die reacties passen volgens Sikkens (2018) vaak niet bij hun algemene opvoedstijl. Waarschijnlijk omdat ouders ervaren, of bang zijn, dat die stijl of benadering niet afdoende is.

Weggemans, Van der Zwan & Liem (2018) vonden in hun onderzoek naar familie van uitreizigers een beperkt aantal studies naar de rol van familieleden bij het vertrek en de terugkeer van personen die zich in een buitenlands conflictgebied aansloten bij een extremistische of terroristische groepering. Uit de gevonden studies bleek dat families in alle fasen van radicalisering een rol kunnen spelen:

'Zo kunnen familieleden in de beginfase een beschermende factor zijn wanneer ze de discussie aangaan met hun kinderen, dit hangt samen met een autoritatieve opvoedingsstijl. Ze kunnen echter de radicalisering ook bevorderen wanneer ze dezelfde ideologieën hanteren en dit overdragen op hun kinderen, of wanneer ze hun familielid openlijk en actief te steunen in het radicaliseringsproces en hen "morele zuurstof" bieden. Daarnaast kan een afwezigheid van steun en controle en het vermijden van het onderwerp een bevorderende rol te spelen. Het in stand houden van extremistisch gedachtegoed kan onder meer worden verklaard door de ondersteunende rol die familieleden het individu blijven bieden. Bij deradicalisering kunnen families ook juist een beschermende factor zijn, mits aan de voorwaarde is voldaan dat zij zelf voldoende professionele steun ontvangen om hen en hun geradicaliseerde familielid te begeleiden.' (Weggemans, Van der Zwan & Liem, 2018, p. 4-5)

In het radicaliseringsproces is ook de vraag van mogelijke intergenerationele overdracht van extremistische ideologie relevant. Het gaat dan niet om de vraag hoe ouders reageren op het proces van radicalisering maar welke rol zij zelf spelen in het doorgeven van extreme ideeën. De NCTV waarschuwde in 2019 in het Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland (DTN) nr. 50 voor de mogelijkheid dat kinderen die opgroeien binnen gezinnen waar een gewelddadig jihadistische ideologie wordt aangehangen, deze ideologie overnemen. Van Wieringen et al. (2021) onderzochten deze vooronderstelling door middel van een systematische literatuurstudie. Van Wieringen et al. (2021) kunnen op basis van de literatuur geen harde conclusies trekken over het voorkomen van intergenerationele overdracht bij jihadistische gezinnen. Tegelijk zijn er aanwijzingen dat dit mogelijk wel plaatsvindt op basis van interviews met praktijkdeskundigen en onderzoekers (Van Wieringen et al, 2021). Van Wieringen et al. (2021) vonden wel dat de dynamiek waarmee ouders hun kinderen beïnvloeden in hun ideologische ontwikkeling voortkomt uit diverse mechanismen. Dat wil zeggen, terugkerende patronen waarmee denkbeelden worden overgedragen, en waarbij ouders zowel actieve als passieve rollen kunnen innemen. De mechanismen die (Van Wieringen et al. (2021, p. 4) vonden, zijn:

1. *Discursieve mechanismen* gaan over de verbale interacties tussen ouder en kind, waarmee gezinsleden de wereld om hen heen duiden. Hiertoe behoren bijvoorbeeld een zwart-wit wereldbeeld en wij-zij-denken; het gebruik van slachtoffernarratieven; de legitimering van geweld; het direct of indirect zwartmaken van buitenstaanders (othering); en verwijzingen naar extremistische of radicale voorgangers in de familielijn.

2. *Socio-spatiale mechanismen* gaan over deelname aan sociale bijeenkomsten buitenshuis, waar kinderen de gezinsideologie bevestigd krijgen. Overdracht vindt hier plaats doordat ouders hun kinderen weghouden van situaties waar zij mogelijkerwijs in contact zouden kunnen komen met tegengeluiden. In plaats daarvan worden deze kinderen geïntroduceerd tot alternatieve sociale kringen waar zij, vaak speelsgewijs, wel aan de 'juiste' denkbeelden worden blootgesteld. Socio-spatiale overdracht vindt bijvoorbeeld plaats door kinderen deel te laten nemen aan ideologische jeugdbewegingen; door hen 'kindertaakjes' bij het ouderlijk netwerk te laten vervullen; door hen mee te nemen naar belangrijke ideologische bijeenkomsten; of zelfs door als gezin te verhuizen ten behoeve van de ideologie. Onderzoekers en casusdeskundigen wijzen voorts op het bestaan van illegale 'garage-bijeenkomsten', en benadrukken dat socio-spatiaal contact met gelijkdenkenden ook vaak binnen de onlinesfeer plaatsvindt.
3. *Temporele mechanismen* gaan over de manieren waarop ouders continuïteit in hun ideologische beïnvloeding nastreven. Temporele overdrachtsvormen komen tot uiting in onder meer thuisonderwijs en schoolselectie; partner- en vriendenselectie; mediaselectie; en sociale controle vanuit het ouderlijk netwerk. Uit de interviews blijken ook de inzet van jihadistische gastouders of oppasouders en strenge ouderlijke controle op de bewegingen van hun kinderen buitenshuis via telefoon en sociale media, belangrijke temporele mechanismen.
4. *Moreel-educatieve mechanismen* zijn mechanismen waarmee ouders het handelen van kinderen proberen te beïnvloeden en naleving van de gezinsideologie proberen af te dwingen. Dit gebeurt via beloningen en bestraffingen; het uitspreken van verwachtingen en aanmoedigingen; of het gebruik van angstbeelden. Ook het feit dat ouders een (directe of indirecte) voorbeeldfunctie vervullen voor hun kinderen, kan hiertoe worden gerekend.
5. *Symbolische mechanismen* zijn overdrachtsmechanismen waarin het gebruik van symbolen en of rituelen die kenmerkend zijn voor de gezinsideologie in kwestie. In extremistische context vindt zulke overdracht bijvoorbeeld plaats door het gebruik van onder meer decoratie, klederdracht, speelgoed en attributen die (elementen van) de ideologie benadrukken.

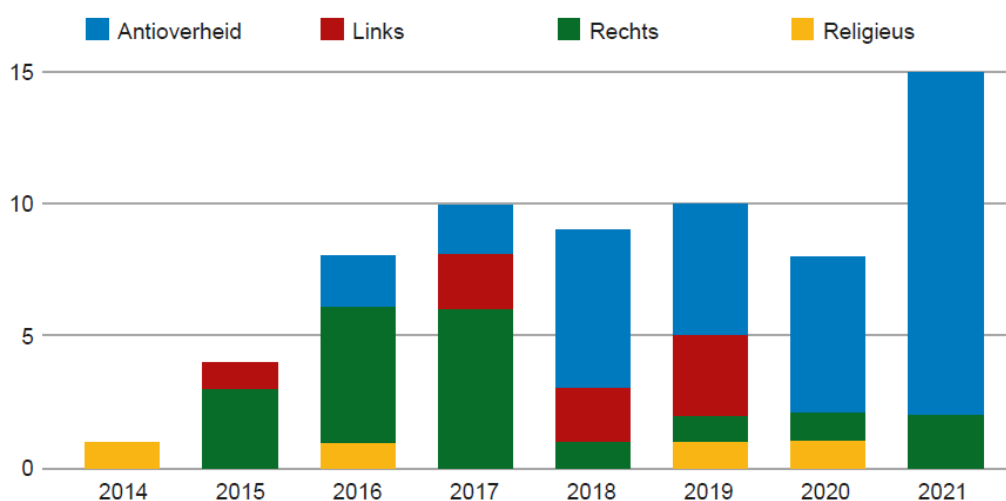
Deze mechanismen kunnen beïnvloed worden door omstandigheden in en buiten het gezin, zoals cognitieve vermogens, gender, leeftijd en trauma (binnen gezin) en maatschappelijke omstandigheden van discriminatie, stigmatisering of uitsluiting (buiten het gezin). De factoren en mechanismen die het onderzoek van Van Wieringen et al. (2021) naar voren komen zijn te verdelen over drie overlappende overdrachtsclusters: 1. Factoren en mechanismen in relatie tot de overdracht van (collectieve) trauma's; 2. Factoren en mechanismen in relatie tot overdracht binnen instabiele/criminogene milieus; 3. Factoren en mechanismen in relatie tot overdracht binnen stabiele/liefdevolle milieus. In het eerste cluster van factoren en mechanismen staat de ervaring van collectief leed centraal. Het tweede cluster omvat factoren en mechanismen die specifiek betrekking lijken te hebben op criminogene, instabiele of onveilige milieus. Het gaat dan om gezinsleden die mogelijk betrokken bij (georganiseerde) criminaliteit of geweld, psychopathologische kenmerken, en/of financiële problemen. Ook komt in deze categorie bijvoorbeeld middelenmisbruik, huiselijk geweld en mishandeling– evenals emotionele of fysieke verwaarlozing van kinderen. Kinderen vertonen in dit cluster een grote loyaliteit naar de ouders ondanks de beperkt emotionele aanwezigheid van ouders. Kinderen hopen volgens de onderzoeker op goedkeuring door de ideologie van de ouders op te volgen. In het derde cluster staan niet instabiliteit en criminaliteit centraal, maar juist loyaliteit en betrokkenheid. Dit zijn de factoren en mechanismen die zich voordoen in liefdevolle, warme milieus. Van verwaarlozing of mishandeling lijkt hier geen sprake, en ook een slachtoffernarratief zou ontbreken volgens de onderzoekers. Ouders dragen hun denkbeelden niet over op basis van een vijandbeeld of op basis van traumatische ervaringen, maar omdat zij werkelijk geloven het beste met (de toekomst van) hun kroost voor te hebben. Kinderen zetten zich in dit cluster niet af tegen de ideeën van hun ouders. Volgens Van Wieringen et al. (2021) is dit een interessante aanvulling op bestaand onderzoek dat juist ingaat op onveilige situaties of gebroken families.

Actuele fenomeenontwikkelingen van radicalisering

Radicalisering is (in principe) een getalsmatig een beperkt fenomeen maar met een potentiële grote maatschappelijke impact. Omdat dit onderzoek zich specifiek richt op het aspect van preventie van radicalisering middels familieondersteuning is het relevant om iets van de huidige fenomeencontext te schetsen. Volgens het Nationaal Dreigingsbeeld Terrorisme (DTN) van de nationaal Coördinator Terrorisme bestrijding en Veiligheid (NCTV) gaat de meeste dreiging landelijk op dit moment uit van religieuze radicalisering (gewelddadig jihadisme) (NCTV, 2022), gevolgd door ontwikkelingen binnen het rechtsextremisme. Met name de (razendsnelle) online verspreiding van extremistische ideologie en denkbeelden baart zorgen. Binnen het antioverheidsextremisme is sprake van een cocktail van verschillende ideeën en opvattingen en lijken ook gelegenheidsafhankelijk te zijn. De dreiging vanuit links-extremistische hoek is volgens de NCTV op dit moment beperkt.

Naast dit landelijke beeld blijkt er aanleiding te zijn om ook een meer lokale of regionale focus te houden. De Rijksuniversiteit Groningen (RUG) rondde recent een onderzoek af naar de fenomeenontwikkelingen in de noordelijke provincies Groningen, Friesland en Drenthe. Daaruit bleek onder ander dat de ontwikkelingen in deze provincies niet zozeer gaan over religieuze radicalisering (de grootste nationale dreiging volgens de NCTV), maar veel meer over rechtsextremisme en met name antioverheidsextremisme (Nanninga et al, 2022). Dit zou in potentie voor andere (niet-Randstedelijke) delen van Nederland kunnen gelden. Radicalisering is immers gebonden aan de (lokale) context. De onderzoekers van de RUG noteerden de verschillende incidenten tussen 2014 en 2021 en kwamen daarmee tot het volgende overzicht:

Figuur 2: Aantal extremistische incidenten in Noord- Nederland per categorie (2014-2021)¹³

Aantal incidenten in Noord-Nederland per categorie per jaar, 2014-2021

2.4 Preventie van radicalisering

Het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid hanteert de volgende omschrijving voor primaire preventie: primaire preventie richt zich op het versterken van de weerbaarheid en op het voorkomen van factoren die een voedingsbodem kunnen vormen voor radicalisering. Aan de hand van het zogenaamde Preventie classificatie model (Gielen, 2020) kan onderscheid gemaakt worden tussen: primaire preventie (x2) secundaire preventie en tertiaire preventie. De betrokken professionals kunnen in deze fasen verschillende rollen en mate van eigenaarschap hebben.

¹³ Nanninga et al., 2022, pagina 13.

Figuur 3: preventieclassificatiemodel¹⁴

Preventieclassificatiemodel

Bron: Gielen, 2020

Beschermende factoren voor radicalisering

Onderzoek naar radicalisering richt zich zowel op risico- als beschermende factoren. Deze laatste krijgen verhoudingsgewijs minder aandacht (RadarAdvies, 2022) terwijl het voor de preventie van radicalisering belangrijk is om naar beschermende factoren te kijken. Immers dit zijn de factoren die versterkt kunnen worden en past bij de veerkracht benadering van preventie. Risicofactoren daarentegen moeten zoveel mogelijk beperkt worden. SZW hanteert de volgende omschrijving van risico- en beschermende factoren; dit zijn individuele eigenschappen of kenmerken, en andere omgevingsfactoren die het radicaliseringsproces kunnen beïnvloeden. Beschermende factoren dragen bij aan (het vergroten van) weerbaarheid tegen extremistische attitudes en/of gedrag, terwijl risicofactoren de kans op een radicaliseringsproces vergroten (SZW, z.d. c) Beschermende factoren zijn onder te verdelen in:

Beschermende factoren op *individueel niveau* zijn: stabiele identiteitsontwikkeling; sterk gevoel van eigenwaarde en regie; gezonde emotie, regulatie; sterke sociale vaardigheden; kritisch kunnen nadenken; kunnen anticiperen op nadelige consequenties; met tegenslagen kunnen omgaan en gebruik kunnen maken/ verkeren in multi-perspectiviteit. Beschermende factoren in de *sociale omgeving* zijn: positieve familierelaties en sociale banden; de basis op orde en een stabiele thuissituatie, zoals dagbesteding, huisvesting, toegang tot basisvoorzieningen etc.; en de aanwezigheid van doorlopende begeleiding en community. Beschermende factoren vanuit de *maatschappelijke context* zijn: sociale inclusie: het hebben van een netwerk; kennis van vertrouwen in de democratie; agency en mogelijkheid tot politieke inspraak (Sieckelinck & Gielen, 2020; RadarAdvies, 2022).

In een evaluatie (Fermin & Omlo, 2021) naar wat werkt bij de preventie van radicalisering vonden de onderzoekers ook interventies (in Nederland) gericht op opvoedondersteuning en interventies gericht op lotgenotencontact. In het eerste type interventies gaat het om opvoedondersteuning aan ouders uit kwetsbare groepen, die zowel hun weerbaarheid als die van hun kinderen kunnen verhogen. Uit de trainingen die zij analyseerden vonden zij dat de training met name gericht is op de

¹⁴ Afbeelding geraadpleegd van: <https://magazines.socialestabiliteit.nl/socialestabiliteit/2020/10/een-concreet-model-om-radicalisering-te-voorkomen>

weerbaarheid van moeders. Werkzame elementen om deze doelgroepen te bereiken en te werven voor de training zijn: laagdrempelig en toegankelijkheid in contact en outreachend werken en gebruik maken van lokale sleutelfiguren en scholen. Werkzame elementen ten aanzien van de effectiviteit van de training zelf waren een combinatie van kennisoverdracht, bespreken van voorbeelden en ruimte voor het uitwisselen van ervaringen; het creëren van een veilige omgeving voor het uitwisselen van ervaringen; de ervaren veiligheid hangt af van de locatie, de groepssamenstelling en de kwaliteiten van de trainer en radicalisering behandelen als een specifiek opvoedprobleem (Fermin & Omlo, 2021).

Het tweede type interventies dat Fermin & Omlo (2021) tegenkwamen is gericht op lotgenotencontact. Het ging hier om ondersteuning van familieleden van geradicaliseerde individuen. De interventie die de onderzoekers beschrijven heeft als doel familieleden van geradicaliseerde individuen (vaak uitreizigers) te ondersteunen om beter met hun situatie en de bijbehorende emoties te kunnen omgaan. De ondersteuning bestaat uit enkele groepsbijeenkomsten. Uit de evaluatie blijkt dat het project familieleden goed ondersteunde en voorzag in een behoefte. Werkzame elementen die uit de evaluatie naar voren komen, zijn onder meer: een goede selectie en matching van deelnemers; een veilige en gemoedelijke sfeer creëren; de behoeftes van de deelnemers centraal stellen; het aanbieden van kennis als opstapje voor emotionele ondersteuning, in combinatie met het delen van ervaringen en het inzetten van kwalitatief goede begeleiders in verschillende rollen (Fermin & Omlo, 2021).

Voor de preventie van radicalisering wordt (door o.a. professionals) ook naar het onderwijs gekeken maar de aansluiting met onderwijs is niet altijd vanzelfsprekend. Onder andere door eigen taak en beroepsopvattingen vanuit het onderwijs maar ook door de angst voor stigmatisering van leerlingen (en de school) (Dijkman, 2021a; 2020c). In een onderzoek naar de rol van het onderwijs laten de onderzoekers (Jonkman et al., 2022) zien dat in gesprekken met *schooldirecties* de directieleden zeggen dat: 1. hun scholen een open en veilig klimaat hebben en dat ze dat imago ook hebben in de buitenwereld; 2. aan identiteitsontwikkeling wordt op de scholen belang gehecht maar ze geven dit op verschillende manieren vorm; en 3. directieleden verschillend denken over wat radicalisering precies is. In de gesprekken met *docenten* kwam naar voren dat: 1. docenten van mening zijn dat leerlingen over het algemeen weinig belangstelling tonen in maatschappelijke thema's en idealen; 2. docenten aandacht besteden aan maatschappelijke thema's en idealen in vakken zoals maatschappijleer, mediawijsheid, Zorg en Welzijn en losstaande projecten; 3. docenten aangeven moeite te hebben met het bespreken van gevoelige onderwerpen zoals politieke voorkeuren, discriminatie, racisme, extremisme en terroristische aanslagen. Ze vinden dit lastig omdat volgens hen sommige leerlingen niet open staan voor andere perspectieven en niet iedereen de maatschappelijke context begrijpt, waardoor een diepgaande discussie niet mogelijk is. Ook zouden niet alle docenten het aandurven of willen om discussies over deze thema's te voeren.

Hoewel er volop wordt ingezet op de preventie van radicalisering blijkt uit de literatuur dat het voorkomen van radicalisering geen gemakkelijke opgave is en dat uitgaan van veranderende complexiteit daarin de voorkeur heeft (De Graaff, 2017; Van San, 2018; Gielen, 2020; Noordegraaf et al., 2020; Dijkman, 2021a; Dijkman & Gielen, 2021)

2.5 Familieondersteuning

In deze paragraaf wordt ingegaan op: familieondersteuning als aanbod voor burgers die te maken hebben met radicalisering in de familie, de term familieondersteuning, de effecten van familieondersteuning, hoe gemeenten familieondersteuning inkopen en inzetten en tot slot enkele voorbeelden van familieondersteuning in Nederland.

Waar hebben families mee te maken bij radicalisering?

Uit de paragraaf over het radicaliseringsproces werd al ingegaan op de eventuele rol van de familie bij radicalisering. Het International Centre for the Study of Radicalisation and Political Violence (ISCR) deed in 2016 onderzoek naar publiek beschikbare documenten van 46 families van Syriëgangers uit 17 verschillende landen. Zij ontwaarden vier thema's die als

een rode draad door het leven van deze ouders spelen, namelijk: pijn, verwarring, angst en schaamte (Maher & Neumann, 2016). Onderzoek naar familie van uitreizigers van Weggemans, Van der Zwan, & Liem (2018) laat zien dat familieleden te maken hadden met verschillende problemen, zoals emotionele spanningen en praktische problemen. In een onderzoek naar lotgenotencontact bij religieuze radicalisering maakten Gielen en Dijkman (2019) een tabel van verschillende problemen bij gezinnen. Zij onderscheidden daarin problemen van persoonlijke aard, sociaal psychologische problemen, problemen ten gevolge van justitiële administratieve aard en problemen als gevolg van extremistisch gedrag op persoonlijk en maatschappelijk niveau (zie Tabel 1). Zij baseerden die opsomming op basis van een systematische literatuur review en rechtstreekse praktijkinzichten uit casussen van familieondersteuning (Gielen & Dijkman, 2016; 2019).

Tabel 1: Personal, social and psychological problems and criminal and administrative consequences experienced by families in which a member exhibits extremist behavior, based on interviews by the authors and the literature on families of foreign fighters. Gebaseerd op: Gielen & Dijkman (2019, p. 249).

Persoonlijke problematiek	Sociaal - psychologische problemen	Strafrechtelijke - en bestuurlijke interventies	Gevolgen extremistisch gedrag op persoonlijk - en maatschappelijk niveau
Verstaving (drugs, alcohol)	Schulden	Arrestatie familielid	Rouw en trauma
Eerder (onverwerkt) trauma	Huiselijk geweld	Taps van politie- en inlichtingendiensten	(Langdurige) detentie, met verstoorde familierelaties als gevolg
Ernstige ziekte (zoals kanker)	Scheiding	Huiszoekingen	Sociaal netwerk/gemeenschap neemt afstand
Angst- en paniekstoornissen	Schooluitval	Politieverhoren	Pesterijen op school, in de buurt en op het werk
Depressie	Verstoorde familierelaties	Detentie van familielid (op Terroristen Afdeling)	Zwangerschap van jihadistische strijder; opa en oma worden van kleinkinderen die je niet zal zien opgroeien (= nieuw verlies)
Agressie en/of beperkte agressieregulatie	Onbeschikbaarheid emotioneel of fysiek	Contacten met wijk/politie, (buitenlandse) veiligheidsdiensten, OM en Reclassering	
Verstoorde identiteitsontwikkeling	Prostitutie /'loverboy' problematiek	Betrokkenheid Jeugdzorgorganisaties	Teleurstelling en wantrouwen jegens overheid (bijvoorbeeld had uitreis moeten/kunnen tegenhouden)
Laag IQ/verstandelijke beperking	Eerdere negatieve ervaringen met hulpverlening	Paspoortmaatregel	
		Uitschrijving uit het basisregister	Gespannen politiek maatschappelijk discours over radicalisering, kwetsende uitspraken door politieke vertegenwoordigers
		(Dreiging van) onder toezichtstelling kinderen (OTS)	(Hijgerig) benaderd worden door binnenlandse en soms buitenlandse pers, inclusief foutieve berichtgeving, bijv. overlijden
			Onethische benadering door onderzoekers
			Hijgerige benadering van andere familieleden en community organisaties
			Verlies van privacy en gevoel van autonomie
			Stigmatisering binnen de eigen sociale omgeving en samenleving
			Contact met familieleden in strijdgebied en daardoor blootgesteld worden aan jihadistische propaganda, emirs, extremisten/jihadisten, met veiligheidsgevolgen (bijv. ronseling broertjes en zusjes)

Ook uit een studie van Weenink (2019) bleek dat een aanzienlijk deel van de personen die zelf uitreisden naar Syrië te maken hadden met verschillende problemen, waaronder psychosociale. Gezien de hoeveelheid en verscheidenheid aan problemen bij families en de (mogelijke) veiligheidsrisico's, is het niet verwonderlijk dat er in Nederland ook gedacht is aan de ondersteuning van deze families. Het Landelijk Steunpunt Extremisme (LSE) biedt sinds haar oprichting in 2015 Familieondersteuning dan ook expliciet aan als dienst aan burgers in Nederland. Dit aanbod is ontstaan als onderdeel van een maatregel uit het landelijke Actieprogramma Integrale Aanpak Jihadisme 2104-2018 en wordt gefinancierd door de Nationaal Coördinator Terrorismedebestrijding en Veiligheid (NCTV). Hoewel de ondersteuning zich in de beginperiode vooral richtte op families die te maken hadden met religieuze radicalisering heeft het LSE haar expertise verbreed naar alle vormen van radicalisering, waaronder rechtsextremisme (RadarAdvies, 2021).

De term familieondersteuning

De term familieondersteuning is een rechtstreekse vertaling uit het Engels en komt voort uit (inter)nationaal wetenschappelijk onderzoek naar de rol van familie bij radicalisering. Er wordt dan gesproken over *family support* (RAN 2017;2021; Lecoyer, K., Bousetta, O.H. & Dethier, M., 2018; Gielen & Dijkman, 2019; Gielen, 2020). Daaronder kan individuele ondersteuning aan een gezinslid vallen, maar ook ondersteuning aan het gezin of de familie van een geradicaliseerde persoon. Ook lotgenotencontact wordt internationaal met de term *family support groups* aangeduid (Gielen & Dijkman, 2019). Ook binnen de Persoonsgerichte Aanpak Contra- Terrorisme, Extremisme en Radicalisering (PGA- CTER) in Nederland wordt in meer of mindere mate gebruik gemaakt van familieondersteuning of is familie (indirect) betrokken bij de aanpak van radicalisering (Douglas et al., 2019; Dijkman & Gielen, 2021). Hoewel de term familieondersteuning binnen het beroepsmatig werken met radicalisering redelijk lijkt ingeburgerd, is het maar de vraag of dat ook zo is binnen het reguliere brede jeugdzorg- en hulpverlenersdomein in Nederland. In de consultatieronde bleek namelijk al dat er verschillende termen gehanteerd worden als het gaat om radicalisering, met name in het sociaal domein en het veiligheidsdomein (SZW, z.d. b; SZW, 2020). Uit een effectevaluatieonderzoek naar de casuïstiek van het Landelijk Steunpunt Extremisme hanteren de onderzoekers van RadarAdvies (2021) de definitie van familieondersteuning zoals deze door het LSE wordt gehanteerd:

'Familieondersteuning biedt systemische begeleiding en advies aan families met zorgen en problemen rondom radicalisering van een familielid. De families die worden ondersteund hebben bijvoorbeeld zorgen over de extreme ideologie van een familielid, een familielid dat in een strijdgebied is (geweest) of een familielid dat verdacht wordt van terrorisme.' (RadarAdvies, 2021, p. 22).

Soorten familieondersteuning

Er zijn verschillende soorten van familieondersteuning in Nederland: zowel op professionele basis als op vrijwillige basis en vanuit overheidswege als op private basis. Het gaat dan om ondersteuning aan families, ondersteuning aan een individueel familielid, lotgenotencontact, voorlichting, en training. Sommige interventiemethoden zijn geëvalueerd of kennen een methodische onderbouwing op papier zoals de DIAMANT methode (Hallich & Doosje, 2017); de hulplijn voor ouders van het Samenwerkingsverband Marokkaanse Nederlanders (SMN) (Zonneveld en Kaddouri, 2017); de opvoedondersteuning (aan vaders) van Trias Pedagogica (Van Staple & Bwalya, 2021); Oumnia Works (Van Eerten et al., 2018) en Ouders in Positie (Van Wonderen et al., 2022); familieondersteuning en lotgenotencontact van het LSE (Kriek & Mack & Verbeek, 2019; AEF, 2018; RadarAdvies, 2021). Verder zijn er voorbeelden van constructies binnen de reguliere jeugdzorg en hulpverlening die zich in meer of mindere mate gespecialiseerd hebben op het bieden van familieondersteuning bij radicalisering zoals het stedelijk jongerenteam van het Centrum Jeugd en Gezin (Den Haag) en de trajectbegeleiding voor (geradicaliseerde personen binnen) gezinnen die onafhankelijk is gepositioneerd onder het Zorg – en Veiligheidshuis en bekostigd wordt door de gemeente (Friesland). Daarnaast zijn er voorbeelden van private professionele en vrijwillige ondersteuning van Stichting Al Amal in Utrecht, Stichting Sabr in Den Haag. Beiden werden of worden door de gemeente gefinancierd voor familieondersteuning.

In sommige van de bovenstaande voorbeelden gaat het om voorlichting en/of training ter preventie van radicalisering, bijvoorbeeld door ouders meer kennis mee te geven over radicaliseringsprocessen of bewustwording en training in handelingsmogelijkheden bij (mogelijke) radicalisering. In andere gevallen gaat het om al daadwerkelijke radicalisering of ernstige zorgen en signalen. Al met al is het een diverse verzameling van soorten van aanbod en in verschillende fasen van preventie, al of niet uitgevoerd op professionele of vrijwillige basis en op overheids- of private basis.

Gemeenten maken voor het inkopen van familieondersteuning, waaronder opvoedondersteuning, voorlichting en training aan bijvoorbeeld ouders, gebruik van de versterkingsgelden van het rijk (RAND, 2022). Deze activiteiten scharen de onderzoekers onder de preventieve aanpak van radicalisering. RAND (2022) zegt daarover onder andere:

Een tweede veel voorkomende doelstelling van de activiteiten gefinancierd met Versterkingsgelden is het versterken van de weerbaarheid van kwetsbare groepen en hun omgeving. Zowel de PGA (cluster B) als preventie-activiteiten (cluster E en F) zijn hierop gericht. De PGA, sleutelfiguren en verschillende preventieactiviteiten gebruiken de inzet van expertise om een vertrouwensband met individuen, kwetsbare groepen of gemeenschappen te creëren en vervolgens te onderhouden. Verwachte effecten en doelstellingen zijn in deze context vaak breed geformuleerd en gerelateerd aan het vergroten van weerbaarheid van familie en individu, het wegnemen van een voedingsbodem voor radicalisering en extremisme, maatschappelijke ondersteuning en sociale activiteiten die de terugkeer in de samenleving faciliteren. In 2020 en 2021 richtten deze interventies zich met name op jongeren en migranten. De gefinancierde activiteiten lijken bovendien nog steeds grotendeels gericht op religieuze radicalisering, en met name op jihadisme. Overige vormen van extremisme, zoals rechts- of links-extremisme en radicalisering die gepaard gaat met het volgen van complottheorieën, lijken vooralsnog ondervertegenwoordigd.' (RAND, 2022, p. 16)

Effectiviteit van familieondersteuning

De onderzoekers van RadarAdvies (2021) voerden in hun effectevaluatie van het LSE een literatuurscan uit ten aanzien wat er al bekend is over de effectiviteit van familieondersteuning. Uit de literatuurscan van RadarAdvies (2021) blijkt echter dat de effecten van familieondersteuning nog nauwelijks wetenschappelijk geëvalueerd zijn. Bovendien bestaat er volgens de onderzoeker geen wetenschappelijk model met indicatoren, waarmee de effectiviteit van familieondersteuning gemeten kan worden. Wel halen de onderzoekers drie verschillende internationale publicaties aan over onder andere de output en inrichting van familiesteunpunten.

Ten eerste een evaluatie van het Duitse Bundesamt für Migration und Flüchtlinge (BAMF, de Federale dienst voor Migratie en Vluchtelingen). Deze procesevaluatie (over de periode van hulpverlening 2011- 2016) onderstreepte volgens RadarAdvies (2021) enkele succesvolle factoren van ondersteuning, zoals het hebben van één centraal punt, een uitgebreid netwerk met andere hulpverleningsinstanties, de aanwezige kennis en kunde en de duidelijke en betekenisvolle formulering van acties, impact, mijlpalen en specifieke doelen per casus. Volgens RadarAdvies (2021) zeggen deze uitkomsten niet per definitie iets over de effectiviteit van familieondersteuning en bovendien richten sommige instellingen zich niet of slechts deels op familieondersteuning (RadarAdvies, 2021).

Een tweede evaluatie die zij aanhalen is die van het Duitse familiesteunpunt HAYAT van het Duitse Zentrum Demokratische Kultur (ZDK). HAYAT is een organisatie die familieondersteuning biedt en is per januari 2021 een zelfstandige NGO geworden. Volgens RadarAdvies (2021) blijkt uit een evaluatie van Koelher (2013) dat het lastig is om de effecten van familieondersteuning te evalueren. Wel noemt hij de interventies die gericht zijn op groepsbijeenkomsten en lotgenotencontact effectief. Deelnemers hebben door die bijeenkomsten het gevoel dat ze minder alleen zijn, hun situatie in een bredere context kunnen plaatsen en dat ze tot betere emotieregulatie in staat zijn. Als laatste voorbeeld van een evaluatiestudie haalt RadarAdvies de evaluatie van het LSE aan dat uitgevoerd is door AnderssonElffersFelix (2018). Dit was een evaluatie ten aanzien van het functioneren van het LSE (het Familiesteunpunt en Forsa (voor exit-begeleiding)) ten opzichte van de opdracht en taakstelling vanuit het financierende ministerie (Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid) en de borgingsvraag voor de toekomst. Volgens RadarAdvies (2021) kan er maar beperkt iets worden gezegd over de effectiviteit van familieondersteuning omdat het ook hier gaat om een relatief jonge organisatie en dienst. Zo trekt AEF de conclusie dat de doelstellingen van het LSE ten aanzien van familieondersteuning gehaald zijn. Waaronder de bevinding dat geen van de begeleidde familie(leden) zelf geradicaliseerd zijn of uitgereisd. Maar de onderzoekers van RadarAdvies (2021) geven hierbij als kanttekening mee dat ook andere contextfactoren (dan de aangeboden familieondersteuning) een rol kunnen spelen bij deze uitkomsten.

In de vorige paragraaf over preventie bleek al dat Fermin & Omlo (2021) de werkzame mechanismen van lotgenotencontact beschreven. Deze pilot interventie voor lotgenoten die te maken hebben met een geradicaliseerd familielid is uitgevoerd door het LSE op basis van een ex ante evaluatie van familiecontact (Gielen & Dijkman, 2016). Deze pilot is geëvalueerd door onderzoekers van Regioplan (Kriek, Mack & Verbeek, 2019) Deze ex ante evaluatie, gevolgd door een plan van

aanpak voor de pilot, de uitvoering van de pilot en vervolgens een evaluatie van die pilot is een volledige en unieke evaluatiecyclus van een interventie gericht op ondersteuning van families die te maken hebben met radicalisering in Nederland (Dijkman, 2021a).

Binnen Europa is het Radicalisation Awareness Network (RAN) actief en wordt gefinancierd door de Europese Commissie. Het RAN brengt een aantal stappen in kaart die gehanteerd moeten worden bij familieondersteuning:

Figuur 4: Fundamental principles for good family support RAN Centre of Excellence (2017, p. 3)

Uit het onderzoek naar intergenerationele overdracht van Van Wieringen et al. (2021) worden enkele interventies aangestipt die zouden kunnen werken, hoewel ook hier voorbeelden van succesvolle dan wel niet-succesvolle interventies in de wetenschap als in de casuïstiek schaars zijn. Op *individueel niveau* zijn dat: stimuleren van tegengeluid uit andere kringen als methode om de intensiteit van de ideologische overdracht te mitigeren; onderwijsinstellingen zouden bij uitstek een relevante rol kunnen spelen in het losweken van kinderen van hun gezinsideologie; en een mentorfiguur in de directe omgeving van het kind. Op *gezinsniveau* zijn dat: net als interventies op individueel kindniveau lijken de besproken gezinsinterventies volgens de onderzoekers veelal te bestaan uit pogingen tot blootstelling aan alternatieve denkbeelden; ook het ouderschap *an sich kan* een interventie vormen om los te komen van een extremistische omgeving; evenals mogelijke uithuisplaatsing door bijvoorbeeld de Raad van de Kinderbescherming. Op *gemeenschapsniveau* zijn dat: doorbreken van de isolatie van een gezinssysteem of familie en het samenwerken met imams en moskeeën. Bij deze mogelijke interventies spelen een aantal dilemma's een rol die de onderzoekers ook in kaart brengen. Dilemma's die de Van Wieringen et al. (2021) schetsten zijn onder andere van ethische, juridische en praktische aard. De discussie richt zich volgens de onderzoekers vooral op het gegeven dat deze gezinnen feitelijk "niet strafbaar" handelen. Ingrijpen door overheid en hulpverleningsinstanties voelt dan te rigoreus maar niks doen levert net zo goed dilemma's en risico's op.

2.6 Beroepscontext van radicalisering

Het werkveld van radicalisering kenmerkt zich door tal van dilemma's en spanningsvelden die inherent zijn aan het werken met een wicked problem; een ongestructureerd maatschappelijke vraagstuk. Er bestaat niet zoiets als een vastomlijnde beroepspraktijk, de functie van radicaliseringwerker bestaat immers niet. Het is eerder een verzameling van verschillende reguliere beroepsgroepen en professionals die in meer of mindere mate een specialisatie hebben in het werken met radicalisering. Vaak afhankelijk van hun taak of specifieke werkperspectief, zoals veiligheid of zorg, onderwijs of beleid.

Die beroepspraktijk is relatief jong en is de afgelopen jaren uitgebreid naar verschillende sectoren, mede onder invloed van de brede Contrastrategie Terrorisme en Actieplannen van diverse kabinetten (Dijkman, 2021a). Doordat wicked problems vaak een normatieve benadering in de hand werken (iedereen vindt er wat van vanuit verschillende belangen, posities en perspectieven) is het primaat van de aanpak van radicalisering in de eerste plaats politiek. Het professionele en onderwijsveld waarin professionals worden opgeleid is ten opzichte van dat primaat nog veel minder zelf bepalend voor de professionele agenda (Dijkman, 2021c).

De gevolgen van het werken met een ongestructureerd maatschappelijk vraagstuk zijn divers. Ten eerste veroorzaken dergelijke vraagstukken een sterke mate van onzekerheid in de samenleving, politiek en bestuur én bij professionals, omdat het verloop van radicalisering moeilijk te voorspellen is. Dat leidt regelmatig tot verwarring bij mensen en mensen reageren (vaak onbewust) vanuit een eigen normatief referentiekader op het fenomeen. Daarmee wordt radicalisering net als andere wicked problems een onderwerp 'waar men wat van vindt.' De onduidelijkheid en verschil in benadering leidt er vervolgens toe dat er een steeds grotere behoefte ontstaat aan duidelijkheid en houvast. Tegelijkertijd leidt het ook tot een angst om het 'verkeerd of het verkeerde' te doen. Immers de gevolgen van radicalisering kunnen een enorme maatschappelijke impact hebben. Maar waar angst heerst, is er ook vaak minder ruimte om te leren. Waardoor er weer minder ruimte is om te innoveren of transparant te zijn over de dilemma's die (de preventie van) radicalisering met zich meebrengt (Dijkman, 2021a). Houvast wordt daarom vaak gezocht in informatie. Echter, het verzamelen van informatie kan vanwege de veranderende complexiteit van het fenomeen een schijnhouvast worden, of sterker nog, een onbedoelde schending van andere wet- en beleidsregels worden, zoals de schending van privacy van burgers. Langs deze onbedoelde en vaak onbewuste logica veranderen op zich legitieme (beleids)motivaties of professioneel handelen dan in een aantasting van de democratische rechtsstaat. Terwijl de bescherming van de democratische rechtsstaat juist voorop staat bij de preventie van radicalisering. Radicalisering die uitmond in terrorisme is immer uit op de ontwijking van de democratische rechtsstaat. Aandacht voor radicalisering legt daarnaast vaak reguliere uitdagingen bloot die in principe niets met radicalisering te maken hebben, zoals fraude, dossiervorming, privacy etc.

In Nederland bestaat er geen specifieke "beroepsopleiding" voor het werken met radicalisering. Dat betekent dat professionals vaak al doende leren in de praktijk en zich daar belangrijke vaardigheden en kennis eigen moeten maken (Dijkman, 2021a; 2021c). Leren in de praktijk kan effectief zijn, maar niet als je daar als individuele professional de verantwoording voor draagt. Er is overigens wel een ruim aanbod aan leeractiviteiten waaronder trainingen, zowel in de private sector als aanbod van de overheid. Platform JEP heeft een overzicht laten ontwikkelen van het overheidsaanbod.¹⁵ Ruimte om te leren veronderstelt echter ook de ruimte voor het mogen maken van fouten en daar op kunnen reflecteren. Die ruimte is bij radicalisering echter beperkt. Verkeerde inschattingen of handelingen kunnen bijdragen aan ernstige consequenties in de praktijk, in het ergste geval geweld of een aanslag. Maar ook politieke of bestuurlijke consequenties werken soms belemmerend voor een open leercultuur (Dijkman, 2021a). Het gevolg daarvan is dat er veel spanning en druk staat op deze professionals.

Uit onderzoek naar leer- en ondersteuningsbehoeften van aandachtfunctionarissen radicalisering blijkt dat veel professionals die werken met radicalisering binnen het jongerenwerk en het onderwijs zich professioneel eenzaam voelen (Azough, 2017 en Dijkman 2021a). Dat geldt ook voor professionals buiten deze sectoren en voor aandachtfunctionarissen radicalisering (Dijkman 2021b). Deze professionals voelen zich verantwoordelijk, zijn intrinsiek gedreven maar missen soms handelingsperspectieven en steun vanuit hun organisaties en moeten zich zowel verhouden tot de veranderende complexiteit van het fenomeen als de gevolgen daarvan in het werkveld. Dat werkveld kent tal van spanningsvelden en dilemma's zoals informatiedelen binnen het integraal werken in de keten, zonder dat dat gesteund wordt door integrale

¹⁵ <https://www.platformjep.nl/actueel/nieuws/2021/04/20/nieuw-voor-jeugdprofessionals-compleet-overzicht-leeraanbod-radicalisering-en-polarisatie>

wetgeving. Maar ook het snijvlak van werken in zorg- en veiligheid en met verschillende professionele perspectieven maakt het een complexe omgeving om in te functioneren.

Een belangrijk aandachtspunt in het werken met radicalisering is de zogenoemde professionele oordeelsvorming (SZW, 2020). Immers, van aandachtsfunctionarissen wordt verwacht dat zij situaties goed kunnen inschatten, onderbouwde keuzes kunnen maken, weten wanneer ze moeten opschalen, afgewogen met informatiedelen kunnen omgaan, en daarbovenop juist adviseren richting hun organisaties of collega's. Er is daarom veel behoefte aan richtlijnen bij die professionele oordeelsvorming. Voor het komen tot professionele oordeelsvorming zijn ondersteuning vanuit management; tijd en middelen om dat te organiseren, belangrijke randvoorwaarden. Het Nederlands Jeugd Instituut ontwikkelt momenteel richtlijnen voor het werken met radicalisering voor alle jeugdwerkers in Nederland en moeten naar verwachting in eind 2023/ begin 2024 aangehouden moeten worden.

Leren in wicked contexten is gebaat is bij zogenaamd *double loop* leren (Noordegraaf 2020). Dat betekent dat professionals in een integrale samenwerking zowel moeten leren in de aanpak als van elkaar. Die lerende houding vraagt een bewuste houding en bovendien moeten professionals elkaars perspectieven, taak en doelstelling, belangen bevoegdheden en verantwoordelijkheden herkennen en erkennen. Noordegraaf et al. (2020) laat zien dat het interventievermogen van de aanpak en preventie van radicalisering leunt op de mate waarin professionals kunnen samenwerken en leren. Dat professionals vaak verschillende talen en perspectieven hanteren bemoeilijkt dit samenwerking (Dijkman, 2021a).

Hoewel er nieuwe wetgeving voor de inrichting van de Persoonsgerichte Aanpak Contra Terrorisme Extremisme en Radicalisering (PGA-CTER) in de maak is, kent het werken met radicalisering kent (nog) geen aparte wettelijke basis (Dijkman, 2021a). De rijksoverheid faciliteert gemeenten die vanuit beleidsmatig oogpunt verantwoordelijk zijn voor de lokale aanpak en preventie. Er is ook geen wetgeving die integraal werken, en dan vooral de organisatie ervan en het delen van informatie, ondersteunt. Dat betekent dat professionals die in de integrale aanpak voor radicalisering werken niet kunnen leunen op speciaal daarvoor ingerichte (wettelijke) richtlijnen. Voor de gemeente betekent dat dat zij uitvoeringsorganisaties ook niet kan houden aan de uitvoering van werkzaamheden op het gebied van radicalisering binnen die kaders. Voor de persoonsgerichte aanpak is nieuwe wetgeving in de maak. Deze wetgeving moet voorzien in een wettelijke regiefunctie voor gemeenten en voor het organiseren van een juridisch kader voor informatiedelen in de persoonsgerichte aanpak en de organisatie van casustafels.

2.7 Witte vlekken

Deze paragraaf is gericht op potentiële witte vlekken in onderzoek en de preventie van radicalisering. Het is geen uitputtende paragraaf maar een aanvulling op de bestaande kennis over familieondersteuning en relevantie aspecten daarvan. De paragraaf besteedt aandacht aan twee specifieke deelonderwerpen, namelijk ten eerste een aantal witte vlekken in onderzoek naar preventie van radicalisering en familieondersteuning en ten tweede het concept van psychisch geweld en de eventuele relevantie daarvan voor de preventie van radicalisering, in het bijzonder voor familieondersteuning.

Witte vlekken in onderzoek: effecten van interventies, intergenerationele overdracht en Adverse Childhood Experiences

In hun systematische literatuurstudie concluderen Nickolson et al. (2021) dat er weinig kennis is ten aanzien van de effectiviteit van interventies in het radicaliseringsproces: 'Aan het begin van het proces lijken interventies gericht op iemands persoonlijkheid en weerbaarheid beloftevol (zoals trainingen en voorlichting), terwijl in de latere fasen met name gelegenheidsinterventies een eenduidig positieve impact hebben, en het bij repressieve maatregelen beide kanten kan opgaan.' (Nickolson et al., 2021, pagina 4). Uit de voorgaande paragrafen bleek ook al dat evaluatie onderzoek beperkt is

(Gielen, 2020; RadarAdvies, 2022) Dat betekent dat er mogelijk nog witte vlekken zijn in wat we weten over de effectiviteit van familieondersteuning en wat werkzame mechanismen zijn, onder welke omstandigheden en voor wie.

In de paragraaf over intergenerationele overdracht van extremistische ideologie bleek verder dat het onderzoek Van Wieringen et al. (2021) specifiek gedaan is naar 'jihadistische gezinnen'. Hoewel zij op basis van een systematische literatuur review tot inzichten komen over onder andere de mechanismen van overdracht is dit dus geen representatief onderzoek voor het voorkomen van intergenerationele overdracht van alle vormen van extremistische ideologie in Nederland. Het geeft wel aanknopingspunten voor verder onderzoek. Met name naar de mogelijk overdracht van extremistische ideologie binnen gezinnen die van de buitenkant als stabiel en/of liefdevol worden geclassificeerd en naar de verschillende ideologische vormen, zoals rechts- of linksextremisme en antioverheidsextremisme.

De relatie tussen mentale gezondheid en radicalisering wordt al wat langer onderzocht (o.a. Weenink, 2019; RAN 2019) In de afgelopen jaren is er ook aandacht gekomen voor trauma en radicalisering. In hun studie trekken James & Marsden (2021) de voorzichtige conclusie dat, hoewel er beperkte literatuur is over Adverse Childhood Experiences (ACE's) (ingrijpende levensgebeurtenissen) in relatie tot radicalisering, er mogelijk wel sprake is van synergie tussen beide. Het meemaken van ACE's kan als push factor werken voor het radicaliseringsproces, hoewel dat niet verklaard waarom mensen die dezelfde ACE's meemaken niet radicaliseren. Omdat onderzoek naar trauma inmiddels goed onderbouwd is, en dit onderzoek vaak onderbouwd in staat is om de relatie tussen trauma en paden van 'onaangepast' of schadelijk gedrag te leggen, zou dat voor onderzoek naar radicalisering ook van belang kunnen zijn. Uit onderzoek van O'Driscoll (2017) bleek eerder al dat een aantal studies aantoont dat een aantal risicofactoren dat tijdens de kindertijd wordt ervaren, verband houdt met wangedrag in de kindertijd en mogelijk later geweld. Conclusies uit die studie zijn dan ook dat: 1. de opeenstapeling van negatieve ervaringen in de loop van de tijd kan ertoe leiden dat de persoon steeds vatbaarder wordt voor de aantrekkingskracht van gewelddadige groepen; 2. er is vaak een bepaald pad naar geweld, beginnend met opgestapelde ervaringen uit de kindertijd, leidend tot wangedrag door adolescenten en ten slotte het gebruik van geweld door volwassenen; 3. er zijn verbanden gevonden met ongelukkig zijn in de kindertijd en de 'reis' (journey) naar extremisme; 4. traumatische ervaringen tijdens de kindertijd kunnen leiden tot een verhoogde behoefte aan identiteit, die kan worden vervuld door extremistisch aanbod; 5. hogere blootstelling aan trauma leidt tot een grotere kans op het ontwikkelen van een posttraumatische stressstoornis (PTSS), die gepaard gaat met toegenomen woede en vijandigheid en een grotere drang naar wraak versus verzoening, waardoor de kans groter wordt gewelddadig extremisme te steunen en tot slot 6. een hogere blootstelling aan trauma's, evenals zwakkere sociale banden, maken een individu meer geneigd zich in te laten met gewelddadig extremisme. Om te achterhalen hoe onderzoek naar trauma (beter) ingezet kan worden voor interventies moet er volgens James & Marsden (2021) bijvoorbeeld nog onderzoek gedaan worden naar hoe onderzoeksmethoden, zienswijzen en resultaten bij ACE's beter ingezet kunnen worden in het onderzoek naar radicalisering.

Binnen het Europees gefinancierde onderzoek naar radicalisering via het PREPARE Project¹⁶ wordt op dit moment gekeken naar de eventuele relatie tussen ingrijpende levensgebeurtenissen en radicalisering. Uit onderzoek naar radicalisering blijkt dus enerzijds dat psychische problematiek een rol kan spelen bij het ontvankelijk zijn voor radicalisering, anderzijds kan het opgroeien in een extremistisch milieu waaronder een gezin, mogelijk leiden tot radicalisering (Van Wieringen et al., 2021) of beschouwd worden als psychische mishandeling of verwaarlozing (Schneider, 2022). Kinderen die opgroeien in een extremistisch milieu of gezin, worden geboren of groeien soms op als een instrumenteel onderdeel van die ideologie. Niet alleen het kind wordt ingezet als bijvoorbeeld kind soldaat (zoals bij de 'Welpen' van het jihadisme) maar de geboorte van het kind zelf is een wapen in de expansie van de ideologie (bijvoorbeeld het 'zuiver houden' van het 'Arische ras' binnen rechtsextremistische ideologieën). Wat zijn de gevolgen daarvan voor kinderen? In hoeverre blijkt dat kinderen

¹⁶ <https://prepare-project.eu/>

zich daar wel of niet aan kunnen ontworstelen en tegen welke individuele en maatschappelijke prijs doen zij dat? Welke steun hebben zij daarbij nodig?

Het concept van psychisch geweld binnen de preventie van radicalisering en familieondersteuning

Begin 2021 is een voorstel uit de Tweede Kamer aangenomen over het onderzoeken van de mogelijkheid van strafbaarstelling van psychisch geweld. In de discussienota daarover van de leden van de Tweede Kamer Bergkamp, Özütok, en Van der Hul werd vastgesteld:

'In de evaluatie van de Meldcode (huiselijk geweld en kindermishandeling – red.) merken de onderzoekers op: "De (verdere) implementatie vraagt nadrukkelijk om een doelgroepgericht implementatieproces per beroepsgroep en/of instelling waarin aandacht is voor de voorkomende vormen van afhankelijkheidsrelaties én vormen van geweld." Bovendien blijkt het herkennen van signalen, zeker als het gaat om signalen van psychisch geweld, niet voor alle professionals even eenvoudig: "Kindermishandeling of huiselijk geweld herkennen is niet alleen gericht op zichtbare signalen, zoals blauwe plekken, maar omvat ook het opvangen van signalen van andere, minstens zo belangrijke vormen van kindermishandeling, zoals verwaarlozing. Waar de zichtbare signalen voor sommige professionals al lastig zijn waar te nemen, blijkt uit het empirisch onderzoek dat dit zeker voor de minder zichtbare en moeilijker herkenbare signalen geldt, zoals psychische mishandeling en financiële uitbuiting.'" (Bergkamp, V., Özütok, N., & van der Hul, K. 2020, p. 9)

Bergkamp, V., Özütok, N., & van der Hul, K. (2020) stelden echter ook vast dat er geen eenduidige definitie van psychisch geweld is. In hun motie wijzen zij op de definitie van kindermishandeling van het Wetenschappelijk Documentatie Centrum (WODC) kindermishandeling die ook betrekking heeft op psychische mishandeling en emotionele verwaarlozing bij kinderen, namelijk: 'Aanhoudende of extreme frustratie van elementaire emotionele behoeften van het kind, waaronder ongevoeligheid van de ouders met betrekking tot het ontwikkelingsniveau van het kind alsmede het uiten van bedreigingen (zonder verwondingen).' Onder psychische mishandeling of emotionele verwaarlozing valt ook het getuige zijn van het kind van geweld tussen de ouders of een van de ouders en zijn/haar (ex-)partner.' (WODC in Bergkamp, V., Özütok, N., & van der Hul, K., p. 4). De staatssecretaris van justitie en rechtshandhaving heeft de vraag naar de wenselijkheid en mogelijkheid van strafbaarstelling van psychisch geweld vervolgens laten onderzoeken door de Open Universiteit en de Avans Hogeschool, onder leiding van professor en lector Janine Janssen (Janssen, Dreissen, & Juncker, 2022).

Deze recent gestarte discussie over het wel of niet strafbaar stellen van psychisch geweld is ook een relevante ontwikkeling voor dit onderzoek naar familieondersteuning ter preventie van radicalisering. Immers, ten eerste is het signaleren van radicalisering net zomin eenduidig als dat van psychisch geweld. Dat komt omdat de ideologische component van radicalisering zich in eerste instantie in het vrije denkproces van een persoon afspeelt. Pas als deze persoon zich daarover gaat uiten en/ of zich daar naar gaat gedragen, is dat voor anderen zichtbaar. Ten tweede is het de vraag of het verspreiden van een (extremistische / sektarische) ideologie, bijvoorbeeld binnen het gezin, of ronselen van beïnvloedbare personen, ook zou moeten vallen onder de noemer psychisch geweld. Ook is het een relevante vraag of intergenerationele overdracht van extremistische ideologie en de mogelijk schadelijke gevolgen daarvan voor kinderen te scharen valt onder de noemer psychisch geweld. Ter vergelijking: voor geweld in afhankelijkheidsrelaties, in het bijzonder eegerelateerd geweld, geldt net als bij radicalisering dat het gaat om een zogenaamd *emerging workfield*. Oftewel een werkveld in ontwikkeling. Ook daarin ligt het primaat van de agendering en aanpak, door Brenninkmeijer (2018) ook wel 'moral panic' genaamd, primair bij de politiek en gaat het in het werkveld om een verzameling van verschillende organisaties en actoren. De overheid heeft bij de aanpak en preventie van eegerelateerd geweld ingezet op het trainen van professionals in het herkennen van het fenomeen en daar normerende kwaliteitskaders voor te gebruiken. Een voorbeeld daarvan is de oprichting van het Landelijk Expertise Centrum Eegerelateerd Geweld bij de Nationale Politie in opdracht van de minister van justitie in 2008

(LEC EGG) ¹⁷. Dat is vergelijkbaar met de oprichting van het Landelijk Steunpunt Extremisme LSE als preventieve beleidsmaatregel uit het Rijksbrede Actieplan Jihadisme uit 2014. Beide fenomenen hebben een duidelijk relationeel aspect.

In het onderzoek van Janssen, Dreissen, & Juncker (2022) komt ook naar voren dat de definitie van psychisch geweld echter diverse kanten uit kan gaan. Afhankelijk van een meer sociale of juridische insteek kan tot zowel een smalle als een brede omschrijving gekomen worden. Aspecten die zij bijvoorbeeld tegengekomen zijn: dreiging, de aantasting van de integriteit en intiem terreur (coersive control). In hun onderzoek richten zij zich specifiek op de vraag of psychisch geweld apart strafbaar moet worden gesteld, niet op de toepasbaarheid van radicalisering. Uit het onderzoek van Janssen, Dreissen, & Juncker (2022) blijkt echter geen zwart wit antwoord op die vraag. Zij geven in hun conclusies aan dat strafbaarstelling wel bij zou kunnen dragen aan de erkenning en normering van psychisch geweld. Er wordt door de onderzoekers ook verwacht dat met strafbaarstelling er meer bewustwording op gang zou kunnen komen bij de hulpverlening en bij de politie. Bovendien zou dat ook bij kunnen dragen aan betere hulp- en bescherming en aangifte bereidheid van slachtoffers. De onderzoekers hebben echter ook tegenargumenten gevonden voor de aparte strafbaarstelling van psychisch geweld. Onder andere de beperkte invloed en effect van de strafrechtroute ten opzichte van een hulpverleningsroute; de beperkte bewijslast en daarmee het gevaar van strafbaarstelling als symboolwetgeving. De onderzoekers doen daarom een aantal aanbevelingen ten aanzien van het fenomeen van psychisch geweld: 1. Doe verder onderzoek naar de gevolgen van psychisch geweld, zoals trauma; 2. Investeer in deskundigheidsbevordering van professionals, 3. Investeer in voorlichting en hulpverlening aan (potentiële) slachtoffers en hun omgeving. Daarnaast geven de onderzoekers ook een aantal aanbevelingen die betrekking hebben op het actuele strafproces (Janssen, Dreissen, & Juncker, 2022).

Omdat er geen specifiek onderzoek lijkt te zijn gedaan naar de mogelijke relatie tussen psychisch geweld en radicalisering, is onduidelijk of psychisch geweld een bruikbaar concept zou zijn voor familieondersteuning, en wat dat zou kunnen betekenen voor de zowel de beleids- als juridische mogelijkheden van de (rijks) overheid en de handelingsopties voor professionals. Het is wel voorstelbaar dat hier juist aanknopingspunten zijn voor het 'grijze' gebied tussen het 'aanvoelen dat er iets mis is' en de daadwerkelijke 'harde signalen'. Zeker in relatie tot trauma en het meemaken van ingrijpende levensgebeurtenissen (waaronder emotionele verwaarlozing en/ of mishandeling) zoals ook beschreven in de voorgaande paragraaf.

Stigmatisering en racisme in beleid

In de literatuur over de preventie van radicalisering en specifiek familieondersteuning valt op dat een groot deel van het beleid en de interventies die gefinancierd worden met zogenaamde Versterkingsgelden van het Rijk, gericht zijn op religieuze radicalisering (gewelddadige jihadisme) (Dijkman, 2021a en RAND, 2022) Enerzijds past dat binnen een context waarin de maatschappelijke dreiging de laatste jaren vooral uitging en gaat van die vorm van radicalisering (NCTV, 2014; NCTV, 2022), anderzijds kan de vraag worden gesteld of daarmee beleid en interventies niet het risico lopen te specifiek in te zoomen op een specifieke doelgroep, namelijk moslims en daarmee afdoet aan proportionaliteit, legitimiteit en effectiviteit van beleid. Groothuis (2022) onderzocht de definitiemacht (taal en frameworks) die gebruikt wordt in antiradicaliseringsbeleid. Uit die analyse blijkt dat het Nederlandse antiradicaliseringsbeleid moslims securitiseert en hen afschildert als potentieel riskant/risicovol en als vreemde of 'andere' gemeenschappen binnen de samenleving. Hoewel er volgens Groothuis (2022) aanwijzingen zijn dat er racialisering van moslims plaatsvindt binnen dit beleid wijst Groothuis (2022) er ook op dat er bewuste pogingen ondernomen worden om dit juist te voorkomen. Omdat beleid zich niet richt op burgers die zich identificeren met rechtste politiek bij het voorkomen en bestrijden van rechts-extremisme, adviseert Groothuis (2022) in die lijn om dat ook niet te doen met burgers die zich identificeren met de islam bij het bestrijden van religieuze radicalisering. Hoewel radicalisering van alle tijden is en verschillende vormen kent, ligt het primaat van de aanpak wel bij de politiek- bestuurlijke werkelijkheid. Daarin is normativiteit ten opzichte van wat 'radicaal' wordt

¹⁷ <https://www.politie.nl/themas/eergerelateerd-geweld-voor-professionals.html>

bestempeld enerzijds een legitiem onderdeel, anderzijds is het juist daarom belangrijk om hier beleidsmatig extra alert op te zijn (Dijkman, 2021a). De gevolgen van het werken met wicked problems kunnen namelijk onbedoeld ook de democratische rechtstaat aantasten zoals in de paragraaf over radicalisering als veranderend fenomeen al bleek.

2.8 Samenvatting: Analyse kader

Concept 1: Radicalisering als begrip: paradigma van een ongestructureerd maatschappelijk vraagstuk

Radicalisering kent geen eenduidige definitie binnen de wetenschap, maar ook beleidsmatig en professioneel niet. Dat is tevens een kenmerk van een ongestructureerd maatschappelijk vraagstuk. In de literatuur een zogenaamd wicked problem genoemd. Radicalisering kan beschouwd worden als een dergelijk venijnig vraagstuk, vergelijkbaar met andere maatschappelijke vraagstukken zoals de uitbraak van COVID19, armoede, etc. Omdat het vraagstuk steeds in beweging is en complex, heeft dat ook verschillende beleidsimplicaties.

Concept 2: Radicalisering als proces

In het proces van radicalisering gaat het om de benadering van de ontwikkeling van radicalisering (als dynamisch gegeven) radicalisering wordt vaak geconceptualiseerd aan de hand van het:

- Het 'vraag- en aanbodmodel. Daarin wordt uitgegaan van een bepaalde mate van weerbaarheid ten opzichte van levensvragen enerzijds en ideologisch aanbod anderzijds en die beïnvloed wordt door voedingsbodems in zowel sociale zin als in psychische zin;
- Voedingsbodems zoals ervaren van discriminatie en racisme, armoede;
- Triggerfactoren: sleutelmomenten in het individuele radicaliseringsproces, zowel versnellend als vertragend, op persoonlijk niveau, groepsniveau en samenlevings- en internationaal niveau;
- Binnen SZW wordt de volgende definitie gehanteerd: Radicalisering is een proces van steeds extremer wordende overtuigingen en idealen dat zich kenmerkt door een toenemende bereidheid, om op basis van deze idealen te handelen en deze uiteindelijk boven de waarden en wetten van de democratische rechtsorde te zetten. Het is dus een beweging richting steeds extremer gedrag, waarbij mogelijk iemand uiteindelijk zo ver kan gaan, dat hij/zij de wet overtreedt en/of over kan gaan tot terroristisch handelen.

Concept 3: Preventie van radicalisering

Bij de preventie zijn in ieder geval een viertal zaken van belang:

- Beschermende factoren, waaronder de rol van familie;
- De fasen van preventie a.d.v.h. preventie classificatiemodel: primaire preventie (x2) secundaire preventie en tertiaire preventie. SZW hanteert de volgende omschrijving voor primaire preventie: primaire preventie richt zich op het versterken van de weerbaarheid en op het voorkomen van factoren die een voedingsbodem kunnen vormen voor radicalisering;
- Criteria voor kwetsbare personen, doelgroepen en omgevingen, waaronder persoonlijke kenmerken, groepsomgeving, thuis- en gezinssituatie, aanwezigheid van een lage sociaal- economische positie, ervaring met discriminatie etc. SZW hanteert de volgende omschrijving van risico- en beschermende factoren; zijn individuele eigenschappen of kenmerken, en andere omgevingsfactoren die het radicaliseringsproces kunnen beïnvloeden. Beschermende factoren dragen bij aan (het vergroten van) weerbaarheid tegen extremistische attitudes en/of gedrag, terwijl risicofactoren de kans op een radicaliseringsproces vergroten;
- Programma's en activiteiten die rekening houden met de beschermende rol van ouders en familieleden, etc.

Concept 4: Activiteiten ter ondersteuning van gezinnen en families

- Omschrijving: activiteiten waarbij een individu waarover zorgen zijn m.b.t. radicalisering in de context van de familie begeleid kan worden en de familie ondersteund kan worden in het herkennen en omgaan met mogelijke radicalisering van het familielid, waarbij vanuit systemisch oogpunt negatieve familierelaties ook een risico kunnen vormen voor verdere radicalisering

- Werkzame elementen preventie, waaronder: betrekken van familie en gezin als beschermende factor, het hebben van begeleiding of coaching van een vertrouwenspersoon, mentor of buddy, het stellen van een plan met doelen en criteria, inzet van de combinatie van 'best practices & best people'.

Concept 5: Beroepscontext van radicalisering

- Geen speciale wettelijke basis voor het werken met radicalisering
- Veranderende complexiteit leidt tot onduidelijkheid en onzekerheid en behoefte aan grip bij professionals
- Veranderende complexiteit leidt tot dilemma's en spanningsvelden, waaronder taal- en perspectiefverschil en moeizame verbinding tussen veiligheidsdomein en sociaal domein
- Belang van contextuele benadering om recht te doen aan complexiteit van het fenomeen en de gezinssituatie
- Belang van (leren) samenwerken en leren in het werken met radicalisering

Concept 6: Witte vlekken: kansen & risico's

- Geen breed (internationaal) onderzoek naar intergenerationele overdracht van extremistische ideologie
- (Beperkt) internationaal onderzoek naar ACE's (Adverse Childhood Experiences) in relatie tot (de preventie van) radicalisering en andersom: opgroeien in een extremistische ideologie is geen ACE score, evenals ervaring met (institutioneel) racisme en seksisme (beide als voedingsbodem voor radicalisering)
- Binnen preventiebeleid van radicalisering (en uitvoering daarvan) nog weinig aansluiting met bestaand onderzoek naar intergenerationeel trauma en familiesystemen
- Ontbreken van psychisch geweld als geweldsconcept binnen het beleid en de preventie van radicalisering
- Onduidelijkheid over de mogelijkheden van professionals bij extremistische ideologische vorming (als vorm van psychisch geweld)
- Aandacht voor radicalisering legt reguliere uitdagingen bloot die in principe niets met radicalisering te maken hebben, zoals fraude, dossiervorming, privacy etc.

Vertaling van concepten naar de vragen voor de dataverzameling

- Vertaling naar de digitale vragenlijst

De digitale vragenlijst is opgedeeld in drie onderdelen, te weten: 1. Algemene gegevens; 2. Context van de gemeente en preventief radicaliseringsbeleid, en 3. Ondersteunende activiteiten en interventies bij gezinnen en opvoeders voor de preventie van radicalisering. Om iets te kunnen zeggen over de inhoudelijke resultaten wordt in onderdeel 1 gevraagd naar:

- Ligging van de gemeente in de provincie
- Het inwonersaantal
- De afdeling van de respondent
- De kernactiviteiten van de respondent
- CTER als formeel onderdeel van de functie

Om de resultaten van de digitale vragenlijst in context te kunnen plaatsen wordt in onderdeel 2 naar het volgende gevraagd:

- Primaire verantwoordelijkheid van beleid preventie radicalisering
- Aanwezigheid van gedocumenteerd (preventief) radicaliseringsbeleid
- Aandacht voor preventie binnen radicaliseringsbeleid
- Financiering of facilitering van preventie activiteiten
- Evaluatie van preventie activiteiten
- Betrekken van zorg- en hulpverleningsorganisaties, jongerenwerk en maatschappelijk werk
- Betrekken van vrijwilligers en sleutelpersonen uit de wijk en 'gemeenschappen'
- Is er zicht op de professionals die werken t.b.v. preventie van radicalisering

- Aanwezigheid van aandachtsfunctionarissen bij uitvoeringsorganisaties
- Financiering of facilitering van scholing en ondersteuning professionals
- Open advies aan de gemeente

Deel 3 van de digitale vragenlijst gaat in op vragen over ondersteunende activiteiten en interventies bij gezinnen en opvoeders voor de preventie van radicalisering:

- Hantering van criteria potentieel kwetsbare individuen/ groepen/ omgevingen
- Financiering of facilitering van algemene activiteiten versterken weerbaarheid
- Financiering of facilitering van specifieke activiteiten versterken opvoeders t.b.v. preventie radicalisering
- Specifieke evaluatie van beleid en activiteiten voor opvoeders
- Ervaren van knelpunten en soorten knelpunten
- Advies verbeterpunten gemeente
- Advies verbeterpunten rijk
- Open vraag tot slot

- **Vertaling naar de interviewvragenlijst.**

In de semigestructureerde interviewvragenlijst zijn de volgende topics geadresseerd:

- Ervaring met gezinsondersteuning/ activiteiten
- Definitie van preventie van radicalisering
- Rol, doel en zin van gezinsondersteuning/ activiteiten
- Organiseren van gezinsondersteuning/ activiteiten
- Beperkingen/ risico's van gezinsondersteuning
- Kansen / witte vlekken gezinsondersteuning
- Rol van het rijk
- Persoonlijk draagvlak/ toets
- Open vraag tot slot

- **Vertaling naar de topics voor de focusgroepen**

In de topiclijst zijn de volgende onderwerpen geadresseerd:

- Nut & noodzaak van activiteiten ter ondersteuning van gezinnen en families t.b.v. preventie radicalisering: waar te stoppen
- Samenwerking sociaal- en veiligheidsdomein
- Criteria kwetsbare personen, doelgroepen en omgevingen, en handelingskader
- Coördinatie en ondersteuning beleid(s-ontwikkeling) voor de preventie van radicalisering
- Incidentele inzet versus structurele inzet activiteiten
- Aansluiting bij bestaande preventieprogramma's voor jeugd
- Beleidstaal en perspectiefverschillen
- Coördinatie en vindplek van kennis en inzichten op het gebied van activiteiten en programma's
- Witte vlekken en kansen: m.n. ACE, psychisch geweld als geweldsconcept en intergenerationele overdracht en familietrauma
- Open vraag tot slot

Zie de Bijlagen voor de uitgebreide vragen en deelonderwerpen bij de topics in de digitale vragenlijst, de semigestructureerde interviewvragenlijst en de topiclijst voor de focusgroepen.

3 Resultaten digitale vragenlijst

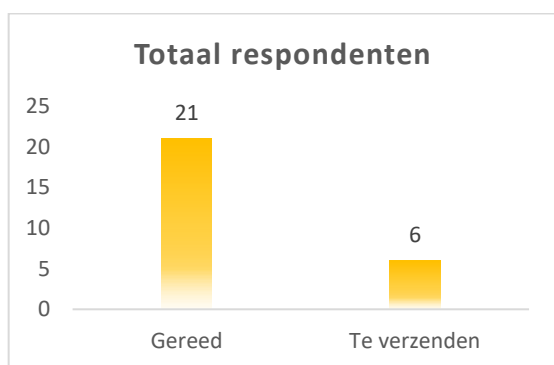
3.1 Introductie & leeswijzer

De digitale vragenlijst is opgebouwd uit drie onderdelen, te weten: 1. Algemene gegevens; 2. Context van de gemeente en preventief radicaliseringsbeleid, en 3. Ondersteunende activiteiten en interventies bij gezinnen en opvoeders voor de preventie van radicalisering. Per onderdeel volgt in dit hoofdstuk steeds eerst een samenvatting van de resultaten, gevolgd door specifieke overzichtstabellen, eventueel voorzien door een tekstuele toelichting. In de Tabellen zijn de scores gepresenteerd aan de hand van aantallen respondenten (N) in plaats van percentages omdat het hier gaat om een beperkte totale N = 21. In de begeleidende tekst is in sommige gevallen wel gekozen voor percentages vanwege de leesbaarheid. Voor de leesbaarheid van de Tabellen zijn sommige antwoordcategorieën verkort, zie de vragenlijst in de Bijlagen voor een uitgebreid begrip daarvan. Bij een aantal onderwerpen en vragen zijn 'quotes' toegevoegd ter illustratie van de bevindingen. Deze quotes zijn geredigeerd of in een enkel geval herschreven voor de leesbaarheid.

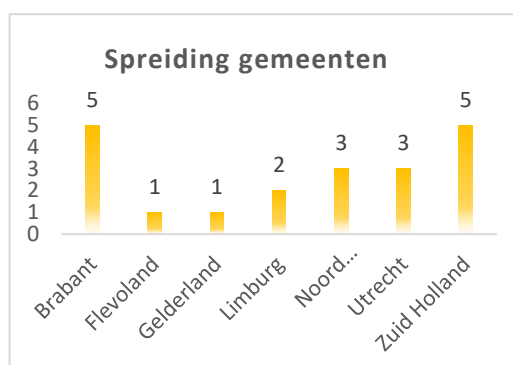
3.2 Algemene gegevens

Er zijn zeventwintig respondenten begonnen aan de vragenlijst (N = 27), daarvan hebben eenentwintig respondenten de vragenlijst in het geheel ingevuld en verzonden (N=21 = 100 %) (Zie Tabel 1). De meeste respondenten komen uit gemeenten binnen de provincies Brabant en Zuid Holland (Beide N = 5 = 24 %) en de minste uit de provincie Flevoland en Gelderland (Beide N=1) Er zijn geen gemeenten vertegenwoordigd uit de provincies Drenthe, Friesland, Groningen, Overijssel en Zeeland (Zie Tabel 2). De vertegenwoordigde gemeenten hebben het vaakst de omvang van 100.000 inwoners of meer (N=10 = 48 %) en het minst vaak een inwoners aantal minder of gelijk aan 100.000 (N=1) (Zie Tabel 3). 72% van de respondenten is werkzaam bij de afdeling Openbare Orde en Veiligheid (N = 13), gevolgd door 29 % bij de Afdeling(en) Sociaal, Zorg en Welzijn (N = 6) (Zie Tabel 4). De meeste respondenten hebben als kernactiviteit: beleid en bestuursadvisering (N = 9 = 43 %), gevolgd door 24 % met kernactiviteiten: operationeel / uitvoering/ netwerk en contact met burgers (N = 5) (Zie Tabel 5). Bij zestien respondenten is het werken met contra-terrorisme, extremisme en radicalisering formeel onderdeel van de functie (76 %), gevolgd door 14 % waarbij dat niet het geval is maar die zich daar in de praktijk wel mee bezig houden (Zie Tabel 6).

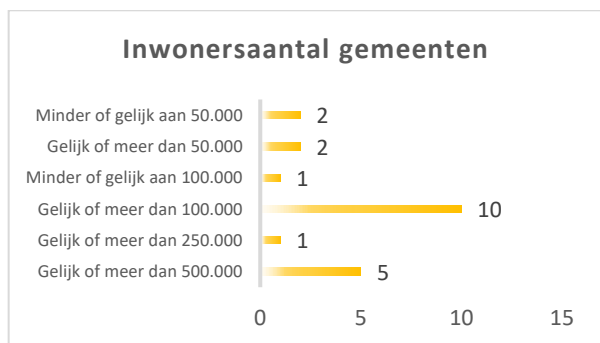
Tabel 1: Totaal respondenten

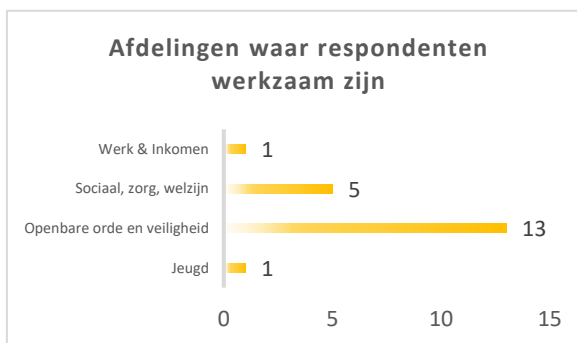
Tabel 2: Spreiding van gemeenten per provincie

Tabel 3: Inwonersaantal gemeenten

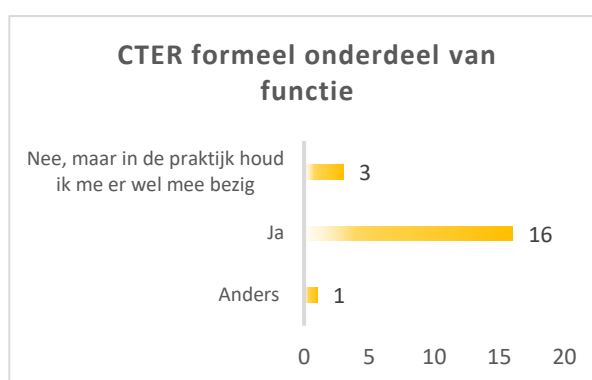
Tabel 4: Afdeling waar respondenten werkzaam zijn

Tabel 5: Kernactiviteiten respondenten

Tabel 6: CTER formeel onderdeel van de functie

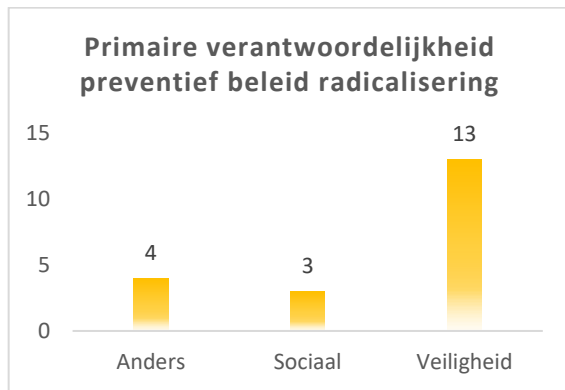

Toelichting bij Anders Tabel 6: In één geval gaat het om een functie waar de focus ligt op ongewenste polarisatie, middels een constructie tussen het Veiligheidsdomein en het Sociaal domein in die gemeente.

3.3 Context gemeente en preventief radicaliseringsbeleid

62 % van de respondenten (N = 13) geeft aan dat het beleid voor de preventie van het radicaliseringsbeleid primair de verantwoordelijkheid is van het Veiligheidsdomein binnen de gemeente. In vier gevallen gaat het om een combinatie van het Veiligheidsdomein en het Sociaal domein (Antwoordoptie Anders) (Zie Tabel 7). Op de vraag of de gemeente geschreven beleid heeft op het gebied van radicalisering, geven twaalf respondenten aan dat dat het geval is (57 %). Zes respondenten geven aan dat dat niet het geval is, maar dat er in de praktijk wel dingen gebeuren op het gebied van preventie (29 %) (Zie Tabel 8). 72 % van de respondenten heeft aan dat er binnen het radicaliseringsbeleid specifiek aandacht is voor de preventie (Zie Tabel 9). Op de vraag of de gemeente van de respondent projecten die (mogelijk) bijdragen aan de preventie van radicalisering financiert of faciliteert, antwoordt 81 % bevestigend (N= 17) en 14 % weet het niet (N=3) (Zie Tabel 10). In de toelichting worden algemene voorbeelden gegeven zoals voorlichtingen, interventies, stichtingen, inzet jongerenwerk en een filmavond, evenals concrete projecten en interventies, zoals Oumnia Works; Amaana; New-Rootz en One – on- One Mentorproject.

Tabel 7: Primaire verantwoordelijkheid beleid t.a.v. preventie van radicalisering Tabel 8: Geschreven beleid aanwezig

Toelichting bij Anders tabel 7: bij Anders is door respondenten vier keer de combinatie genoemd tussen Veiligheidsdomein en Sociaal domein en is één keer een kruisje ingevuld.

Op de vraag of de gemeente geschreven beleid heeft op het gebied van radicalisering, geven twaalf respondenten aan dat dat het geval is (57%). Zes respondenten geven aan dat dat niet het geval is maar dat er in de praktijk wel dingen doet op het gebied van preventie (29%).

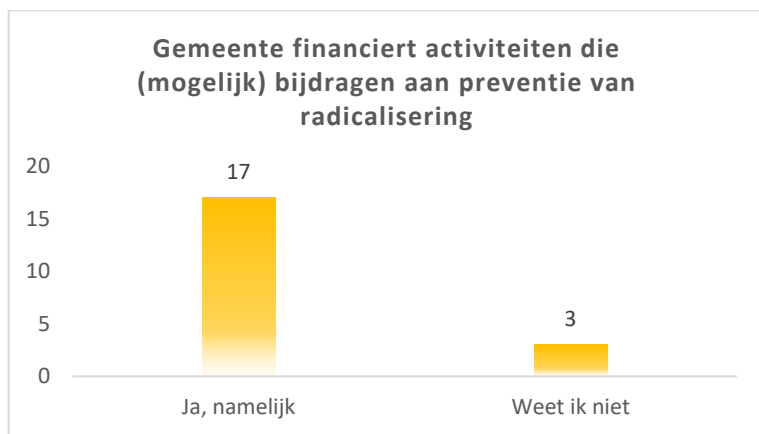
Tabel 9 Specifieke aandacht voor preventie binnen radicaliseringsbeleid

Toelichting Anders: respondenten geven hier aan dat het onderwerp incidenteel aandacht krijgt, of juist in samenwerking met het Sociaal domein, onderdeel is van het lokaal veiligheidsbeleid of dat er op dit moment gewerkt wordt aan een onderbouwend beleid, dat aansluit bij het meerjarig veiligheidsplan van de betreffende gemeente.

Tabel 10 Gemeente financiert activiteiten die (mogelijk) bijdragen aan preventie van radicalisering

Op de vraag of de gemeente van de respondent projecten die (mogelijk) bijdragen aan de preventie van radicalisering financiert of faciliteert, antwoordt 81% bevestigend (N= 17) en 14% weet het niet (N=3) (Zie Tabel 10). In de toelichting worden algemene voorbeelden gegeven zoals voorlichtingen, interventies, stichtingen, inzet jongerenwerk en een filmavond, evenals concrete projecten en interventies, zoals Oumnia Works; Amaana; New-Rootz en One – on- One Mentorproject.

Toelichting op de financiering en facilitering van projecten en activiteiten:

Algemene activiteiten en projecten

- Stichtingen;
- Onderzoeken naar buurten waar mogelijk sprake is van radicalisering of polarisatie;
- Informatie avonden, voorlichting aan jeugd en ouders;
- Contacten met kerken, moskeeën en islamitische verenigingen;
- Filmavond (Zie quote*)
- projecten gericht op kwetsbare jongeren;
- Interventies gericht op professionals gericht op vroegsignalering;
- Interventies gericht op specifieke doelgroepen en gericht op weerbaarheid.
- Inzet vanuit versterkingsgelden radicalisering: o.a. sleutelfiguren netwerk, informatieve bijeenkomsten, veerkrachtige wijken;
- Weerbaarheidsprojecten voor opvoeders, gericht op ouders van mogelijk kwetsbare groepen;
- Interventies uit het Flexibel preventief aanbod jeugd (FPAJ);
- Activiteiten (vanuit Sociaal/ Jeugd) ter versterking van veerkracht en weerbaarheid van kwetsbare doelgroepen (risico-gedragingen). Deze interventies richten zich vooral op jongeren en deels op ouders;
- Onderzoek naar interventiemogelijkheden om online de weerbaarheid van met name jeugdige inwoners te versterken;
- Algemene preventie op scholen voor het voortgezet onderwijs (VO);
- Interventies en inzet jongerenwerk en jeugdcoaches. Doel: vergroten van de weerbaarheid van leerlingen met verhoogd risico op extreem gedrag en radicalisering;
- Projecten op taal en scholing.

*"In november 2021 is er een filmavond met een nabespreking georganiseerd voor professionals, zelforganisaties van migranten en andere betrokken vrijwilligers. De burgemeester was aanwezig op die avond. Doel: de alertheid op radicalisering onder deelnemende actoren warmhouden. Dezelfde filmavond is in juni herhaald voor jongeren."

** "Wij voeren maatschappelijke weerbaarheidsprojecten uit die zich richten op inwoners die mogelijk (extra) kwetsbaar zijn voor extremistisch gedachtegoed. De focus ligt hierbij op het vergroten van weerbaarheid door in te zetten op het wegnemen van de voedingsbodem, het versterken van beschermende factoren of het ondersteunen van de identiteitsontwikkeling. We voeren verschillende projecten uit onder ouders, jongeren en (basis)scholieren. Denk bijvoorbeeld aan trainingen, lespakketten, sport en spelactiviteiten en opvoedingsondersteuning."

Concrete projecten:

- Meer met elkaar Bosschenaar - contact tussen Bosschenaren van verschillende afkomsten en religies;
- Project Sterk - gericht op jeugd;
- Informatiepunt Preventie Polarisatie en Radicalisering (IPPR): Het IPPR geeft advies en leidt professionals op. Die kunnen dan signalen snel herkennen en op de goede manier reageren;
- ONE-on-ONE mentorproject: dit project heeft als doel om jongeren en jongvolwassenen die kwetsbaar zijn voor radicalisering, weerbaarder te maken.
- Oumnia Works: Vaders en moeders handvatten bieden bij de opvoeding van hun kinderen.
- Amaana: vergroten weerbaarheid jongeren met een niet-westerse/vluchtelingenachtergrond
- New-Rootz: Voorlichting, training en coaching door New Rootz & peers (Nijmegen). Doel: vergroten weerbaarheid jonge nieuwkomers van 15-25 jaar.

3.4 Familieondersteuning ter preventie van radicalisering

De resultaten van de digitale vragenlijst worden hier conform de opbouw gepresenteerd. Dat betekent dat de resultaten eerst over algemene preventie van radicalisering gaan en gaandeweg steeds specifiek over de inzet van activiteiten bij gezinnen en families.

Respondenten geven aan dat activiteiten ter preventie van radicalisering (in algemene zin) op verschillende manieren geëvalueerd worden: 33 % (N=7) geeft aan dat het dan gaat om ambtelijke- of zelfevaluatie en in 19 % van de gevallen (N = 4) gaat het om (wetenschappelijk) extern onderzoek. In twee gevallen (10%) om een combinatie van beiden. 19 % van de respondenten (N = 4) weet niet of activiteiten geëvalueerd worden en hoe (Zie Tabel 11). In de toelichting wijzen respondenten er op dat het onder andere gaat om: informele evaluatiemomenten in kader van de losse projecten en het netwerk in de gemeente; evaluaties plaatsvinden binnen de PGA-casusiering of casusoverleg Radicalisering, met name op ambtelijk niveau; externe wetenschappelijke evaluatie heeft plaatsgevonden van de Persoonsgerichte Aanpak CTER (PGA-CTER); evaluatie van het inzetten van een netwerk van sleutelfiguren onder etnische groepen; evaluatie van projecten gericht op kwetsbare jongeren en projecten gericht op weerbaarheid; evaluaties door het Verweij Jonker Instituut (Weerbare midden), RadarAdvies en de Universiteit van Amsterdam (diverse interventies); (impact)evaluatie van concrete projecten zoals Amaana en One- on One Mentorproject; en de voorbereiding van evaluaties van projecten en interventies.

Respondenten is ook gevraagd of de inzet van preventie van radicalisering zich ook richt op het betrekken of inzet van onder andere zorg- en hulpverleningsorganisaties, jongerenwerk en maatschappelijk werk binnen de gemeente (Zie Tabel 12). 90 % van de respondenten geeft aan dat dat het geval is, twee respondenten weten het niet. In de toelichting geven respondenten aan dat het gaat om de inzet en samenwerking tussen diverse organisaties zoals jongerenwerk, politie, wijkteams, buurthuizen, moskeeën, scholen etc. (Zie voor de hele lijst de toelichting bij de tabel). De respondenten is daarnaast gevraagd of de inzet van preventie van radicalisering zich ook richt op het betrekken of inzetten van informele vrijwilligers, sleutelpersonen in de wijk of gemeenschappen: 52 % geeft aan dat dat het geval is (N = 11) en 33 % geeft aan dat dat niet zo is (N=7). (Zie Tabel 13).

Op de vraag of er binnen de gemeente goed zicht is op professionals en uitvoeringsorganisaties die werken aan de preventie van radicalisering geeft ongeveer de helft van de respondenten aan dat dat het geval is (N=12) en iets minder dan de helft weet dat niet. In ruim de helft van de gevallen (57 %) zijn er aandachtfunctionarissen radicalisering aanwezig, vijf respondenten geven aan dat dat niet het geval is. Indien er aandachtfunctionarissen aanwezig zijn varieert dat van enkele tot tientallen personen. Bij de Toelichting wordt aangegeven dat het netwerk van aandachtfunctionarissen nog in ontwikkeling is, en dat er ook een regionale opgave ligt omdat uitvoeringsorganisaties vaak regionaal werken in plaats van alleen lokaal. Op de vraag of de gemeente individuele professionals of uitvoeringsorganisaties faciliteert in kennis over - en

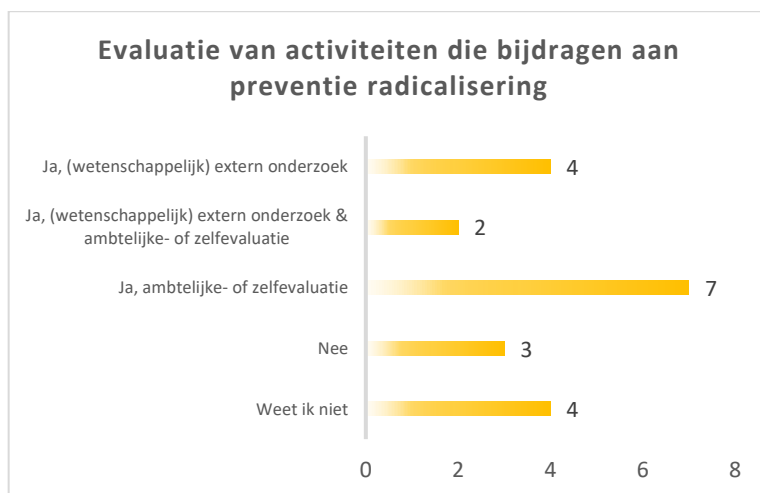
handelingsmogelijkheden bij risico- en beschermingsfactoren voor de preventie van radicalisering, geeft 86% bevestigend antwoord (N = 18).

Op de vraag aan respondenten of de gemeente criteria hanteert voor potentieel kwetsbare individuen en groepen voor radicalisering, antwoord ruim de helft ontkennend en ruim een derde weet het niet. Veertien van de eenentwintig respondenten (67 %) geven aan dat de betreffende gemeente activiteiten en interventies die in het algemeen gericht zijn op ondersteunende activiteiten en interventies voor gezinnen en opvoeders financiert of faciliteert. 43 % van de respondenten geeft aan dat de gemeente activiteiten en interventies financiert of faciliteert die specifiek gericht zijn op ondersteunende activiteiten en interventies voor de gezinnen en opvoeders voor de preventie van radicalisering, 33 % procent geeft aan van niet en 24 % weet het niet.

Op de vraag of de betreffende gemeente beleid, projecten of interventies evalueert die specifiek gericht zijn op ondersteunende activiteiten en interventies voor de gezinnen en opvoeders voor de preventie van radicalisering, zegt 33 % van niet, 29 % weet het niet en in 24 % van de gevallen gaat het om ambtelijke- of zelfevaluatie. Respondenten geven aan dat de betreffende gemeente in 43 % van de gevallen knelpunten ervaart bij het inzetten of uitvoeren van preventiebeleid voor radicalisering en activiteiten en interventies voor gezinnen en opvoeders, 33 % weet het niet en 24 % geeft aan dat er geen knelpunten zijn (Zie Tabel 21). Respondenten zien vooral knelpunten in de verbinding tussen het Veiligheidsdomein en het Sociaal domein (N=6) en het minst in de professionele uitvoeringscapaciteit (N =1) (Zie Tabel 22).

Tabel 11: Evaluatie van activiteiten die bijdragen aan preventie radicalisering

Respondenten geven aan dat activiteiten ter preventie van radicalisering (in algemene zin) op verschillende manieren geëvalueerd worden: 33 % (N=7) geeft aan dat het dan gaat om ambtelijke- of zelfevaluatie en in 19 % van de gevallen (N =4) gaat het om (wetenschappelijk) extern onderzoek. In twee gevallen (10%) om een combinatie van beiden. 19 % van de respondenten (N = 4) weet niet of activiteiten geëvalueerd worden en hoe.

In de toelichting wijzen respondenten er op dat het onder andere gaat om: informele evaluatiemomenten in kader van de losse projecten en het netwerk in de gemeente; evaluaties plaatsvinden binnen de PGA-casüistiek of casusoverleg Radicalisering, met name op ambtelijk niveau; externe wetenschappelijke evaluatie heeft plaatsgevonden van de Persoonsgerichte Aanpak CTER (PGA-CTER); evaluatie van het inzetten van een netwerk van sleutelfiguren onder etnische groepen; evaluatie van projecten gericht op kwetsbare jongeren en projecten gericht op weerbaarheid; evaluaties door het Verweij Jonker Instituut (Weerbare midden), RadarAdvies en de Universiteit van Amsterdam (diverse interventies); (impact)evaluatie van concrete projecten zoals Amaana en One- on One Mentorproject; en de voorbereiding van evaluaties van projecten en interventies.

Tabel 12: Betrekken verschillende uitvoeringsorganisaties bij preventie radicalisering

Respondenten is gevraagd of de inzet van preventie van radicalisering zich ook richt op het betrekken bij- of de inzet van onder andere zorg- en hulpverleningsorganisaties, jongerenwerk en maatschappelijk werk binnen de gemeente. 90 % van de respondenten geeft aan dat dat het geval is, twee respondenten weten het niet.

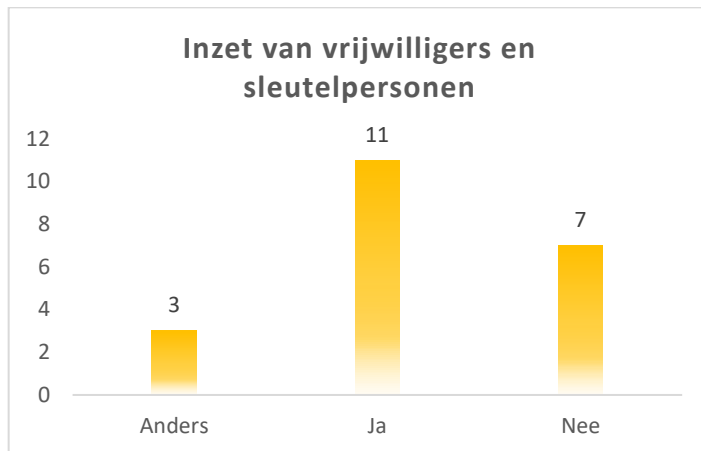
Toelichting: respondenten geven aan dat het gaat om de inzet en samenwerking van de volgende partijen:

- Jeugdbeschermingsinstellingen
- (VO) Scholen
- Wijkteams / maatschappelijk werk
- Jongerenwerk
- Raad voor de Kinderbescherming RvdK
- Centrum Jeugd en Gezin CJG
- Veilig Thuis
- Leerplicht
- Reclassering
- Woningbouwvereniging
- Uitkeringsinstanties
- Migrantenorganisaties
- Moskeeën
- Politie
- Dienst Justitiële Inrichtingen DJI
- Lokale GGZ
- Schuld hulpverlening
- Lokale maatschappelijke organisaties (via de wet maatschappelijke Ondersteuning (WMO))
- Verslavingszorg
- Buurt- en gemeenschapshuizen
- Professionals in de wijk* (Zie quote)
- Sportorganisaties

*We zijn ervan overtuigd dat juist uitvoeringsorganisaties het verschil maken in de preventieve aanpak. Deskundigheidsbevordering richt zich bijvoorbeeld met name op de eerstelijns professionals die in aanraking (kunnen) komen met kwetsbare/ vatbare inwoners. Zo willen we ook middels bestaande structuren het wederzijdse vertrouwen versterken en werken aan een inclusieve samenleving waarin onze inwoners gelijke kansen ervaren. Om zo gelijktijdig te werken aan het verstoren van mogelijke voedingsbodems voor radicalisering, extremisme.'

Tabel 13: betrekken vrijwilligers en sleutelpersonen bij preventie van radicalisering

De respondenten is gevraagd of de inzet van preventie van radicalisering zich ook richt op het betrekken of inzetten van informele vrijwilligers, sleutelpersonen in de wijk of gemeenschappen: 52 % geeft aan dat dat het geval is (N = 11) en 33 % geeft aan dat dat niet zo is (N=7).

Toelichting Anders: twee respondenten geven aan dat dit nog in ontwikkeling is, en een respondent geeft aan dat het wel gebeurt, maar incidenteel en niet grootschalig.

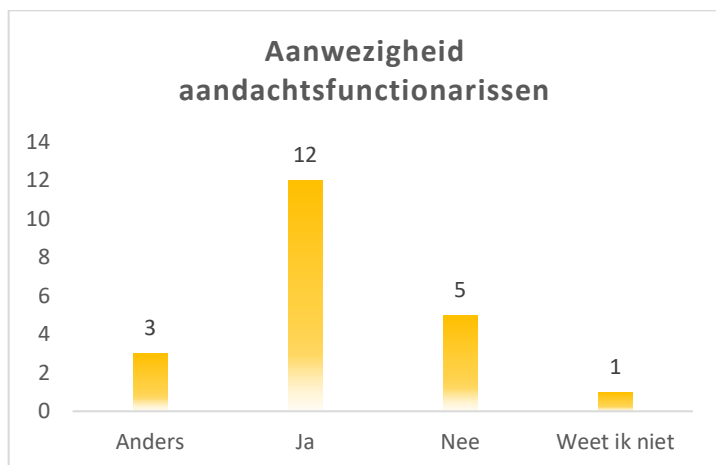
Tabel 14: Zicht op professionals die werken aan preventie

Op de vraag of er goed zicht is op professionals en uitvoeringsorganisaties die werken aan de preventie van radicalisering geeft ongeveer de helft aan dat dat het geval is (N=12) en iets minder dan de helft weet dat niet.

Tabel 15: Aanwezigheid aandachtsfunctionarissen radicalisering

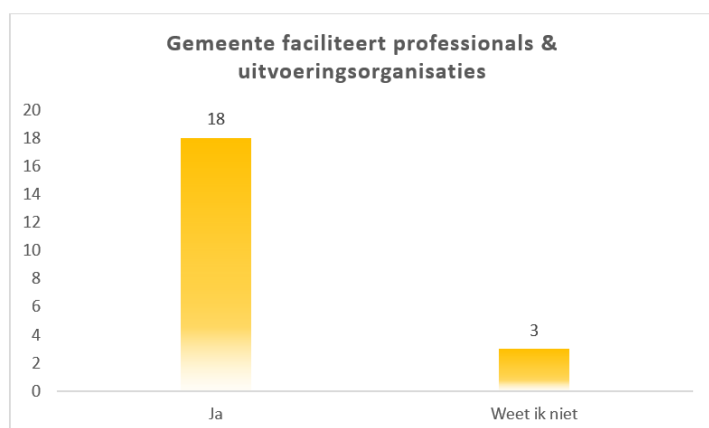
In ruim de helft van de gevallen (57 %) zijn er aandachtsfunctionarissen radicalisering aanwezig, vijf respondenten geven aan dat dat niet het geval is. Indien er aandachtsfunctionarissen aanwezig zijn varieert dat van enkele tot tientallen personen. Bij de Toelichting wordt aangegeven dat dat nog in ontwikkeling is, en dat er ook regionale opgave ligt omdat uitvoeringsorganisaties vaak regionaal werken.

Aantallen aandachtsfunctionarissen: varieert van een twee-tot drietal mensen tot vijftien a enkele tientallen personen (getallen die genoemd zijn: 30; 40 en 75). En in een geval is er ambitie om het aantal uit te breiden en in een ander geval gaat het om het netwerk nieuw leven in te blazen omdat dat vanwege COVID19 verwaterd is.

Tabel 16: Gemeente faciliteert professionals & uitvoeringsorganisaties

Op de vraag of de gemeente individuele professionals of uitvoeringsorganisaties faciliteert in kennis over- en handelingsmogelijkheden bij risico- en beschermingsfactoren voor de preventie van radicalisering, geeft 86% bevestigend antwoord (N = 18).

Advies van respondenten aan de gemeenten

De vraag: wat zou u uw gemeente adviseren?, is opgenomen om de respondent de mogelijkheid te geven eventuele ideeën te delen ten aanzien van preventief beleid en de mogelijke risico's of (onbenutte) kansen. Denk bijvoorbeeld aan gebruik van terminologie; professionele samenwerking; effectiviteit of draagvlak voor beleid; risico op stigmatisering; fenomeenontwikkelingen; contact met doelgroepen, enzovoort. Sleutelwoorden in de antwoorden van de respondenten zijn: samenwerking; scholing; contact met burgers; een afwegingskader hanteren; en preventie integraal bekijken. Na de onderstaande puntsgewijze samenvatting volgen enkele quotes ter illustratie.

Antwoorden van de respondenten betroffen:

- Preventie gaat over het hele welbevinden van alle burgers;
- De gemeente doet haar best maar zou geholpen zijn met financiering;
- Meer tijd en aandacht geven aan de preventie van radicalisering;
- Voelsprietten in verschillende buurten hebben;
- Inrichten van een goed netwerkoverleg zodat iedereen goed op de hoogte is van elkaars betrokkenheid;

- Een luisterend oor bieden aan mensen helpt tegen afglijden en in de hoek terecht komen van radicaal gedachtengoed. Bekijk het meer vanuit het sociale dan vanuit veiligheidshoek; mensen willen soms vooral even gehoord worden;
- Snel en effectief optreden bij signalen met betrekking tot radicalisering;
- In contact blijven met de risicogroepen, ook in tijden waarin geen sprake is van internationale spanningen of aanslagen;
- Investeer in trainingsmogelijkheden voor eerstelijnsprofessionals die geconfronteerd kunnen worden met radicalisering (hoe te herkennen, en hoe hier proportioneel op te reageren);
- Hanteer een duidelijk afwegingskader om tot een gedegen keuze te komen of iemand binnen het zorg- of veiligheidsdomein geholpen kan worden t.b.v. het voorkomen van (verdergaande) radicalisering;
- Preventie integraal vanuit verschillende afdelingen opgepakt en uitgedragen te worden;
- Het onderwerp radicalisering verder borgen in professionele organisaties, zodat zij ook zelf aan de slag gaan met het vraagstuk;
- De samenwerking met het sociaal domein versterken, zodat preventie van radicalisering meer binnen het sociaal domein belegd en uitgevoerd wordt;
- In contact komen met de jongere, verbinding leggen en houden en inzetten op identiteitsontwikkeling en het op orde krijgen van de life skills, zodat de verbinding met de samenleving kan herstellen (dit laatste via mentor of andere professional);
- Maak het professioneel netwerk sterker, in structuur, continuïteit en betrokkenheid. Nu zijn het telkens 'incidentele' interventies, investeren in echt structureel borgen.
- Opbouwen en onderhouden van een netwerk met partners in het sociale en veiligheidsdomein om in een zo vroeg mogelijk stadium signalen te ontvangen;
- Maak rijk en gemeenten alert op het belang van inclusieve communicatie en inclusief beleid. Het gaat dan niet alleen om de medewerkers die het antidiscriminatiebeleid vormgeven, maar om alle vormen van communicatie;
- Geen losse projecten, maar activiteiten inbedden in bestaande voorzieningen.

'Gezien de huidige ontwikkelingen op nieuwe fenomenen, nieuwe doelgroepen en het diffuse beeld wat er bestaat op het gebied van radicalisering, meer inzet ook op andere doelgroepen (rechts-extremisme). Er is te weinig door-ontwikkeling op het gebied van preventieve projecten algemeen, deze richten zich grotendeels nog steeds op islamitische doelgroep.'

Bewustzijn van het onderwerp en de breedte van uitingsvormen/ verschijningsvormen die het heeft. De kracht van preventie zit in de vroegsignalering, daar liggen nog de meeste kansen om interveniëren en verdere escalatie/ radicalisering te voorkomen. Als gemeente hebben we veel oren en ogen die deze signalen kunnen opvangen en vervolgens een plek moeten kunnen geven. '

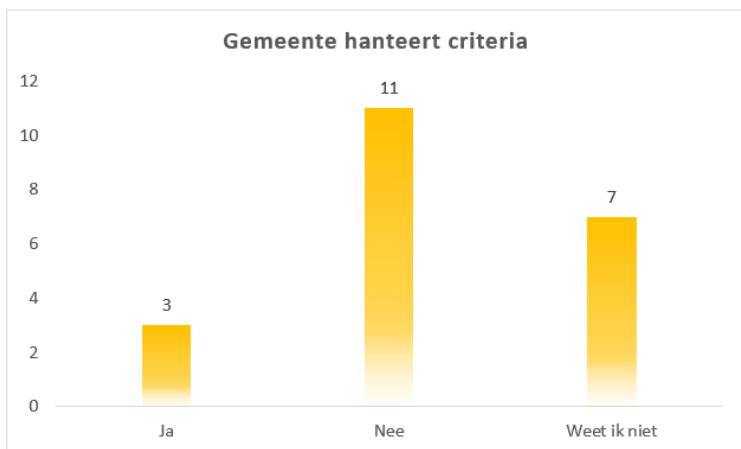
'Ga de buurt in, praat met je inwoners. En zoek uit waar het gevoel van ongenoegen uit voortkomt voordat dit escaleert.'

'Omschrijf heldere gezamenlijke doelstellingen, zorg voor een breed draagvlak voor gekozen interventies (ook bestuurlijk) en kies daarna voor een realistische uitvoering van kaders en uitgangspunten. We willen vaak te veel en kunnen afspraken niet waarmaken of nakomen. Doe wat je zegt en zeg wat je doet want veel staat of valt bij wederzijds vertrouwen en dat wordt onmiddellijk geschaad wanneer de verkeerde verwachtingen gewekt worden. Ik pleit in dat kader voor radicale transparantie met een centrale boodschap; Waarom doen we dit, die ontbreekt heel vaak. Hierdoor komen welwillende professionals op allerlei niveaus ongevraagd in de problemen (men wordt onderling uitgespeeld, overvraagd of geeft gemengde signalen af, wat wantrouwen in de hand werkt). Tenslotte; accepteer dat het gewoon moeilijk beïnvloedbare thema's zijn die vragen op "trial and error"'

'Sta open voor andere wereldbeelden (culturele en religieuze verschillen) want anders denken/doen is niet meteen 'eng', stel vragen, zoek kennis, zoek anderen op om te sparren en toetsen, stap niet in valkuil van hokjes en vinklijstjes. '

Tabel 17: Gemeente hanteert criteria

Op de vraag aan respondenten of de gemeente criteria hanteert voor potentieel kwetsbare individuen en groepen voor radicalisering, antwoord ruim de helft ontkennend en ruim een derde weet het niet.

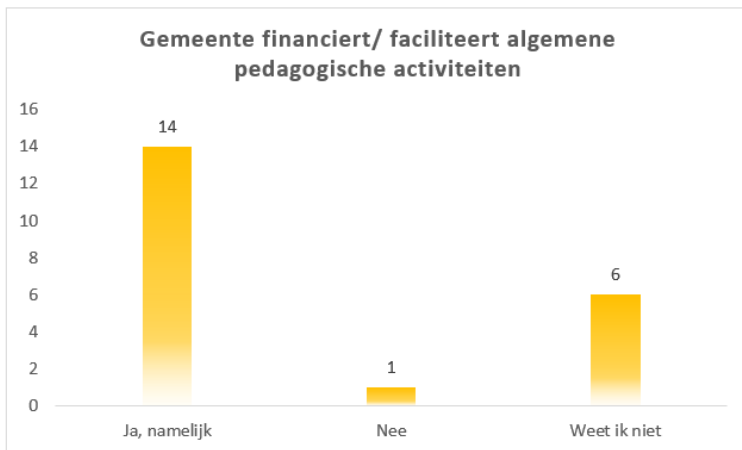
Toelichting op gehanteerde criteria:

- Is er direct gevaar voor de omgeving, persoon zelf of is er maatschappelijk onrust te verwachten;
- Zijn er ondermijnende activiteiten, of zijn deze te verwachten;
- Criteria binnen het project VO/VSO gaat het over:
 - Zorgleerlingen op het VO
 - Vaak met een 'straatcultuur' achtergrond
 - Jongeren die zijn vastgelopen in reguliere zorg –en welzijnsinstellingen en die geen zinvolle dagbesteding (meer) hebben
- Via de leefgebieden van het Werkmodel veilige re-integratie: sociale relaties, identiteit, zelfredzaamheid, actie- en geweldsbereidheid en ideologie.

Respondenten die aangeven dat er wel criteria gehanteerd worden (N=3) geven op de vervolgvraag of deze ook opgenomen zijn in het beleid aan, dat deze criteria bekend zijn bij politie (1x) en de hulpverlening (1X) en in een geval weet een respondent het niet. Op de tweede vervolgvraag: Wordt gezinsondersteuning daarin genoemd als opgave?, wordt een keer bevestigend geantwoord, een keer ontkennend en een respondenten weet het niet.

Tabel 18 Gemeente financiert/ faciliteert algemene ondersteunende pedagogische activiteiten

Veertien van de eenentwintig respondenten (67 %) geven aan dat de betreffende gemeente activiteiten en interventies die in het algemeen gericht zijn op ondersteunende activiteiten en interventies voor gezinnen en opvoeders financiert of faciliteert. Bijvoorbeeld voor het versterken van weerbaarheid, democratische vaardigheden en identiteitsontwikkeling.

Toelichting om welk activiteiten en interventies het gaat:

- Preventieve jeugdhulp gericht op het vergroten van de weerbaarheid van kwetsbare jongeren;
- Projecten vanuit het FLEXIBELE preventieve Jeugd aanbod (FPAJ) Zoals SIPI; weerbaarheidstrainingen (veerkracht en weerbaarheidsvergroting en conflicthantering);
- Trias Pedagogica, opvoedondersteuning, vergroten bewustwording gevaren radicalisering en handreiking om gesprek met je kind aan te gaan;
- IMD sport, sport interventies en coaching voor kwetsbare jongeren;
- Project Sitara, dat is gericht op kinderen vanaf 10 jaar (groep 7/8) identiteitsontwikkeling, conflicthantering;
- One- on- One Mentorproject;
- Start samenwerking met jongerenwerk om te komen tot een videoclip;
- Projecten rond weerbaaropvoeden (vanuit de theorie het weerbare midden);
- Project Groeidiamentjes;
- Deskundigheidsbevordering van opvoeders;
- Oumnia Works;
- Project over scholing en taal, gericht op kinderen (PO leeftijd) en ouders;
- Gezinsondersteuning via het CJG, leerplicht en woningbouw vereniging;
- Inzet sleutelfigurennetwerk, gericht op 'etnische groepen';
- Korte acties van tijd tot tijd zoals de filmavond of het aanbieden van trainingen aan professionals.

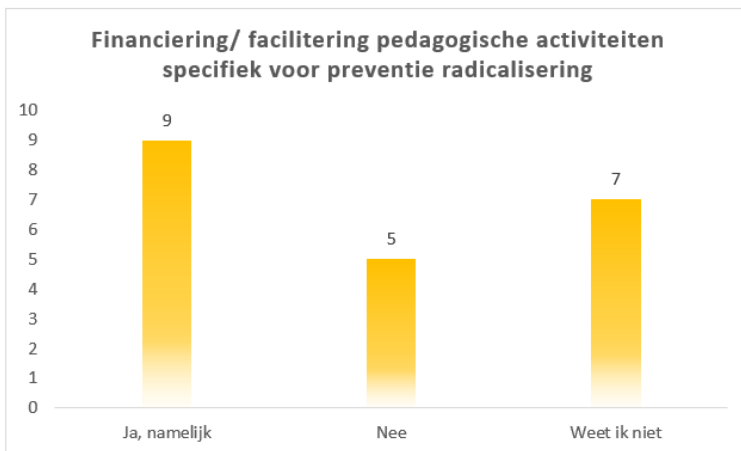
'We faciliteren een aantal opvoedingsondersteunings- trainingen voor ouders. De activiteiten binnen deze trainingen zijn gericht op empowerment voor vaders of moeders waarbij zij in staat worden gesteld om de signalen van (beginnende) radicalisering te herkennen en hierover (en over andere complexe en gevoelige onderwerpen) met hun kinderen in gesprek te gaan en te blijven.'

'In ons preventief jeugd beleid hebben we veel inzet gericht op ondersteuning van gezinnen/opvoeders. Thema's als weerbaarheid, identiteitsontwikkeling komen daarin ook aan de orde. Wij willen zo min mogelijk losse projecten hiervoor, maar aansluiten bij reguliere vindplaatsen in de sociale basis (scholen, jeugd- en jongerenwerk)'

'Inzet intermediairs die de communicatie tussen professionals en etnische groepen optimaliseren. Deze semi-professionele intermediairs worden op dit moment ingezet voor het onderwijs. Zij zijn actief op 33 basisscholen en 12 voorgezet onderwijsscholen.'

Tabel 19 Gemeente financiert pedagogische activiteiten specifiek voor de preventie van radicalisering

43 % van de respondenten geeft aan dat de gemeente activiteiten en interventies financiert of faciliteert die specifiek gericht zijn op ondersteunende activiteiten en interventies voor de gezinnen en opvoeders voor de preventie van radicalisering, 33 % procent geeft aan van niet en 24 % weet het niet.

Toelichting om welke interventies en projecten het gaat:

- Gezinsondersteuning vanuit de gemeente door het CJC;
- Instrumenten in op het gebied van opvoedingsondersteuning en Inwonersondersteuning. Die zijn niet specifiek gericht op het voorkomen van radicalisering;
- Inzet van Oumnia Works;
- De weerbaarheidsprojecten die eerder zijn benoemd worden in sommige gevallen in specifieke wijken ingezet aangezien hier bijvoorbeeld meer signalen van negatieve polarisatie worden opgevangen of waar extreme uitspraken worden gedaan;
- Trias Pedagogica gericht op ouders: vergroten van bewustwording van gevaren van negatieve afslagen waaronder radicalisering en tools voor de ouders hoe ze het gesprek met hun kind kunnen voeren over taboeonderwerpen etc.;
- Trainen en ondersteunen ervaren gezinscoaches en andere professionals die inzetbaar zijn in gezinnen waar (mogelijk) radicalisering speelt.

Tabel 20: Gemeente evalueert specifiek pedagogische activiteiten voor preventie radicalisering

Op de vraag of de betreffende gemeente beleid, projecten of interventies evalueert die specifiek gericht zijn op ondersteunende activiteiten en interventies voor de gezinnen en opvoeders voor de preventie van radicalisering, zegt 33 % van niet, 29 % weet het niet en in 24 % van de gevallen gaat het om ambtelijke- of zelfevaluatie.

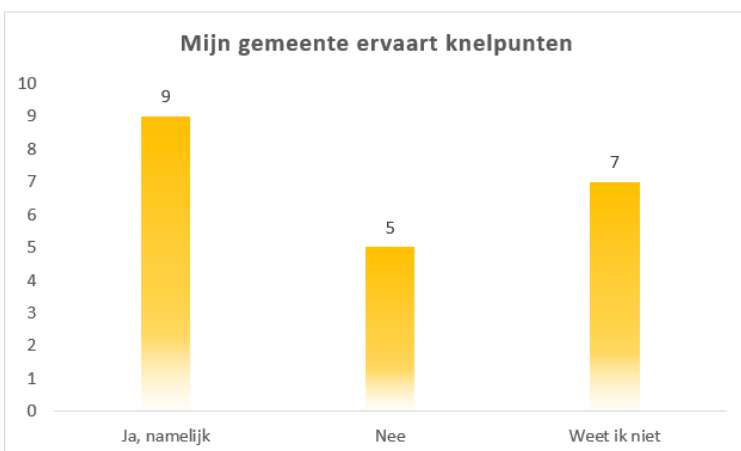

Algemene toelichting: respondenten noemen respectievelijk dat: evaluatie plaatsvindt vanuit het casusoverleg; dat het om zelfevaluatie gaat; dat het Sociaal domein van de betreffende gemeente jaarlijks een ambtelijke evaluatie uitvoert samen met een collega vanuit Openbare Orde en Veiligheid op ingezette preventieve interventies vanuit het FPAJ aanbod; er met de Expertise Unit Stabiliteit van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (ESS) is gesproken over inzet Toolkit Evidence Based Werken; dat evaluatie nog niet aan de orde is omdat de prioritering uitgaat naar de 'basis op orde'; en tot slot dat vervolg evaluatie soms lastiger is.

Specifieke toelichting waarom er niet geëvalueerd wordt: respondenten noemen daar respectievelijk dat: er geen tijd voor is, of dat er geen activiteiten zijn die geëvalueerd kunnen worden; dat de projecten niet op het specifieke beleidsdoel/doelgroep gericht zijn; dat een evaluatie al landelijk is uitgevoerd (Oumnia Works); dat evaluatie veelal informeel en onderling gedaan wordt; dat trainingen en intervisie voor professionals die direct in gezinnen worden ingezet worden wel geëvalueerd worden, maar dat hun inzet in gezinnen zelf niet door de gemeente wordt geëvalueerd.

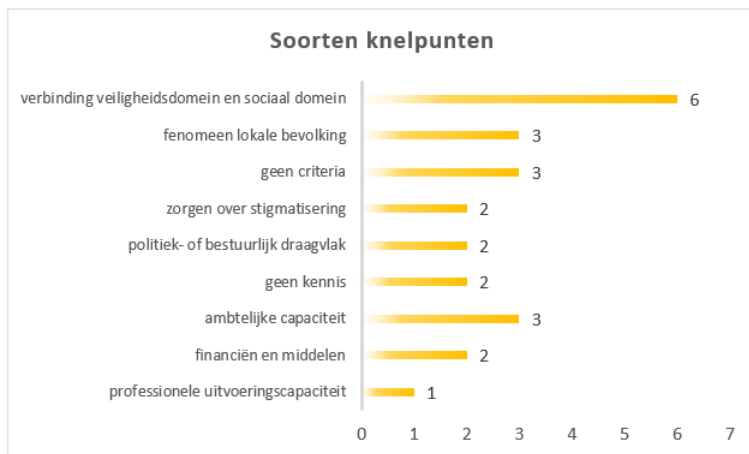
Tabel 21: Gemeente ervaart knelpunten

Respondenten geven aan dat de betreffende gemeente in 43 % van de gevallen knelpunten ervaart bij het inzetten of uitvoeren van preventiebeleid voor radicalisering en activiteiten en interventies voor gezinnen en opvoeders, 33 % weet het niet en 24 % geeft aan dat er geen knelpunten zijn.

Tabel 22: Soorten knelpunten

Respondenten zien vooral knelpunten in de verbinding tussen het Veiligheidsdomein en het Sociaal domein (N=6) en het minst in de professionele uitvoeringscapaciteit (N =1).

Verbeterpunten gemeente

Respondenten hebben diverse antwoorden gegeven op de vraag: wat kan uw gemeente eventueel zelf beter of anders doen bij de preventie van radicalisering, specifiek bij de ondersteuning van gezinnen en/of opvoeders? Samenvattend komt het neer op: meer aandacht voor proces van deradicalisering; duidelijke doelen en criteria hanteren, inzetten op scholing; coordinatie en regi op preventief beleid; onderwerp actief inbrengen bij partners; initiatieven niet te snel weggeven maar betrokken blijven als gemeente; integraal kijken naar problematiek met bestuurlijke steun; meer verbinding Veiligheidsdomein en Sociaal domein

- Meer aandacht voor (processen van) deradicalisering op lokaal niveau naast signaleren van radicalisering;
- Duidelijke doelen en criteria hanteren voor gezinsondersteuning;
- Inzetten op scholing rond dit thema bij opvoedondersteuners en wijkprofessionals: zorgen dat professionals voldoende zijn getraind op culturele kennis en het omgaan daarmee. Ook over kennis van actuele radicaliseringsvormen, ook het niet-religieuze deel daarvan.
- Iemand verantwoordelijk maken voor de preventie en voor het gemeente breed uitrollen en coördineren;
- Het onderwerp bij de betrokken/ bekende partijen in het netwerk aanbieden, bespreekbaar maken en faciliteren om het kennisniveau te vergroten, het wegingsproces te duiden en verdere samenwerking te ontwikkelen;
- Effectieve projecten/activiteiten doorpakken en er niet vanuit gaan dat de inwoners dit zelf voortdragen. Het "vrijwillig" doorpakken blijkt ineffectief. Niet te snel een ingezette beweging afgeven aan de stad, maar betrokken blijven;
- Integraal naar problematiek kijken en met bestuurlijke steun inzetten op kansrijke projecten;
- Meer de verbinding zoeken tussen het sociaal en veiligheidsdomein en zorgen dat beleid rond preventie van radicalisering integraal onderdeel is van het gemeentelijke jeugdbeleid.

Onderstaande quotes zijn ter illustratie van enkele van de bovengenoemde punten:

'Allereerst is het zeer belangrijk om helder te formuleren welke doelen je beoogt te halen met de inzet van ondersteuning van gezinnen. Gaat het hierbij om het voorkomen van (intergenerationele) overdracht van radicalisering? Gaat het hierbij om het creëren van een veilige plek om de geradicaliseerde in te laten re-integreren? Gaat het hierbij om de begeleiding van de ouder om mentale welzijn te versterken? Deze doelen moeten op voorhand helder worden geformuleerd, en periodiek op worden geëvalueerd. Mijn ervaring is dat de criteria om ondersteuning aan gezinnen vaak niet helder zijn, en dat afschaling van de ondersteuning ook niet goed onderbouwd of methodisch gebeurt.'

'Als het gaat om generieke preventie: wij willen meer samenwerken met andere diensten binnen de gemeente om deze projecten gezamenlijk te borgen. Daarbij willen we nieuwe vormen van extremisme meer terug zien bij de huidige weerbaarheidsprojecten. Zo zal de doelgroep voor opvoedingsondersteuning verder uitgebreid moeten worden om aan te sluiten bij verschillende vormen van extremisme.'

'Deze specifieke richting van beleid of activiteiten is tot nu toe nog niet binnen ons samenwerkingsverband gekozen. Interessant om hier meer over te weten te komen!'

Jongerenwerk en jeugdcoaches die actief zijn op scholen hebben ook contact met ouders en ondersteunen hen op die manier indien nodig. Dat doen ze in individuele casussen. Wellicht kan er ook groepsaanbod uit voortkomen. Dat zouden we kunnen ontwikkelen. Er is een training ontwikkeld voor de jongeren, daar ook ouders bij betrekken kan interessant zijn.

Verbeterpunten Rijk

Respondenten gaven divers antwoorden op de vraag: wat kan de rijksoverheid (ministeries) eventueel anders of beter doen in het faciliteren van gemeenten voor het opzetten en uitvoeren van preventief beleid voor radicalisering, en specifiek bij de ondersteuning van gezinnen en/of opvoeders? Samenvattend gaat het om: ondersteunen van casusregie op lokaal niveau; betere verbinding tussen de verschillende ministeries zelf (veiligheid vs. sociaal/zorg); (meer en geormerkte/gerichte) financiële middelen voor activiteiten vanuit zowel NCTV, SZW als VWS; faciliteren van samenwerking lokaal; oog houden voor nieuwe vormen van radicalisering en de gevolgen daarvan voor beleid; het ontwikkelen van een handelingskader; adviseren en meedenken bij herijken van preventief beleid; meer aandacht voor regionale uitvoeringsorganisaties (zoals zorgaanbieders); en inzichtelijk maken van good practises en deze landelijk en internationaal delen.

Onderstaand zijn de punten opgesomd en eventueel toegelicht (quotes ter illustratie, zie onderaan):

1. Inzetten en ondersteunen op casusregie binnen de gemeente;
2. Scholing van professionals ondersteunen;
3. Oog hebben voor nieuwe vormen van radicalisering, met name anti-institutionele vormen daarvan;
4. Faciliteren van samenwerking tussen verschillende gemeenten op het gebied van weerbaarheid: best practices met elkaar delen zowel op gemeentelijk niveau (Nederland) als daarbuiten (Europa). Uitwisseling hierop faciliteren;
5. Adviserend optreden en meedenken in herijking van preventief beleid gemeenten;
6. Zorgen voor verbinding tussen Veiligheidsdomein en Sociaal domein op ministeries zelf en vanuit daar het gesprek met gemeenten aangaan over een betere samenwerking op lokaal niveau;
7. Meer (aanjaag)middelen voor preventief jeugdbeleid vanuit VWS en dan specifiek ook deze thema's benoemen;
8. Meer financiële en projectmatige ruimte creëren tussen wettelijke en niet wettelijke taken rondom preventie radicalisering en ongewenste polarisatie. Op deze manier wordt er wellicht meer geëxperimenteerd en is er mogelijkheid om door te pakken;
9. Meedenken in het aanpassen van bestaand aanbod van gezinsondersteuning of pedagogische activiteiten zodat het ook voor andere doelgroepen relevant wordt;
10. Meer aandacht- en communiceren met regionale uitvoeringsorganisaties en lokale overheden zoals de Sociale Dienst, die bij kunnen dragen aan preventie. Daar zijn gezinnen of ouders ook in beeld en laten een bepaald gedrag zien;
11. Preventiegelden zijn kunstmatige gescheiden tussen de Versterkingsgelden (NCTV) en financiering vanuit SZW. Die scheiding past niet bij de werkelijkheid van de lokale werkelijkheid in de praktijk;
12. Zorg een handelingskader om iets te doen in het kader van gezinsondersteunende activiteiten bij de preventie van radicalisering. Met name om organisaties in het vrijwillig kader meer mogelijkheden te geven bij het melden van signalen.

Onderstaande quotes zijn ter illustratie van enkele van de bovengenoemde punten:

'Er gaat regelmatig iets niet lekker binnen één organisatie als het gaat om een netwerk aan organisaties die betrokken zijn bij een gezin of persoon die radicaliseert. Wanneer de gemeente heldere casusregie voert, worden deze problemen gezien en kunnen ze besproken en ondervangen worden. Wanneer er geen regie is kunnen partijen onbedoeld elkaar tegenwerken en niet zelf kritisch zijn op hun aandeel.'

Wanneer we spreken over radicalisering hebben we de neiging om vooral nog te denken in termen van jihadistische en rechtsextremistische radicalisering, terwijl gemeenten in toenemende mate geconfronteerd worden met nieuwe (anti-institutionele) vormen van radicalisering. Radicale opvattingen manifesteren zich anders dan in het verleden en gemeenten hebben volgens de respondent moeite met het classificeren van deze problematische gedragingen en hebben ook moeite om hier adequaat op te anticiperen. Een duidelijke lijn vanuit het Rijk omtrent de vraag 'wanneer is gedrag problematisch' en wat voor handelingsperspectief hebben gemeentelijke ambtenaren zou wat mij betreft echt een belangrijk aandachtsgebied moeten zijn.

Het lijkt er nu op dat er binnen iedere regio gezocht wordt/ moet worden naar zorg-, welzijn- en hulpverleningsinstanties die in aanraking kunnen komen met mogelijke signalen van radicalisering. Het zou goed zijn als dit op landelijk niveau meer inzichtelijk wordt gemaakt en aangevlogen. Mogelijk dat dan organisaties, welke niet optimaal bekend zijn bij gemeenten, dan zelf ook kunnen aankloppen bij de gemeenten.

'Delen van ervaringen, evaluaties en tips voor interventiemogelijkheden. Maar vooral ook "outreaching" het gesprek aan, zowel met gemeenten als de doelgroep of bijvoorbeeld het onderwijs. Maak duidelijk vanuit welk beleidsveld geld beschikbaar is en waarom en probeer met een gezamenlijk taal te spreken.'

'Medewerkers uit zorgorganisaties en Veilig Thuis etc. zien achter de voordeur zaken bij gezinnen die mogelijk in doelgroep vallen en waarover zorgen ontstaan. Om door te pakken is het nodig dat zij melden, echter, hun namen worden dan bekend vanwege privacy afspraken in hun domein. Dat is een belemmering want meldingen blijven uit, en niemand kan en mag dus ingrijpen.'

Opmerkingen tot slot

Aan het einde van de vragenlijst zijn er door de respondenten nog enkele verduidelijkende opmerkingen gemaakt ten aanzien van het invullen van de vragenlijst. Twee respondenten hebben een inhoudelijke opmerking geplaatst, waarvan een luidde:

'De rol van gezinnen / opvoeders omtrent risico- en beschermende factoren lijkt me belangrijker dan ooit - mede vanwege het opkomende accelerationisme en andere anti-institutionele radicaliseringsprocessen. Ten dele schiet de persoonsgerichte aanpak zoals we die vorm hebben gegeven op basis van de dreiging in de jaren 2014-2017 tekort om hier adequaat op te reageren (de doelgroep is vaak minderjarig, er is vaak geen sprake van een coherent wereldbeeld, veelal is er sprake van een kwetsbare mentale situatie, nieuwe vormen van radicalisering manifesteren zich buiten het fysieke blikveld - om maar enkele voorbeelden te noemen). Ik geloof heel sterk dat de rol van opvoeders bij het voorkomen van verdergaande radicalisering beter benut moet worden, maar dat begint bij het onderkennen van de nieuwe maatschappelijke context waarin mensen radicaliseren - en dat houdt in dat beleid hier ook concreter oog voor moet hebben. Daar valt in mijn ogen nog een hele wereld te winnen.'

3.5 Tussentijdse beschouwing

In deze paragraaf vind een beknopte beschouwing plaats van de resultaten van de vragenlijst en de implicaties daarvan voor de doelstellingen van het onderzoek:

1. Representatie van respondenten: Er zijn onder de respondenten geen gemeenten vertegenwoordigd uit de provincies Drenthe, Friesland, Groningen, Overijssel en Zeeland. Het grootste deel van de respondenten zijn afkomstig uit het veiligheidsdomein (N=13), dat is niet geheel passend bij de doelstelling/ uitvraag van dit onderzoek. Deze richt zich namelijk op de situatie in het sociaal domein . Het aandeel respondenten uit het veiligheidsdomein verklaart wel bepaalde uitkomsten, zoals meer focus op de persoonsgerichte aanpak of nadruk op secundaire en tertiaire preventie. Het betekent ook dat een deel van de respondenten voor de interviews verhoudingsgewijs ook vaker uit het veiligheidsdomein komen. In de uitvraag van de vragenlijst bleek al snel dat het (zelfs vanuit een preventieve insteek) lastig is om aanspreekpunten binnen het sociaal domein te vinden die zich bezig houden met radicalisering. dat bevestigt ook eerder onderzoek naar de beperkte positionering van de preventie van radicalisering in het veiligheidsdomein. Wat daarin kan meespelen is taalgebruik en de invulling die aan het begrip radicalisering wordt gegeven (vanuit verschillende perspectieven);
2. De meeste hebben beleid/bestuursadvies als kernactiviteit, wat wel passend is voor de vraagstelling van het onderzoek, namelijk: wat zijn de mogelijkheden van het rijk in het bijdragen van preventief beleid. Deze respondenten zijn in die zin wel de primaire doelgroep, alleen nog te beperkt vanuit het sociaal domein ;
3. Er worden nauwelijks criteria gehanteerd door gemeenten t.a.v. kwetsbare individuen, groepen en omgevingen bij de preventie van radicalisering, daar is een verbeterslag mogelijk en kan ook positieve gevolgen hebben voor evaluatie onderzoek, legitimiteit en effectiviteit van doelstellingen en preventief beleid;
4. Grootste knelpunten zijn: de samenwerking tussen het sociaal domein en het veiligheidsdomein (conform de eerdere verkenning met drie gemeenten), het gebrek aan criteria, beperkte ambtelijke capaciteit en te weinig of geen zicht op mogelijke processen van radicalisering bij inwoners van de gemeente;
5. Duidelijke aanbevelingen voor zowel de gemeenten zelf als voor het rijk:
 - o Voor de gemeenten ligt de nadruk op: meer aandacht voor proces van deradicalisering; duidelijke doelen en criteria hanteren, inzetten op scholing; coördinatie en regie op preventief beleid; onderwerp actief inbrengen bij partners; initiatieven niet te snel weggeven maar betrokken blijven als gemeente; integraal kijken naar problematiek met bestuurlijke steun; meer verbinding Veiligheidsdomein en Sociaal domein ;
 - o Voor het rijk ligt de nadruk op: ondersteunen van casusregie op lokaal niveau; betere verbinding tussen de verschillende ministeries zelf (veiligheid vs. sociaal/zorg); (meer en geoormerkte/gerichte) financiële middelen voor activiteiten vanuit zowel NCTV, SZW als VWS; faciliteren van samenwerking lokaal; oog houden voor nieuwe vormen van radicalisering en de gevolgen daarvan voor beleid; het ontwikkelen van een handelingskader; adviseren en meedenken bij herijken van preventief beleid; meer aandacht voor regionale uitvoeringsorganisaties (zoals zorgaanbieders); en inzichtelijk maken van good practises en deze landelijk en internationaal delen.

4 Resultaten interviews

4.1 Introductie & leeswijzer

In dit hoofdstuk worden de resultaten uit de twaalf interviews gepresenteerd. De interviews zijn gehouden aan de hand van een semigestructureerde vragenlijst (zie Bijlage 1). De paragrafen in dit hoofdstuk volgen die opbouw, namelijk: 1. Ervaring met familieondersteuning; 2. Definitie van preventie van radicalisering; 3. Rol, doel en zin van familieondersteuning; 4. Organisatie van familieondersteuning; 5. Beperkingen en risico's van familieondersteuning; 6. Kansen en witte vlekken in familieondersteuning; 7. Mogelijke rol van de rijksoverheid; 8. En tot slot een toets op persoonlijk draagvlak voor beleid- en uitvoering.

4.2 Ervaring met familieondersteuning

Alle respondenten is gevraagd naar hun ervaring met familieondersteuning en wat hen daarin is opgevallen. Het kon bij deze vraag gaan om bijvoorbeeld de jaren van ervaring van de respondent en/of vanuit welke professie. Daarnaast ging het ook om voorbeelden van specifieke doelgroepen en casussen. Respondenten antwoorden daarop met uiteenlopende antwoorden. Voor een deel van de respondenten geldt dat zij zichzelf zien als pionier in het werken met radicalisering, anderen zijn relatief nieuw in het werkveld van radicalisering. Ze werken bijvoorbeeld als specialist bij de politie, als gemeente ambtenaar, zowel vanuit de afdeling openbare orde en veiligheid als vanuit het sociaal domein, als beleidsmedewerker, of als vormingswerker. Activiteiten die daaronder vallen zijn: projectleider, werken met ouders en kinderen, adviseren over preventie van polarisatie en radicalisering, regievoeren op casuïstiek en coördineren van een aanpak of projecten. Hun functies vertegenwoordigen de integrale samenwerking zoals die in Nederland vorm krijgt.

Opvallende aspecten in familieondersteuning zijn volgens respondenten (in willekeurige volgorde): 1) Dat er nog *weinig gebruik gemaakt wordt van familieondersteuning*, met name als er nog geen harde signalen zijn maar wel zorgen; 2) Dat het *inclusief kunnen werken* vanuit de reguliere hulpverlening niet afdoende lijkt te zijn; 3) Dat *radicaliseringsvormen en ideologieën veranderen* in de loop der tijd; 4) Dat *mensen soms niet zelf in staat om een hulpvraag te organiseren* of te formuleren; 5) Dat er *nieuwe ontwikkelingen zijn rondom soevereine groepen* autonome burgers; 6) Dat *veiligheid een continuüm is* en niet alleen een verantwoordelijkheid van een afdeling veiligheid van de gemeente of van de politie; 7) de *angst van ouders* dat hun kinderen uit huis gehaald worden; 8) Dat *familieondersteuning vaak gericht is op ouders met een migratieachtergrond*; 9) Dat het voor de geïnterviewden lastig is om duidelijk te krijgen wat *de rol van ouders is bij radicalisering en wat je van ouders mag verwachten* en tot slot 10) Dat *radicalisering niet altijd als zodanig herkend wordt* door ouders. Onderstaande uitspraken van respondenten illustreren deze bevindingen:

'Ouders en families kunnen een beschermende factor zijn bij radicalisering. Daar zetten we graag op in. Het is lastig om goed duidelijk te krijgen wat de rol van ouders kan zijn en hoeveel van je ouders mag verwachten. Wat we doen is altijd op vrijwillige basis. Maar radicalisering of potentiële radicalisering is ook vaak een bron van schaamte voor gezinnen, daarom moet je binnen je aanpak rekening houden met de bejegening.' Respondent G en H

'We hadden in onze gemeente een casus van een [leeftijd] dame die uitgereisd is naar Syrië. Zij is inmiddels terug met haar minderjarige dochtertje. Haar twee zontjes zijn daar overleden. Je wilt niet deze ouders hun ideeën overdragen aan hun kinderen. Ze had ook contact met [naam persoon]. Want ze is met het geld dat hij verzamelde, kunnen vluchten uit het kamp van [plaatsnaam]. Deze vrouw heeft ontzettend veel invloed. Ze bemoeit zich ook met de opvoeding van opa, die de voogdij over het meisje heeft. Zo wil ze bijvoorbeeld dat de opa geen alcohol in huis haalt als het kindje er is. Terwijl haar vader niet eens moslim is. We hebben zorgen over dat de opa onvoldoende weerbaar is ten opzichte van zijn dochter. De opa kun je dan bijvoorbeeld wel ondersteunen. Maar het is ook een lastig traject, want in hoeverre moet je bemoeien met de opvoeding? De ontwikkeling van kinderen van geradicaliseerde mensen is echt een lacune in de hulpverlening. Natuurlijk hebben we een instituut als de Raad voor de Kinderbescherming en de penitentiaire inrichting (PI). Iedereen is in positie en toch kunnen we de eventuele overdracht van

radicalisering mogelijk niet voorkomen. Een ouder uit de rechterlijke macht zetten gaat heel erg ver, eigenlijk te ver. Vanuit preventief oogpunt wil je vooral kijken naar kinderen en wat ze nodig hebben.' Respondent F.

'Op casusniveau verschilt de rol van de ouders. Bij islamitische ouders zie je bijvoorbeeld vaak meer zorgen een handelingsverlegenheid ten aanzien van de ontwikkeling van hun kinderen. Bij casussen waar rechtse radicalisering speelt zie je dat ouders geen of minder zorgen hebben over hun kind. Ze vragen zich af wat de uitspraken van hun kinderen nou bijzonder maakt. Vaak omdat sommige ideeën en opvatting ook in het maatschappelijk en politiek debat terugkomen en daar salonfähig zijn gemaakt.' Respondent G en H

'Ik denk dat ouders het wel zien en voelen dat het niet oké is, maar ze weten vaak niet wat ze moeten doen en ze weten ook niet wat er allemaal mogelijk is. Professionele hulp inschakelen is vaak een hoge drempel.' Respondent F

Meerdere respondenten geven dus aan dat de aandacht voor familieondersteuning, zoals voorlichting training en hulp, vooral gericht is (geweest) op gezinnen met een migratieachtergrond, specifiek islamitische gezinnen. De huidige casuïstiek die zij tegenkomen niet mee lijkt te bewegen met de actuele ontwikkelingen van radicalisering. Dat geluid komt zowel van professionals van gemeenten, politie als specialistische organisaties:

'Radicalisering is een golfbeweging. Van het jihadisme krijgen we nu veel minder signalen dan de afgelopen jaren. Maar bijvoorbeeld wel weer signalen van orthodox christelijke gemeenschappen die bedreigd worden vanuit links extremistische hoek. Die verschillende stromingen en bewegingen grijpen op elkaar in en reageren op elkaar. Daardoor ontstaat als het ware een kluwen. Radicalisering is daarmee ook trendgevoelig. Ter illustratie: boeren reageren weer op de acties van de milieubeweging. En dat leidt dan weer tot weerstand tegen de politie, bijvoorbeeld letterlijk op het boeren erf. Maar er groeien wel kinderen op in deze contexten.' Respondent A

'Het valt mij op dat casuïstiek minder lijkt mee te bewegen met de ontwikkelingen rondom actuele trends in het extremistische landschap. Dat terwijl ik familieondersteuning per definitie een belangrijke dienst vind die kan helpen binnen de context van bijvoorbeeld antioverheidsextremisme. Een verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat familieleden die hun zoon of dochter zagen uitreizen naar strijdgebied zich in een acute (nood)situatie vonden en dat zij ten einde raad waren door dit abrupte vertrek van hun familielid. Mogelijk dat het uitblijven van dit acute gevoel van verlies ertoe bijdraagt dat families terughoudender zijn met het opzoeken of aanvaarden van familieondersteuning.' Respondent E

4.3 Definitie van preventie van radicalisering

Aan alle respondenten is gevraagd wat zij verstaan onder de preventie van radicalisering. Zij gaven daar diverse antwoorden op waarin de volgende tien aspecten naar voren kwamen: 1) *Het samenwerken*: vanuit netwerkpartners, dat wil zeggen: samen voor het probleem gaan staan door met name eerstelijns professionals zoals jongerenwerkers, wijkagenten en jeugdhulpverleners; 2) *Investeren in de fase van maatschappelijke rust*: waarbij het nog voor de fase van de zogenaamde vroegsignalering gaat en die een rol speelt om die rust te behouden en vroegtijdig actie te kunnen ondernemen indien nodig. 3) *Kwetsbare jongeren*: preventie gaat volgens de meeste respondenten over jongeren die kwetsbaar zijn, die in hun leven een stabiele factor missen en gaandeweg voor extreme ideeën en gedachtengoed gaan openstaan en daarin meegezogen worden of toehappen. De rol van de online omgeving is daarin ook een belangrijke leefomgeving volgens respondenten. Preventie kan ook gelden voor broertjes en zusjes en is volgens respondenten idealiter niet alleen gericht op een enkel individueel familielid.

'Soms denk ik ook wel eens: we moeten het niet te ingewikkeld maken. Daar bedoel ik mee dat we teveel hulpverleners tegelijkertijd inzetten zonder dat daar een lijn in zit. Ik kan dit illustreren aan de hand van een casus van een [nationaliteit]-Nederlandse jongeman van [leeftijd] jaar destijds. We hebben geprobeerd om deze jongen in een maatwerktraject te krijgen. Deze jongen is geradicaliseerd en uitgereisd naar Syrië, hij is echter tegengehouden en bij terugkomst heeft hij een deradicaliseringsprogramma gevolgd bij [organisatie]. Maar een aantal jaar later blijkt deze jongeman dusdanig van zijn ideologie afgeholpen dat hij daarna twaalf overvallen pleegt. Ik had contact met zijn moeder. Zij was een inmiddels gescheiden, maar zelfstandige vrouw. In de vroegere thuissituatie was er sprake van zware mishandeling door de vader en waren er veel spanningen. Daar had deze jongen last van. Toch is er nooit goed gekeken naar zijn historie en wat hij echt nodig had. Ik heb hem

ooit gevraagd wat zijn drijfveer was om naar de moskee te gaan. Hij gaf te kennen dat hij de groentekroketjes daar zo lekker vond. Hij miste geborgenheid en om ergens bij te horen. Het is natuurlijk heel treurig dat dat de reden was waarom hij uiteindelijk ook makkelijk te gebruiken was. Het deradicaliseringstraject bij [organisatie] heeft géén rekening gehouden met zijn bredere achtergrond en behoeften. Het lijkt wel of er té hard is gewerkt aan de ideologische deradicalisering maar te weinig aandacht is geweest voor zijn 'zijn'. Ik kreeg van [organisatie] te horen: 'Het gaat goed want hij geeft vrouwen inmiddels een hand en draagt Westerse kleding. Maar dat zegt niks. Want na een aantal jaar sprak ik de moeder van deze jongen nadat zij haar zoon had herkend bij het televisieprogramma Opsporing Verzocht. Ze zei: 'Hij heeft een [voorwerp] in zijn hand en die hangt normaal gesproken in de schuur maar dat is weg. Bovendien draagt hij de laatste tijd dure kleding. En hij heeft me geld gegeven en dat voelt niet goed.' Deze jongeman heeft nu een PIJ maatregel. Maar het gaat nog steeds niet goed.' Interview met respondent A

4) *Alle ideologische vormen*. Voor respondenten gaat de preventie van radicalisering altijd over de gehele linie van extreme ideeën en ideologieën, of deze nu religieus van aard zijn, rechts- of links-extremistisch of antioverheid.

'We hebben nu bijvoorbeeld een casus waarvan de vader Iyrisch is over het Azov bataljon in Oekraïne. Dat is een rechts extremistisch bataljon. Er is inmiddels een huiszoeking geweest bij deze vader, en daar bleek dat zijn dochtertje van [leeftijd] bij hem was ingetrokken maar ook dat het niet goed ging met haar. Haar ouders zijn gescheiden, nadat er sprake was van een gewelddadige relatie. Deze vader heeft een drugsprobleem en mentale problemen, maar bij die huiszoeking werden er ook twee [seksattributen] in het bed van het dochtertje gevonden. We hebben ook online ontdekt dat de vader eigenlijk al een geschiedenis heeft van extreem rechtse sympathieën. Dat weet je als je kijkt naar het bredere plaatje en iemands historie. Het is dus belangrijk om naar familiegeschiedenis te kijken en de patronen die daarin zijn ontstaan.' Interview met respondent A

5) *Maatschappelijke context*. Sommige respondenten benadrukken dat jongeren een normaal ontwikkelproces doormaken als adolescent maar dat deze ontwikkelingsfase beïnvloed kan worden, of doorkruist kan worden door negatieve maatschappelijke opvattingen, bijvoorbeeld over groepen burgers. Media speelt in die negatieve beeldvorming volgens sommigen een aanjagende functie. Het gaat voor de meeste respondenten dan ook over bredere voedingsbodems voor radicalisering. Die voedingsbodems kunnen ook andere uitlopers hebben zoals criminaliteit.

'Als je te laat inspringt dan heb je veel werk achteraf. Je loopt die achterstand nooit meer in. Ik zie dat toevallig in mijn eigen familie. Als je bijvoorbeeld achterop komt met betalingen dan kom je in de problemen, en soms in een uitkering terecht. Dat heeft veel invloed op de opvoeding. Soms vraag ik me wel eens af in hoeverre de opvatting van de kinderen in dat gezin beïnvloed worden door die armoede. Daarmee bedoel ik racistische opvattingen, maar ook het idee dat iedereen tegen je is, dat vluchtelingen voorrang krijgen etc. Ik denk dat ouders hun frustratie delen en zich er niet bewust van zijn dat kinderen het onderscheid nog niet kunnen maken. Omdat het hier om familie gaat kan ik ze aanspreken. Dan zie ik ze wel nadenken, maar ze kunnen vaak geen onderbouwing geven voor hun opvattingen. Dat is kwetsbaar. Bovendien voedt het landelijke (media) beeld die opvattingen, ook het idee dat 'rechts' denken slecht is. Dat horen ze steeds weer op tv. Maar dat werkt juist averechts. Ze identificeren zich juist met het rechtse denken en in dat rechtse denken worden vaak ook economische argumenten aangehaald. Vanuit armoede zou je je daarmee kunnen identificeren.' Interview met respondent B

6) *Preventie is nooit honderd procent*. Respondenten geven ook aan dat radicalisering niet honderd procent te voorkomen valt. Zij geven aan dat het hebben van opvattingen en gevoelens en gedragingen nu eenmaal bij mensen hoort. Het is dan wel belangrijk dat een omgeving personen kan ondersteunen of begeleiden. Een van de respondenten wijst er op dat er nog nooit een landelijke campagne is geweest over hoe je als burger om moet gaan met extremistische ideeën en dat voorlichting over radicalisering dus niet onderdeel is van een algemene bewustwordingscampagne zoals dat bijvoorbeeld gedaan wordt bij huiselijk geweld of kindermishandeling. 7) *Omkeerbaarheid van een radicaliseringsproces*: alle respondenten zien dat een radicaliseringsproces in potentie kan worden omgebogen of gekanaliseerd op een veilige manier. 8) *Actuele casuïstiek ontwikkelt zich niet conform trends*: alle respondenten die zicht hebben op aanmelding en (vroeg) signalering van (mogelijke) casuïstiek zien dat deze kwantitatief niet of nauwelijks meebeweegt met de actuele trends en ontwikkeling. Enkele respondenten merken op dat fluïde bewegingen die buitenwettelijk handelen propageren en de overheid als illegitiem beschouwen, beleidsmakers ook dwingen om beleidsconcepten kritisch tegen het licht te houden en aannames op de proef te stellen. Bijvoorbeeld over wie de 'ideaaltypische geradicaliseerde of terrorist' is. Soms

heeft de samenleving in eerste instantie geen last van 'nieuwe' vormen, maar kunnen in een confrontatie met de overheid of overheidsprofessionals (zoals de politie) wel degelijk problematisch zijn:

'Als je de staat niet als rechtmatig beschouwd dan geeft dat allerlei consequenties. Bijvoorbeeld voor belastingontwijking, maar ook het geven van thuisonderwijs en het ontwijken van hulpverlening. Op dat moment kun je zicht verliezen op een gezin of minderjarige kinderen die daarin opgroeien.' Interview met respondent E

'We hadden bijvoorbeeld een casus vanuit een 'woke'/ soevereine beweging. Het bleek dat er illegaal een school gesticht was door een aanhanger van [naam], inclusief de bijbehorende afwijzing van de overheid. We ontdekten dat omdat de wijkagent op een gegeven moment een groep kinderen in het bos tegenkwam bij een soort evenement. Uiteindelijk bleek daardoor dat er een illegale school gerund werd.' Interview met respondent A

9) *Aansluiting bij het onderwijs*: sommige respondenten benadrukken dat voor de preventie van radicalisering de aansluiting bij het onderwijs belangrijk is. Zowel als vindplek voor jonge mensen als pedagogische omgeving. Die pedagogische omgeving bestaat uit relaties tussen school, jongeren en opvoeders en verzorgers, maar ook als pedagogische plek waar geleerd wordt over democratische vorming en burgerschap. Zij vinden de betrokkenheid van het onderwijs te beperkt in de preventie van radicalisering. Zij vinden het belangrijk voor de preventie van radicalisering dat kinderen al op jonge leeftijd leren van collectieve ervaringen waar niet het eigen belang voorop staat maar die van een groep en voor de langere termijn. Sommige respondenten geven ook aan dat het belangrijk is om leren over verschillen tussen (sub)culturen en opvattingen noodzakelijk is om niet vervreemd te raken van elkaar.

'Ik denk ook dat het belangrijk is dat we meer collectieve aandacht hebben voor het belang van democratische vorming. Alleen burgerschapsonderwijs is daarvoor niet genoeg. Het zou op school een heel belangrijk onderdeel moeten zijn, ieder jaar weer. Zodat je kunt ervaren wat het ook betekent voor jezelf als je anderen hun rechten ontnemt.' Interview met respondent C en D

10) *Grijs gebied tussen denken en doen*: alle respondenten geven aan dat denken vrij is, net als politiek engagement en dat de overheid zich daar in principe niet mee heeft te bemoeien. Maar omdat radicalisering een ideologische component heeft, worstelen respondenten, afhankelijk van hun taak, met dit grijze gebied. Voor gemeenten is fysiek geweld bijvoorbeeld een duidelijke indicator voor het trekken van een grens, terwijl bij preventie het juist gaat om het voorkomen van (psychisch en fysiek) geweld.

'Alles wat we doen vanuit de gemeente valt onder preventie, zowel de generieke en meer gerichte preventie als bijvoorbeeld de persoonsgerichte aanpak. Hoewel we de aanpak vanuit OOV doen, gaan we uit van het voorkomen van radicalisering. Denken is vrij, geloven is vrij, politieke engagement is vrij, maar we trekken de lijn op het moment dat iemand geweld wil legitimeren of geweld wil gebruiken. Ook intimidatie valt daar onder of bijvoorbeeld intimidatie door op in te praten, vergelijkbaar met psychisch geweld of ronselen. We zijn gericht op de behouden van de vrijheid in de stad en dat willen we ook actief uitdragen. Als het gaat om psychisch geweld dan is dat lastiger objectief te meten. En dat maakt het ook moeilijker om te beslissen wanneer je wilt ingrijpen of wanneer je dat juist wilt laten.' Interview met respondent G en H

4.4 Rol, doel en zin van familieondersteuning

Tijdens de interviews is de vraag gesteld: wat was/is volgens u de belangrijkste rol en het doel van gezinsondersteuning/ activiteiten bij de preventie van radicalisering zoals u die ervaren of gezien heeft en vindt u dit zinvol? Waarom wel/ niet? Het kon daarbij gaan om zowel positieve als negatieve voorbeelden van 'weerbaar opvoeden', identiteit, omgaan met de online leefwereld/ mediawijsheid, ideeënvorming en familierelaties. Respondenten benoemden vooral zaken met betrekking tot 1) *de rol van het gezin of familie* en waar familieondersteuning idealiter op gericht moet zijn, en 2) *de rol van professionals* en hun houding en aanpak binnen preventie van radicalisering.

Ten aanzien van de rol van opvoeders en familie geven de respondenten aan dat bewustwording van groot belang is bij de preventie van radicalisering. Met name bewustwording van ouders en weten wat er speelt bij radicalisering. Ouders

vaak niet hoe ze moeten handelen bij mogelijke radicalisering. Volgens bijna alle respondenten hebben ouders gebrekkige kennis over wat radicalisering is, en hoe je dat herkent. Familieondersteuning heeft volgens respondenten enerzijds tot doel om ouders hierin te begeleiden. Bijvoorbeeld door middel van voorlichting, training of daadwerkelijke hulp aan een individu of gezin.

'Het belangrijkste doel van familie ondersteuning is kennis meegeven, het delen van ervaringen met elkaar en het vergroten van het bewustzijn over de eigen rol en verantwoordelijkheid. Want als je als ouder meer inzichten hebt en meer kennis, kun je ook je strategieën aanpassen. Daardoor wordt het mogelijk om op een andere manier om te gaan met je kinderen en de dingen die ze tegenkomen in hun leefwerelden. [...] Ik kom zelf bijvoorbeeld uit de traditie van de 'zwartekousenkerk'. Ik heb zelf meegemaakt dat er maar één vorm van begeleiding was bij levensvraagstukken: Gods wil. Als puber kon ik daar niet mee uit de voeten. Ik kreeg dogma's en regels mee maar niet de uitleg waarom die er waren. Dogma's en regels zijn universeel en behoren bij alle religieuze stromingen. Met mijn voorlichting en trainingen wil ik moeders en dochters vanuit verschillende gezichtspunten leren kijken naar de onderwerpen.' Interview met respondent K

Anderzijds is het de rol van familieondersteuning om jongeren binnen de kaders van de democratie te houden en ze te begeleiden in hun ontwikkeling. Ouders kunnen gewezen worden op de verschillende leefwereld waarin hun kinderen vertoeven en welke invloed dat heeft op hun ontwikkeling. Respondenten geven aan dat het belangrijk is om binnen familieondersteuning de eigen rol en verantwoordelijkheid van ouders te benadrukken en hen niet te 'pamperen'. Ouders en opvoeders leren daardoor strategieën eigen te maken die ze kunnen inzetten bij hun kind. Bovendien kunnen zij ook een rolmodel zijn voor kinderen en een stabiele en beschermende rol spelen. Een respondent gaf juist een casusvoorbeeld waarin dit niet lukte:

We hadden een casus met een dochter van een [nationaliteit] moeder en een [nationaliteit] vader. De moeder deed juist alles om haar kind de hand boven het hoofd te houden. Haar dochter vertrok naar Syrië en trouwde daar een IS officier die later omkwam door een drone aanval. Over die dochter bestaat veel belastende informatie maar die moeder houdt informatie achter en blijft maar zeggen dat haar dochter onschuldig is. Interview met respondent A

Enkele respondenten geven ook aan dat het van belang is om de gehele context van het gezin in beschouwing te nemen, aandacht te hebben voor mogelijke intergenerationele overdracht, intergenerationeel trauma en complexe familierelaties en de effecten daarvan op het hele gezin.

'De subdoelstellingen binnen elk afzonderlijk familieondersteuningstraject verschillen van situatie tot situatie. Waar het ene traject zich in eerste rucht op het voorkomen van bijvoorbeeld intergenerationele overdracht van radicaal of extremistisch gedachtegoed kan het andere traject zich richten op het aanbrengen van versterkende factoren binnen een familie ten behoeve van een stabiele context voor veilige re-integratie. In trajecten kunnen de doelstellingen naar verloop van tijd ook van accent veranderen, omdat andere problematiek urgenter wordt en lopende kwesties minder aandacht behoeven. Het is zeer belangrijk om de overkoepelende doelstelling en de subdoelstellingen die centraal staan binnen trajecten in een vroeg stadium te concretiseren, en elke drie maanden te evalueren. Wanneer dit ontbreekt, kun je niet vaststellen of je doelen behaald zijn en welke inzet daar mogelijk toe heeft bijgedragen.' Respondent E

Ten aanzien van de rol van professionals, hun houding en de aanpak binnen de preventie van radicalisering geven respondenten aan dat het belangrijk is welke houding de professional aanneemt: het uitgaan van het belang van een vertrouwensband, het niet belerend bejegenen van ouders maar naast hen gaat staan en waarde vrij 'oordelen'; ouders aanmoedigen zich te verdiepen in radicalisering (de behoeften van het kind); het bieden van zowel individuele als gezinsondersteuning; het samen blijven werken met het gezins- op familiesysteem en radicalisering niet tot een rareiteit maken.

'De gezinsondersteuner kan andere familieleden ondersteunen als één iemand uit het gezin dreigt te radicaliseren. Dit wordt als een steun ervaren, want er is iemand die het begrijpt. Als een naaste van iemand radicaliseert, is dat een angstig proces voor diegene. Je ziet een geliefde veranderen, of verwijderen.' Interview met respondent I

'Daarnaast moet je rekening houden met de achtergrond en leefwereld van de mensen met wie je iets moet. Er is ontzettend veel wantrouwen tegen de overheid maar als je daar geen rekening mee houdt dan kom je niet binnen. Je moet vooral ook niet gaan dreigen met bijvoorbeeld 'als jullie niet meewerken dan....' Daarom denk ik dat het vrijwillig kader wat we gebruiken vaak ook heel erg belangrijk is. Dat werkt vaak beter dan bijvoorbeeld een ondertoezichtstelling of een traject van de reclassering. Mensen gaan dan vanuit eigen motivatie meewerken. Interview met respondent F

Sommige ouders willen geen hulp omdat ze daarmee denken dat ze falen in hun religieuze en/of pedagogische opdracht als ouder. Als je dat als hulpverlener niet begrijpt, dan kan je daarover niet in gesprek gaan en geen slimme manieren vinden om een ouder toch te ondersteunen. Het wil namelijk niet zeggen dat iemand echt geen hulp wil, maar dat er een drempel is voordat die hulp aangenomen kan worden. Interview met respondent C en D

Daarnaast geven respondenten aan dat het ook belangrijk is om gebruik te maken van de reguliere vaardigheden van de professional en het inzetten op groepsvoorlichting, training of lotgenotencontact. Juist in groepen is het makkelijker om taboes te bespreken, ouders en opvoeders zien dan dat ze niet de enigen zijn die worstelen met bepaalde opvoedvragen.

Het doel van preventieve gezinsondersteuning is meer begrip hebben of creëren voor elkaar. In een wijk met veel verschillen, bijvoorbeeld als het gaat om armoede en culturele verschillen is het belangrijk dat je kinderen samen laat komen. Daardoor komen ouders ook bij elkaar. En dan vooral in een vrolijke context waarin kinderen plezier hebben. Dan zien ouders dat ze meer gezamenlijkheden hebben en overeenkomsten delen dan dat ze anders zouden weten. Respondent B

Een enkele respondent geeft ook aan dat normeren, rust en regelmaat inbrengen ook een effectieve strategie kan zijn.

Soms is het ook belangrijk om juist streng te zijn om te normeren. Orde rust en regelmaat doet wonderen. Bijvoorbeeld bij de casus van een meisje wat zoekende was naar haar identiteit. Ze was zeer intelligent en werkte als model. Ze had alleen een zwakke moeder. Ze is uitgereisd maar uiteindelijk bleek dat ze dat deed omdat ze werd gepest. Bij allochtone ouders druipt de onmacht er vaak van af. Interview met respondent A

Respondenten vanuit de gemeente geven aan dat inzet vanuit familieondersteuning altijd tijdelijk is, terwijl de steun van de eigen familie of het sociale netwerk duurzamer is, en dat een sterk sociaal netwerk bijdraagt aan de randvoorwaarden van een stabiele gezinssituatie, zoals sociale en emotionele support maar ook praktische support bij bijvoorbeeld het vinden van werk. Andere respondenten gaven juist aan dat complexe zaken er ook toe kunnen leiden dan na signalering er uiteindelijk toch niks wordt gedaan:

'Wat ons opvalt is dat zaken vaak worden rondgepompt. Bijvoorbeeld: de politie doet de melding van een signaal. Dat signaal komt bij Veilig Thuis terecht. Die stuurt vervolgens het wijkteam op het gezin af. Het wijkteam belt twee keer aan en komt niet binnen. Ondertussen denkt de politie: daar is actie op ingezet. Maar aan het eind van de rit is er helemaal niemand binnen en blijkt de situatie in tussentijd alleen nog maar verergerd te zijn. Dit is een voorbeeld waarin samenwerking niet tot stand komt. En waar je in het 'voorveld' veel meer winst kunt behalen.' Interview met respondent C en D

4.5 Organisatie van familieondersteuning

Tijdens de interviews is ook gevraagd naar de organisatorische kant van familieondersteuning met de vraag: wat is uw ervaring in het (doen en/ of zien) organiseren van gezinsondersteuning/ activiteiten ter preventie van radicalisering? Het ging hier om bijvoorbeeld beleidsmatig/ indicaties van doelgroep; gemeentelijke capaciteit/ politiek- bestuurlijk draagvlak/ middelen/ kennis etc.; samenwerking en relaties met professionele partners en samenwerking/ relaties met maatschappelijke initiatieven/ vrijwilligers en contact met andere ouders/ gezinnen.

Volgens respondenten is een integrale aanpak het belangrijkste aspect in de preventie van radicalisering. Maar ook zoals die is vormgegeven in de een persoonsgerichte aanpak (PGA) of in een lokaal zorg- en veiligheidshuis. Het op orde hebben van meld- en signaleringstructuren wordt ook voor de inzet van familieondersteuning van belang geacht.

Mijn ervaring met het organiseren van de preventieve inzet van gezinsondersteuning en activiteiten is heel erg goed. Bijvoorbeeld bij een recente casus waarin een jongen een uitspraak deed: 'Ik wil ook zo'n aanslag plegen als in [plaatsnaam]'. Wat we in zo'n geval doen, is met verschillende partners aan tafel gaan. Dan vraag ik bijvoorbeeld een specialist van de politie, maar dus ook vertegenwoordigers vanuit de gemeente. Dan overleggen we met zijn allen. In dit geval bleek dat er op de achtergrond al een analyse van deze jongen was gemaakt vanuit de inlichtingenkant van de politie. Zonder hem daarmee te belasten. Het advies aan de gemeente was om hem op vertrouwensbasis te benaderen en samen te werken aan een aantal praktische doelstellingen. Dat werkte heel erg goed. Interview met respondent F

Een enkele respondent gaf ook aan dat kennis en begrip van radicaliseringsprocessen en draagvlak voor een aanpak bij bestuurders van belang is voor een effectieve aanpak.

'In onze provincie doen we zogenaamde pressure cooker sessies met bestuurders en colleges van B&W. We doen die thematisch op het snijvlak van maatschappelijk ongenoegen en radicalisering. Het zijn eigenlijk mini colleges waarin we bestuurders meenemen in de gemene delers tussen crisissen zoals klimaatverandering, de boerenopstanden etc. De crisissen raken niet alleen de portefeuille van de burgemeester (veiligheid) maar beslaan diverse portefeuilles binnen het college, dus ook die van wethouders. Het doel van die sessies is om te komen tot een gezamenlijk urgentiebesef en daarmee samen aan de lat staan voor een goede invulling van wat nodig is.' Interview met respondent L

Respondenten geven aan dat het kennen van netwerkpartners en het hebben van 'korte lijntjes' met andere professionals belangrijk is. Ze vertellen ook dat de samenwerking tussen de verschillende domeinen (sociaal en veiligheid, maar ook onderwijs) beter kan. Met name als het gaat om elkaar taken kennen en elkaar weten te vinden.

'Hulpverlening is wat dat betreft soms ook wel een geitenwollensokkenvolk. Ik hoor nog steeds: 'Ja maar ze draagt nu Westerse kleding.' Blijkbaar trappen we daar weer in, terwijl we allang weten dat het niet gaat over Westerse kleding of over het wel of niet handen geven. Uit het onderlinge berichtenverkeer in het jihadistische milieu weten we dat meiden elkaar juist tips gaven om Westerse kleding aan te trekken.' Interview met respondent A

Radicalisering als term wordt soms als belastend beschouwd vanuit het sociaal domein en verhoogt volgens sommige respondenten de drempel om daar expliciet wat mee te doen. Problemen binnen reguliere structuren spelen soms ook een rol bij de effectiviteit van familieondersteuning, zoals lange wachttijden in de zorg. Daarnaast geven respondenten aan dat écht contact hebben met burgers en weten wat er leeft, cruciaal is voor preventie.

'In het 'voorveld' is het vooral belangrijk dat families ook als rolmodel kunnen fungeren, zowel positief als negatief. Daarom is het belangrijk dat we projecten inzetten voor de bewustwording van de rol van ouders en de gevolgen van hun handelen; het effect wat dat heeft op hun kinderen.' Interview met respondent g en h

Sommige respondenten zeggen dat zij of hun organisaties juist succesvol zijn omdat ze mensen kunnen bereiken. Ook het op orde hebben van een beleidskader, inclusief criteria, wordt genoemd. Voor de aanbieders van opvoedondersteuning geldt dat werving soms een uitdaging is, en dat programma's zoveel mogelijk toegesneden moeten zijn op de beschikbare tijd van deelnemers.

4.6 Beperkingen en risico's van familieondersteuning

Aan de respondenten is de vraag voorgelegd: wat zijn volgens u eventuele beperkingen van gezinsondersteuning/activiteiten voor de preventie van radicalisering? Het kan dan gaan over bijvoorbeeld stigmatisering of negatieve framing van doelgroepen of individuen; dat de aanwezigheid van risico- en beschermende factoren geen zelfstandige indicaties zijn voor radicalisering; beperkte aansluiting veiligheidsdomein- sociaal domein ; grilligheid van het fenomeen van radicalisering en het wel of niet aansluiten bij Persoonsgerichte aanpak PGA- CTER. Respondenten gaven verschillende antwoorden verdeeld in twaalf categorieën, maar geven in totaal een gelaagd beeld van de beperkingen en risico's van familieondersteuning:

1) *Overnemen van verantwoordelijkheid van opvoeders door professionals*: ook hier werd de eigen verantwoordelijkheid van opvoeders genoemd en dat het belangrijk is dat professionals zorgen voor eigen initiatief bij gezinnen en families.

We moeten mensen niet pampieren. Professionals moeten zorgen voor eigen initiatief bij gezinnen. Bijvoorbeeld vanuit het Centrum Jeugd en Gezin of een jobcoach. Je hoeft niet alles voor ze te regelen. Want waarom moet er een uitkering komen? Voor de uitreis naar Syrië werkte iemand toch ook? Daarmee neem je een stuk verantwoordelijkheid van gezinnen weg en daardoor wordt de kans op mislukking groter. Want als gezinnen een tegenslag ervaren dan verwijten ze dat al snel de hulpverlening. Interview met respondent A

2) *Inzet van deskundigen en de aanwezigheid van onderzoekers*: deskundigen werden in het verleden soms ingezet vanwege het feit dat ze met een bepaald kenmerk overeen kwamen met de gezinnen waar hulp nodig was, bijvoorbeeld een religieuze identiteit. Dat bleek echter geen garantie voor een effectieve familieondersteuning. Daarnaast doorkruisen wetenschappers en radicaliseringsonderzoekers soms familieondersteuning wat invloed kan hebben op de hulpverlening of (politie) interventies.

Het inzetten van externe deskundige is ook niet altijd zonder risico's. We zetten bijvoorbeeld [naam deskundige] in omdat er de overtuiging was dat er een moslim naar het gezin moest. Dat kostte veel geld, maar dat leverde uiteindelijk niets op. Die inzet is dus helemaal niet afhankelijk van een religieuze identiteit, want [naam andere deskundige] kwam net zo goed binnen bij deze gezinnen. Respondent A

3) *Ouders hebben onderling ook contact*, dat kan de hulpverlening potentieel belemmeren omdat ouders die in dezelfde situatie verkeren elkaar gaan adviseren wat ze wel en niet moeten doen op basis van een eigen ervaring. Dat gebeurde bijvoorbeeld bij ouders wiens kind was uitgereisd.

'Bijvoorbeeld in het geval van een casus van een meisje, een slimme dame die naar Syrië is uitgereisd en daar drie keer is getrouwd geweest. Het thuisfront had dan contact met [naam onderzoekers] maar ook met de advocaat in dit geval [naam]. Zij kregen dan advies vanuit verschillende belangen en hielden informatie achter. Bijvoorbeeld over het overmaken van geld naar Syrië.[...] Bovendien hebben ouders in vergelijkbare situaties onderling vaak ook nog eens contact en informeren elkaar over wat wel en niet te doen. Bijvoorbeeld om geen contact meer te hebben met de politie of geen informatie meer uit te wisselen. En dan ontstaat bij mij de vraag: is er wel de juiste bewustwording bij de moeder of het gezin?' Interview met respondent A

4) *Bezuinigen op vrijwilligers, moeilijke regels* voor het aanvragen van subsidies en *wantrouwen vanuit de overheid* vertaalt zich direct uit in maatschappelijke achterstanden en naar wantrouwen naar de overheid.

'Als je bezuinigt op vrijwilligers ga je dat altijd terugzien in het effect. De moeilijke regels bij subsidies of het dichttimmeren met regels helpt mensen niet. We moeten erop vertrouwen dat mensen goede burgers kunnen zijn want wantrouwen voedt wantrouwen. Als we vanuit de overheid burgers wantrouwen dan gaan burgers de overheid ook wantrouwen.' Interview met respondent B

'Een interventie van de overheid bij gezinnen of personen waar wantrouwen jegens de overheid heerst, kan per definitie ook het omgekeerde effect hebben, ondersteuning kan immers ook ervaren worden als bemoeienis en verraad.' Interview met respondent I

5) *Stigmatisering*: veel respondenten noemen het gevaar van stigmatisering van doelgroepen waar familieondersteuning op gericht is. In de meeste gevallen gaat het om doelgroepen met een migratieachtergrond, specifiek islamitische gezinnen. Het over een kam scheren van bevolkingsgroepen zien respondenten als risico die zelfs weer kan bijdragen aan de voedingsbodem voor radicalisering.

Het is belangrijk dat je jongeren mee kunt geven dat ze niet hoeven te kiezen. Dat heb ik mijn kinderen ook geleerd. Ze hoeven niet te kiezen tussen landen, tradities of loyaliteiten. Wat je vaak ziet is dat de 'tweede generatie migranten' makkelijker met zijn kinderen omgaat dan de eerste generatie. Dat is de generatie die gewend is aan deze samenleving. Ik zie die multiculturele samenleving dan ook als niet mislukt. Op een Marokkaans-Nederlandse bruiloft wordt misschien wel eerst Marokkaanse muziek gedraaid maar vervolgens komt net zo goed André Hazes of Broederliefde voorbij. Een deel van de samenleving ziet dat helaas niet. Interview met respondent J

6) *Het niet aansluiten bij de leefwereld van gezinnen:* voor effectieve hulpverlening of ondersteuning is het volgens respondenten belangrijk om aan te kunnen sluiten bij de leefwereld en referentiekaders van de familie of het gezin. Dat is wat anders dan dezelfde kenmerken hebben als het gezin, zoals nationaliteit of religie. De meeste respondenten vinden inclusief werken en inzicht hebben in culturele aspecten voorwaardelijk voor familieondersteuning. Juist omdat het gaat om het opbouwen van een vertrouwensband. 7) *De gewoonte om radicalisering weg te zetten onder veiligheidsbeleid:* alle respondenten zien het belang van familieondersteuning ter preventie van radicalisering maar geven ook aan dat het al snel naar het veiligheidsdomein wordt 'getrokken of geduwd'. Als de term radicalisering wordt gebruikt dan werkt dat vooral in het sociaal domein verlamdend.

De risico's van gezinsondersteuning zitten in stigmatisering en de neiging om het weg te duwen naar veiligheid. Zodra het woord radicalisering verschijnt, werkt dat op een of andere manier verlamdend in het sociaal domein. Maar als je dan vraagt: wat zou je doen als het onder een ander label te vatten was? Dan weten professionals vaak prima wat ze moeten doen. Het handelingsvermogen is dan dus wel groot genoeg. Interview met respondent C en D

8) *Reguliere problemen;* respondenten noemen verschillende reguliere problemen die invloed kunnen hebben op de preventie en aanpak van radicalisering, zoals wachtlijsten in de zorg, maar ook fraude bij PGB bedrijfjes is meerdere keren genoemd.

Wat niet helpt zijn de wachtlijsten bij hulpverleners. Want hoewel dat een algemeen gegeven is en niet specifiek voor de preventie van radicalisering en opvoedondersteuning, betekent het wel dat er allerlei PGB bedrijfjes oppoppen die zich voordoen als goede hulpverleners. Terwijl het deze bedrijfjes helemaal niet om de hulpverlening gaat maar om het geld. Interview met respondent C en D

'Zorgfraude is voor ons een groot probleem. Zo hebben we hier bijvoorbeeld een club die begeleid wonen aanbiedt en die ingehuurd worden door de Dienst Justitiële Inrichtingen. Maar wij weten dat het om een dubieuze organisatie gaat. Maar in dit geval blijf ik dan doorvragen bij DJI en die stuurt ons door naar het ministerie. Maar uiteindelijk moet de Inspectie hierop af, en bij het ministerie krijg ik niet eens antwoord. In dit geval heb ik dit bedrijf iedere dag een mail gestuurd met vragen waarvan ik weet dat ze er geen antwoord op kunnen geven. Uiteindelijk heeft dit bedrijf besloten om te vertrekken uit onze gemeente. Met als gevolg dat ze nu in een aanleunende gemeente neergestreken zijn en daar aan het uitbreiden zijn. Nu is mijn burgemeester blij maar de burgemeester van die andere gemeente natuurlijk niet. Er is ook geen bestuurlijke druk om dit op te lossen en geen extra geld om de rechtmatigheid van bepaalde zorgondernemingen te toetsen. Maar dat betekent in de praktijk dat met name kwetsbare gezinnen hieronder lijden.' Interview met respondent F

9) *Bewustwording:* Familieondersteuning leidt tot bewustwording en kan een positieve weerslag hebben, maar ook tot bijvoorbeeld een scheiding leiden.

Familie ondersteuning leidt tot bewustwording. Dit kan een positieve weerslag hebben op de gezinssituatie maar ook leiden tot het inzicht dat de anderen niet wensen mee te veranderen. Bijvoorbeeld; een van de moeders ontdekte dat de machtsverhouding tussen haar en haar man heel negatief was en niet de bedoeling vanuit de cultuur, zoals ze tot die tijd had gedacht. Ze gaf aan dat ze wilde gaan scheiden en heeft dat ook gedaan heeft met ondersteuning vanuit [organisatie]. Door de ondersteuning heeft het niet tot een vechtscheiding geleid. Interview met respondent K

10) *Houding en opvattingen van professionals*. Volgens respondenten is het belangrijk dat professionals zich bewust zijn van hun eigen opvattingen in politieke, religieuze of levensbeschouwelijke zin. Die opvattingen kunnen het contact met een jongere of gezin (negatief) beïnvloeden.

Daarnaast zie ik ook dat veel welzijnswerkers kunnen worstelen met hun eigen rol, visie en ontwikkeling. In opleidingen, bijvoorbeeld Social Work mis ik aandacht voor de vraag: hoe ben je geworden wie je bent, en waar sta je voor? Hoe kijk je vanuit jouw socialisatie naar taboeonderwerpen en hoe sta je er in als professional. Als vanuit jouw opvoeding bijvoorbeeld abortus verboden is, hoe verhoud je je dan tot de vraag van een client in deze? Hoe kan je jonge vrouwen helpen als je je eigen overtuigingen niet goed hebt onderzocht? Interview met respondent K

11) *Tijdelijke financiering*: Inzetten van familieondersteuning gebeurt meestal vanuit een tijdelijke, minder structurele inzet. Activiteiten worden dan ook gefinancierd vanuit tijdelijke (weerbaarheids- of versterkingsgelden). Er lijkt weinig tot geen aanbod van familieondersteuning te zijn via reguliere inzet. Wel zijn er jongerenwerkers, of individuele professionals die min of meer gespecialiseerd zijn of veel ervaring hebben met radicalisering, bijvoorbeeld aandachtsfunctionarissen. Maar daar is lang niet altijd sprake van systemisch werken met een familie. 12) *Online leefwereld*: de beperkte kennis van ouders (en hulpverleners) over de online leefwereld van jongeren maakt dat ouders geen zicht hebben op wat er speelt bij hun kinderen.

4.7 Kansen en witte vlekken familieondersteuning

Aan alle respondenten is de vraag voorgelegd: zijn er volgens u eventuele kansen of onbenutte mogelijkheden (witte vlekken) in het organiseren of mogelijk maken van gezinsondersteuning/ activiteiten voor de preventie van radicalisering? het kan dan gaan over de aansluiting tussen het sociaal domein – en veiligheidsdomein; aansluiten bij maatschappelijke initiatieven / vrijwilligers: Aansluiting bij bestaande opvoed- en ondersteuningsprogramma's en eventuele uitkomsten van evaluaties. Respondenten gaven hier diverse antwoorden, onderverdeeld in zeven categorieën:

1) *Familieondersteuning als preventieve kans*: familieondersteuning is een kans om echt preventief iets te kunnen betekenen voor een jongeren en het gezin, bijvoorbeeld omdat er meer zelfreflectie ontstaat en er meer bewustwording ontstaat over familierelaties en opvoedstrategieën. Ouders zouden in een zo'n vroeg mogelijk stadium betrokken moeten worden bij voorlichting over radicalisering, ook als dat niet aan de hand is. Dat vraagt volgens respondenten wel om maatwerk en het aansluiten bij de leefwereld van het gezin. Bovendien kunnen dergelijke programma's de transitie die jongeren doormaken in hun adolescentie ook positief begeleiden, bijvoorbeeld bij het aanleren van levensvaardigheden die niet perse op school worden onderwezen.

'Om een democratische en fijne burger van Nederland te zijn, heb je geen Vwo diploma nodig maar levensvaardigheden. Ik denk daarom dat je de preventie van radicalisering ook breder moet trekken. Het begeleiden van gedachten, gevoelens en gedrag geldt voor iedereen in heel Nederland. Kijk alleen maar naar het voorbeeld dat politici ons geven. Ik had een leerlinge die zei: 'Juf, als politici zo over ons mogen praten in Nederland, dan mag ik dat ook.' Interview met respondent K

2) *Integrale aanpak en houding van professionals*: ook hier wordt de houding van betrokken professionals genoemd als belangrijk. Bijvoorbeeld het niet stigmatiseren en het benadrukken van overeenkomsten in plaats van verschillen tussen mensen. Professionals hebben baat bij een breed netwerk waar ze mee kunnen optrekken, en respondenten zien een integrale aanpak dan ook als positief.

'We laten ouders in onze programma's ook zien dat als je het als jongere ergens niet mee eens bent, er manieren zijn om dat te uiten. Bijvoorbeeld door te demonstreren. Dat is je goed recht, maar je mag daarbij geen schade toebrengen. Dat zijn dingen die ouders aan kinderen moeten uitleggen, want dit zijn niet de dingen die een zoon van zijn vriend hoort. Tegelijkertijd hebben we een collectieve verantwoordelijkheid als media, politiek, school en werkgevers om de pedagogische cirkel om kinderen heen te vormen en hen te begeleiden. Niet af te wijzen. Interview met respondent J

Generieke inzet is een risico. Dat ondervangen we echt door goede trainers. De kwaliteit van professionals en de trainer zijn heel erg belangrijk in de uitvoering. Wat we zien is dat uitspraken van mensen bijvoorbeeld steeds heftiger worden. Daar moet je als trainer mee om kunnen gaan. Scholen hebben wat dat betreft ook steeds meer behoefte aan houvast, of een training, maar daar hebben we vanuit de gemeente nog minder aanbod voor. Interview met respondent G en H

3) *Transparant maken van de aanpak*: een andere kans zien respondenten in het meer transparant maken van de aanpak van familieondersteuning. Het werken met radicalisering heeft nog altijd iets heimelijks. Hoewel de respondenten de achtergrond hiervan begrijpen, en dat dat soms niet te voorkomen is, denken ze dat het helpend kan zijn om meer open te zijn over de aanpak. Het wegnemen van de heimelijke sfeer zou bij kunnen dragen aan een drempelverlagend effect, niet alleen voor gezinnen maar ook voor professionals in het sociaal domein. 4) *Leeftijdsgrens van achttien jaar*: verder wordt er als witte vlek in de aanpak en preventie van radicalisering nog gewezen op de wettelijke leeftijdsgrens van achttien jaar die in veel gevallen (binnen het juridisch en hulp-verleningskader) het einde markeert van jeugd naar volwassenheid. In sommige gevallen betekent dat ook dat bijvoorbeeld een ondertoezichtstelling (OTS) niet meer opgelegd wordt als de leeftijdsgrens van achttien jaar nadert. Terwijl dat juist de leeftijd is waarin radicalisering zich negatief kan door ontwikkelen.

'Ik denk dat een witte vlek in de preventieve inzet bij radicalisering is, de leeftijdsgrens van achttien jaar is. Want hoewel kinderen dan voor de wet volwassen zijn, zijn ze dat natuurlijk vaak nog niet. Hun hersenen zijn nog niet eens volgroeid. Het betekent in de praktijk vaak dat de leeftijdsgrens van 18 jaar aangehouden wordt voor bijvoorbeeld een ondertoezichtstelling. Wat er vaak op neer komt dat 16, 17 of 18 jarigen geen OTS meer krijgen, bijvoorbeeld omdat ze nog maar 10 of 5 maanden voor hun 18e verjaardag zitten. Maar dat betekent ook dat we vaak niet zoveel meer kunnen doen. En dit is precies de leeftijdsgroep waarin radicalisering zich verder kan ontwikkelen, het loopt ook synchroon met hun ontwikkelingsfase waarin jongeren een wereldbeeld vormen. Het zou mooi zijn als je iemand tot aan 20 jaar een OTS zou kunnen geven dan voorkom je dat al deze leeftijdscategorieën eigenlijk niet meer in aanmerking komen.' Interview met Respondent F

5) *Betrekken van scholen*: ook hier wordt door respondenten gepleit voor het betrekken van scholen in de preventieve aanpak van radicalisering.

'We zijn ook bezig om te kijken hoe je het jongerenwerk de scholen binnenhaalt. Dat vinden scholen soms nog spannend omdat ze zich dan afvragen: wat doet dat jongerenwerk precies? Maar wij zien daar wel echt een verbindingsmogelijkheid in. Interview met respondent G en H

Het krijgen van kinderen en opvoeden zou op jonge leeftijd al een onderwerp binnen het onderwijs kunnen zijn. Want ogenschijnlijk kleine dingen kunnen gevolgen hebben. Kinderen kunnen nadenken over effecten van opvoeding. Kinderen weten bijvoorbeeld direct waar onveiligheid over gaat. Leg ze het voorbeeld voor dat een moeder in een poging haar kind mee te krijgen uit de speelgoedwinkel, dreigt dan maar weg te gaan in de hoop dat het kind volgt, dan antwoorden ze dat het kindje zich onveilig zal voelen. Maar we doen dat allemaal. Daarom is het zo belangrijk dat we meer weten over hoe we opvoeden, relaties aangaan, hoe hechting een onderdeel is van die relaties en dus ook van de preventie van radicalisering. Interview met respondent K

'Ik had een voorbeeld van een school waarin een jongetje voor het eerst een hele dag meedeed met de Ramadan. Daarom had hij geen eten mee naar school genomen. Toen de juf hem vroeg: 'waarom heb je geen eten?', vertelde hij daar trots over. Toen zei die juf: 'Wat naar'. Dat is zo'n voorbeeld waarbij je als volwassene de plank volledig mislaat. Je hebt de opdracht om een kind goed te begeleiden. In de ontwikkeling waar hij is en ook te weten in welke leefwerelden een kind vertoeft.' Interview met respondent J

6) *Het 'ideaaltype' terrorist*: er wordt door een respondent opgemerkt dat een witte vlek in het radicaliseringsbeleid wellicht ook het 'ideaaltype terrorist' is, namelijk het standaard idee dat mensen vanuit ideologische motieven geweld plegen met als doel de samenleving te ontwrichten. Er zijn ook voorbeelden van gedachtengoed waarbij die ontwrichting niet op voorhand onderdeel is van de ideologie, maar dat als mensen zich bedreigd voelen zich wel degelijk gewelddadig kunnen gaan gedragen. Met name bij zogenaamde soevereine (groepen) burgers.

'Een interessant voorbeeld dat mogelijk bestaande kaders van waaruit we denken ter discussie stelt, is een jongen die in België in verband werd gebracht met rechtsextremistische sympathieën en zich ook lieerde aan de Soevereine Beweging. De huiszoeking van de speciale politie-eenheid liep uit op een schietpartij, waarbij er aan weerszijden slachtoffers zijn gevallen. Deze persoon is mogelijk op de radar van de politie gekomen vanwege zijn betrokkenheid binnen rechtsextremistische netwerken, maar hij bleek ook lid te zijn van de Soevereine Beweging. Vanuit het perspectief van die beweging is het gerechtvaardigd om tot het uiterste te gaan om jezelf te verdedigen tegen publieke instellingen en dienders wanneer deze je bewegingsruimte beknotten. Leden van deze beweging gaan niet per definitie over tot geweldspieging, maar verzet tegen de overheid is wel gerechtvaardigd of verplicht wanneer zij zich bedreigd voelen in hun bewegingsruimte door deze overheid die zij als illegitiem beschouwen – met, zo blijkt uit dit voorbeeld uit België verregaande gevolgen. Het is (voor mij) niet helder vanuit welk gedachtegoed de man zich exact liet drijven, maar het toont wel het fluïde karakter van het soort gedachtegoed waar geradicaliseerde individuen zich door kunnen laten drijven. Fluïde bewegingen die buitenwettelijk handelen propageren en de overheid als illegitiem beschouwen, dwingen ons om beleidsconcepten kritisch tegen het licht te houden en om aannames op de proef te stellen. Interview met respondent E

7) *Thuisonderwijs*: volgens meerdere respondenten is thuisonderwijs (vrijstelling op basis van ideologische gronden) lastig voor gemeenten als er vermoedens van radicalisering spelen. Signalen zijn vaak niet hard te maken maar leiden in de praktijk dus wel tot zorgen.

'Een voorbeeld van een casus waarbij de democratische vorming in het gedrang komt is een gezin in onze stad waar inmiddels een groot aantal kinderen in opgroeien. Al deze kinderen hebben een vrijstelling van onderwijs vanwege ideologische opvattingen. Maar daardoor blijven deze kinderen helemaal buiten het zicht. We weten dat deze vader zich ook enorm gesterkt voelt in zijn ideologie door de kinderen thuis te kunnen houden. Ondertussen zijn er wel zorgen over de bedreiging van de ontwikkeling van deze kinderen, maar voelen professionals zich erg onthand. Ze zijn soms ook bang voor de tuchtrechter en om dan de grens over te gaan waarvan ze vanwege hun registratie problemen mee kunnen krijgen. Maar dat betekent wel dat er nu kinderen opgroeien in een gezin wat misschien wel patronen gaat herhalen. Het kan ook gaan om een vorm van verwaarlozing of uitgesteld leed wat we zo niet kunnen voorkomen.' Interview met respondent C en D

4.8 Mogelijke rol van de (rijks)overheid

Aan de respondenten is specifiek de vraag gesteld: Wat is uw advies aan de rijksoverheid (ministeries) bij het maken en uitvoeren van beleid t.a.v. gezinsondersteuning voor de preventie van radicalisering? Het kan dan gaan om bijvoorbeeld de interne samenwerking met departementen; het proces van beleidsvorming en invloed op beleid; beleidsuitvoering en communicatie; indicatoren en evaluatie; verspreiden van kennis of het faciliteren van gemeenten. De antwoorden van de respondenten zijn onderverdeeld in vier categorieën:

1) *Visieontwikkeling en coördinatie vanuit het Rijk*: respondenten geven bijna allemaal aan dat er een visie op de preventie van radicalisering ten aanzien van familieondersteuning ontbreekt. Zij zien hier echter een meerwaarde in. De rol van het Rijk is volgens respondenten op dit moment erg versnipperd, bij de NCTV moet je voor iets anders zijn dan bij het ministerie van SZW. Maar daardoor begrijpen respondenten eigenlijk niet goed waar ze terecht kunnen. Voor hen voelt die versnippering geforceerd en missen ze ook de positionering van het belang van familieondersteuning. De gewenste coördinatie zou vergelijkbaar kunnen zijn met de coördinatie zoals die ook op de persoonsgebonden aanpak geldt. Het Rijk moet dan ook beter kijken naar subdoelstellingen en sub-doelgroepen. Er ontbreekt daar nu een kader voor. Een van de respondenten oppert dat het Rijk een nieuw instrument kan maken naar voorbeeld van het Werkmodel veiliger re-integratie of de ZRM matrix (zelfredzaamheidsmatrix). Het zou dan wel nodig zijn om een aantal leefgebieden te herformuleren, inclusief een leefgebied ideologie.

Ik vind het interessant om te zien dat de huidige CT-strategie is te onderscheiden in vier hoofddoelen (verwerven, voorkomen, voorbereiden en vervolgen), maar dat familieondersteuning niet expliciet wordt genoemd bij de inzet om verdere radicale beïnvloeding te voorkomen (ook eventueel op kinderen). Juist omdat familieondersteuning een belangrijke rol kan spelen om een zo stabiel mogelijke context voor re-integratie te bieden, zou familieondersteuning hier expliciet vermeld kunnen worden door

een opdrachtgever als de NCTV. Door deze dienst expliciet te positioneren, zou deze vorm van begeleiding meer onder de aandacht kunnen komen van gemeentes. Respondent E

Een coördinerende rol vanuit het Rijk zou ook voor meer connectie kunnen zorgen tussen het sociaaldomein en het veiligheidsdomein, maar ook met het onderwijs, volgens de respondenten. Het Rijk moet bij de visieontwikkeling op familieondersteuning beginnen bij het begin, namelijk inzetten op inzichten in menselijk gedrag en deze inzichten niet alleen in visievorming en beleid op familieondersteuning opnemen, maar deze kennis ook beter positioneren in opleidingen van professionals die werken met radicalisering. De coördinatie zou ook van toegevoegde waarde zijn in het stimuleren en coördineren van een landelijk en lokaal leerproces.

'Het rijk moet zich niet bemoeien met de inhoud van casuïstiek. Ik denk dat het belangrijk is dat het rijk vooral casusoverleggen faciliteert. Deze zijn supergoed, vooral vanuit het Zorg en Veiligheidshuis. Alle partners zitten daar aan tafel en om dat goed te kunnen ondersteunen zijn er middelen nodig en continuïteit. Radicalisering gaat altijd met golfbewegingen en daar kun je alleen goed op sturen als je genoeg en continue professionele ervaring hebt.' Interview met respondent A

Het gecentreerd aanbieden van kennis over familieondersteuning vinden respondenten ook belangrijk. Nu zijn ze vaak veel tijd kwijt in het zoeken naar de juiste informatie. Dat geldt vooral voor de gemeenten. Voor uitvoeringsorganisaties hangt het af van de interne informatievoorziening.

'Een jaarlijks rapport over wat er wordt gedaan in het kader van opvoedondersteuning zou ook heel erg belangrijk zijn. Nu is het eindeloos zoeken in landelijke stukken, het aanbod van kennis is totaal versnipperd. Het zou heel mooi zijn als dat ook via een website kort en krachtig terug te vinden is bijvoorbeeld via een zoekmachine. Daardoor zou vooral veel duidelijker worden dat gemeentes onderling ook van elkaar kunnen leren dan zie je in één oogopslag bijvoorbeeld wat Eindhoven doet of wat Groningen doet. Het is net als met burgers die zes keer moeten klikken op de website, dan ben je ze kwijt. Dat geldt voor ambtenaren en professionals ook.' Interview met respondent B

2) *Als Rijk luisteren naar de lokale praktijk*: respondenten vinden het belangrijk dat het Rijk goed luistert naar de lokale praktijk en daar ook letterlijk meer op bezoek komt. Door beter te luisteren naar de praktijk voelen gemeenten zich gesteund in hun aanpak en kunnen ze sneller aangeven wat er lokaal nodig is. Een van de respondenten noemde het Werkatelier delen van informatie bij vermoedens van radicalisering van Platform JEP als positief voorbeeld. Dat werkatelier ging in op de praktijk situatie en bood mensen concrete handvatten voor de dilemma's rond informatiedagen. Volgens de respondenten gaan ontwikkelingen van problematiek in de lokale praktijk sneller dat het Rijk kan bijbenen. Ze vinden het daarom ook belangrijk dat doet het Rijk departement overstijgend kijkt naar radicalisering.

'Als je het andersom bekijkt dan zou het rijk van ons kunnen leren dat het belangrijk is om te luisteren naar de praktijk. Op lokaal niveau gaat het vaak over die praktijk. Je moet oog hebben voor dingen waarmee je een dogma kunt doorbreken. En het zou ons als gemeente helpen als je daar ook achter gaat staan als rijk. Daar voelen zich gemeentes door gesteund. Zo'n voorbeeld wat heel goed werkte was het Werkatelier informatie delen. Daarbij werd er duidelijk dat er wel degelijk mogelijkheden zijn binnen de wetgeving om wel informatie te delen, als je dat goed onderbouwd. Dat helpt gemeentes en professionals op lokaal niveau'. Interview met respondent C en D

3) *Duurzame financiering*: het Rijk moet zich niet zozeer inhoudelijk bemoeien met casuïstiek, maar juist de professionele duurzame inzet daarvoor financieren. Zonder een duurzaam professioneel netwerk kan de preventie van radicalisering niet vorm gegeven worden. Respondenten zien daarom graag structurele financiering voor de preventie van radicalisering vanuit het Rijk, in plaats van versnipperde financiering over projecten. Een nieuw aanbod ontwikkelen is prijzig en als dat landelijk wordt gedaan dan kunnen alle gemeenten daarvan profiteren. Subsidiekaders moeten niet te strak worden neergezet volgens de respondenten, want de kaders van het Rijk passen niet altijd bij de meer fluide lokale praktijk. Structurele subsidies en gelden voor een langere tijd, bieden meer duidelijkheid en mogelijkheden aan gemeentes.

'Nieuw project- en programma-aanbod ontwikkelen is best prijzig en het zou mooi zijn als we dat landelijk zouden kunnen doen, waarbij gemeentes dat aanbod vervolgens lokaal kunnen afnemen. De kosten voor pilot projecten worden daardoor ook beter draagbaar voor pilot projecten.' G en H

'Er zou meer connectie kunnen zijn tussen het sociaal domein en de OOV kant. Veel projecten gaan nu via de versterkingsgelden maar die zijn niet structureel. Bredere inzet is voor ons daarom ook moeilijker want in de aanvraag van de versterkingsgelden is geen verplichting opgenomen tot meer samenwerking. Sterker nog, je moet juist inzetten op gerichte inzet en die inzet verantwoorden. Wat vanuit de NCTV heel logisch is, maar voor de verbinding met het voorveld eigenlijk niet effectief. Dus daar zou je als rijk nog meer effect kunnen sorteren.' G en H

4) *Herformuleren van radicalisering als term*: radicalisering als term is beladen, zeker voor professionals in het sociaal domein. Volgens respondenten zou het daarom goed zijn als er een andere benadering of terminologie gekozen wordt, zoals *vervreemding*, *huiselijk geluk*, *veilig opgroeien* etc. Respondenten vinden een inclusieve benadering essentieel voor de preventie van radicalisering. Het is belangrijk dat het Rijk radicalisering erkent als *Nederlandse problematiek*, en niet als een probleem van doelgroepen. Het gaat volgens respondenten namelijk om 'onze' kinderen. ze vinden het belangrijk dat bijvoorbeeld een minister als vertegenwoordiger van de regering dat ook op die manier formuleert. Een respondent zegt daarover: 'Zolang je jonge mensen buitensluit, dan zullen ze tegen het systeem blijven schoppen en zich daar tegen verzetten'. Respondenten zien daarin een gezamenlijk taak om het goede voorbeeld geven als samenleving en als pedagogische cirkel om jongeren heen.

'Scholen zijn een belangrijke vindplaats van leerlingen en dus ook van gezinnen. Scholen vinden het kwetsbaar om aan te geven dat ze willen investeren in de preventie van bijvoorbeeld radicalisering. Ze denken al snel dat ze daarmee zeggen dat er problemen op hun school zijn. Dat kan effect hebben op het aantrekken van nieuwe leerlingen. Daar kunnen ministeries een belangrijke rol vervullen: als we met zijn allen meer transparant zijn over onze aanpak en uitdragen dat het juist positief is dat er aandacht is voor de preventie van radicalisering, dan kunnen scholen daar hopelijk ook van profiteren. Het gaat dan dus ook over herformuleren waar preventie over gaat.' Interview met respondent L

Toen een jongen geslaagd was, wilde hij de [nationaliteit] vlag uithangen. Zijn moeder vroeg hem: 'Waarom hang je de [nationaliteit] vlag buiten? Wat heeft [land] gedaan voor jouw prestatie?' Ze gingen daarover in gesprek maar deze zoon zei ook terecht dat ze geen Nederlandse vlag in huis hadden. Toen is deze moeder op de fiets gestapt en heeft alle winkels afgezocht tot ze ook een Nederlandse vlag had. Vervolgens heeft hij ze beide buiten opgehangen. Interview met respondent J

4.9 Persoonlijk draagvlak voor beleid- en uitvoering

Tot slot is er aan alle respondenten de vraag voorgelegd: als u zelf te maken zou krijgen met gezinsondersteuning/ activiteiten ter preventie van radicalisering, wat zou u dan verwachten van de overheid (zowel lokaal als landelijk) en van professionals? (of indien u zelf te maken heeft gehad: wat had er anders/ beter gemoeten en waarom?) Dat kan bijvoorbeeld gaan om: rechtstatelijk/legitiem/proportioneel/effectief beleid; bejegening/ communicatie; inhoud van de ondersteuning/ activiteiten; samenwerking; macht en machtsuitoefening; dossieropbouw en inzage; beeldvorming/ oordeelsvorming en informatiedelen of verantwoorden en evaluatie. Respondenten vonden dit vaak een verrassende vraag en leidde soms weer tot nieuwe inzichten:

Transparantie in de aanpak: als respondenten zelf te maken krijgen met vermoedens van radicalisering dan willen ze dat de aanpak transparant is. Ze vinden het belangrijk om te weten waarom je wordt benaderd door de overheid of door een professionele instantie. Daarnaast willen ze een vast aanspreekpunt en geen talloze professionals over de vloer. Verder willen ze dat er vooraf een goede analyse van wat er speelt wordt gemaakt, inclusief het in kaart brengen van eerdere hulpverleningshistorie en de aansluiting van de meest geschikte professional. Soms is dat iemand die duidelijke grenzen kan stellen en soms is dat juist iemand die juist heel sociaal is.

'Woorden doen ertoe. Dus daar moet je erg op letten als overheid en een contextuele omgeving meenemen in het beleid. Ik zou echt willen dat ons beleid vaker uitgedaagd wordt.' Interview met respondent E

Respectvolle bejegening en eigen regie: een respectvolle bejegening is voor respondenten ook belangrijk. Het gaat dan om het opbouwen van een vertrouwensrelatie, niet dreigen en ook hier transparant zijn over de zorgen en het doel van het contact. Gezinnen moeten zelf regie kunnen houden en niet overgenomen worden door professionals. Eigen regie is belangrijk voor veerkracht maar ook omdat de overheid niet alle problemen kan oplossen volgen de respondenten.

'Ik vind het belangrijk dat je mensen met respect behandelt. En dus ook dat je niet dreigt om hun paspoort af te nemen. Als je hier geboren bent, dan ben je ook een Nederlander. Zulke bejegening werkt alleen maar averechts.' Interview met respondent J

'Ik denk dat het heel erg belangrijk is dat je altijd persoonlijk contact maakt en dat je bereikbaar bent. Ik zeg zelf bijvoorbeeld tegen alle bewoners altijd: 'Joh je mag me altijd bellen ook als het 's nachts is. Het kan zijn dat ik niet opneem, maar dan kan je een appje sturen en dan ben je de eerste die van me hoort.' Mensen weten dan dat je met ze begaan bent en dat je bereikbaar bent. Tegelijkertijd heeft iemand mij nog nooit midden in de nacht gebeld. Dat is dus ook een kwestie van vertrouwen opbouwen.' Interview met respondent F

Meer ruimte voor professionals om te leren: professionals die werken met radicalisering, maar ook in de reguliere hulpverlening of bij een gemeente, staan vaak onder druk. Soms betekent het ook dat er minder ruimte is om te twijfelen of te leren en dat daarom soms krampachtig wordt vastgehouden aan afspraken die niet meer werken of rigide manieren van handelen. Verder moeten professionals inzetten op relatiebeheer dat gericht is op vertrouwen bouwen en onderhouden, en professionele inzet moet gericht zijn op continuïteit. Vooral omdat casussen soms kort, maar vaker meerdere maanden of zelfs ja(a)r(en) inzet vragen. Onderlinge steun van collega's vinden respondenten ook als belangrijk. Professionals kunnen namelijk ook zelf bedreigd worden en dan is steun belangrijk.

'Wat ik zie is dat professionals vaak resultaat gedreven zijn. Maar dat ze dat ook als druk kunnen ervaren. Dat betekent dat ze niet durven te falen en dat ze daarom maar niks zeggen. Want 'we hebben dat nou eenmaal beloofd'. Maar als je academisch opgeleid bent dan weet je dat onderzoek doen ook een 'negatief' resultaat kan opleveren. Maar dat is ook een resultaat of een inzicht om het anders te doen/aan te pakken.' Interview met respondent B

Tot slot:

'We zijn allemaal mensen en we maken allemaal fouten. Als we elkaar vanuit een vooringenomen houding daarop afwijzen krijg je vooral weerstand. Verander de wereld en begin bij jezelf is niet voor niets een gevleugelde uitspraak. We zouden eerst zelf wat vaker in de spiegel moeten kijken voor we die een ander voorhouden. Op deze manier kun je vanuit begrip de ander benaderen en ondersteunen. Niet omdat we het beter weten maar omdat we weten hoe moeilijk het kan zijn en vandaaruit willen ondersteunen. Zolang we zonder al te veel algemene kennis aan kinderen kunnen beginnen, hebben we als maatschappij een collectieve verantwoordelijkheid voor de opvoeding en dus de toekomst van onze kinderen. We weten allang dat die verantwoordelijkheid niet alleen op het bordje van de ouders mag liggen. Als beleidsmakers kun je daar wat aan doen en daar invloed op uitoefenen. Hoe mooi is dat! Interview met respondent K

5 Resultaten focusgroepen

5.1 Introductie & leeswijzer

In dit hoofdstuk worden de resultaten gepresenteerd van de twee focusgroepen. Hierin waren professionals vertegenwoordigd met verschillende achtergronden en organisaties. Een overzicht van de kenmerken zijn opgenomen in Bijlage 5. De inbreng van de respondenten is hun professionele opvatting, deze hoeft niet gedeeld te worden of een afspiegeling te zijn van de organisaties waar zij werkzaam voor zijn. De inbreng van de respondenten is onderverdeeld in de volgende paragrafen: 1) onderwerpen die respondenten belangrijk vinden; 2) opvattingen over preventie van radicalisering; 3) nut en noodzaak van familieondersteuning & kansen; 4) risico's en beperkingen van familieondersteuning; 5) de rol van de (rijks)overheid; 6) tot slot: randvoorwaarden.

5.2 Onderwerpen die respondenten belangrijk vinden

Omdat de focusgroepen gestructureerd zijn aan de hand van een topiclijst die vooraf is vastgesteld, is besloten om deelnemers de ruimte te geven om ook onderwerpen in te brengen die zij zelf belangrijk vinden. Bij aanvang van de beide focusgroepen is daarom aan alle deelnemers gevraagd welke onderwerpen zij zelf zouden willen agenderen en bespreken. Samengevat komt dat neer op de volgende punten:

- *Ouders en gezinnen zijn belangrijk* voor de preventie van radicalisering in de brede zin van het woord. Het gaat dan bijvoorbeeld over communicatie onderling maar ook gebruik van sociale media en het eigen voorbeeldgedrag;
- *Gebrek aan ondersteuningsaanbod* voordat een situatie in de persoonsgerichte aanpak (PGA) terecht komt of het Landelijk Steunpunt Extremisme (LSE) ingezet kan worden/ wordt: In de casuïstiek van de PGA is er al daadwerkelijk wat aan de hand. Maar de gemeente heeft ook casuïstiek of signalen waarbij het gaat om identiteitsontwikkeling en de zoektocht daarin, en de ontwikkeling van extreem ideeën en radicale sociale opvattingen. Dat is vaak het punt waar de gemeente vastloopt met reguliere organisaties en professionals;
- *Brede ideologische benadering van radicalisering en extremisme*. Het gaat ook om bredere maatschappelijke ontwikkelingen zoals polarisatie en maatschappelijke spanningen en anti-overheidssentiment;
- *Delen van informatie* bij casuïstiek blijft lastig vanwege privacywetgeving en bemoeilijkt soms het samenwerken;
- *Een inclusieve benadering* en aansluiten bij de leefwereld van familiesystemen;
- *Het (potentiële) stigma* van kinderen die teruggekomen zijn uit jihadistische strijdgebieden en de mogelijke gevolgen voor preventie, resocialisatie en rehabilitatie;
- *De vele dilemma's* in het werken met de preventie van radicalisering, inclusief perspectiefverschil, taal en belangen;
- *De uitdaging om aan de voorkant betrokken raken* bij een gezin of familie voor de preventie van radicalisering;
- *De pedagogische band herstellen* tussen (ge(de)radicaliseerde ouders (vaders) en hun kinderen en daarmee te werken aan preventie, zonder in te leveren op veiligheid van alle betrokkenen;
- *Aandacht voor systemisch* werken in de veiligheidsketen.

5.3 Hoe beschouwen respondenten de preventie van radicalisering

Op de vraag hoe respondenten kijken naar de preventie van radicalisering, geven zij vergelijkbare antwoorden als die van de interviews. Sommige respondenten geven hier echter ook heel concrete benamingen voor radicalisering.

Respondent 1 focusgroep 1: Wij kiezen ervoor om te spreken over de preventie van 'ontsporing en vervreemding' omdat het woord radicalisering vaak een negatieve lading heeft. Heel veel mensen (inclusief de ouders) denken bij radicalisering direct aan de islam. Wij kiezen voor een positieve benaming zodat we de ouders niet afschrikken maar laten zien waar het eigenlijk om gaat.

Dit doen we ook bijvoorbeeld bij onze debatten ter preventie van huiselijk geweld, die noemen we 'huiselijk geluk'. De preventie van ontsporing en vervreemding zien wij als het bevorderen van de communicatie tussen ouders en ouders en hun kinderen, om ervoor te zorgen dat de kinderen op het rechte pad blijven. Dit doen we door de ouders zich in te laten zetten voor een positieve ontwikkeling en hen daar handvatten voor te geven.

5.4 Nut en noodzaak van familieondersteuning & kansen

Volgens alle respondenten van de focusgroepen is familieondersteuning belangrijk. Zij geven aan het voor alle soorten professionals, van politie tot aan jeugdhulpverlening en de gemeente, belangrijk is om een goede relatie te hebben of aan te gaan met opvoeders. Respondenten geven aan dat het aansluiten bij de belevingswereld van ouders, opvoeders en familie van cruciaal belang is en dat de relatie valt of staat met vertrouwen. Voor effectieve communicatie kan het ook belangrijk zijn om bijvoorbeeld een tolk in te schakelen. Omdat een vertrouwensrelatie cruciaal is voor het contact gebruiken de respondenten verschillende manieren om daar aan te werken. De politie werkt bijvoorbeeld samen met een jeugdzorgorganisatie bij het aangaan van een relatie met een gezin om 'achter de voordeur' te mogen komen. De gemeente doet dat bijvoorbeeld door het jongerenwerk in te zetten of via projectleiders in stadsdelen of wijken contact te leggen met een lokaal netwerk. Een van de aanbieders van opvoedondersteuning gaf aan dat een lokale moskee zo enthousiast was over hun programma, dat de moskee deze wilde adopteren en aanbieden aan alle bezoekers. Dat contact en enthousiasme ontstond door het inzetten van het juiste netwerk, want eerder had de betreffende gemeente geen ingang kunnen vinden bij deze moskee.

Respondenten geven aan dat de ouders en opvoeders waar zij zich op richten of mee werken soms geen idee hebben wat verschillende professionals of instanties wel en niet kunnen doen. Bijvoorbeeld, deze ouders vrezen voor stigmatisering, het uithuisplaatsen van kinderen en voelen een wantrouwen naar instanties en de overheid. Respondenten geven echter ook aan dat ouders ook steun bij elkaar vinden en van elkaar kunnen leren. In de gevallen waar zij bijvoorbeeld groepsgewijs voorlichting of training krijgen is steevast de conclusies dat ouders elkaar graag (blijven) zien en zijn volgens de respondenten blij met de groep. Ze hebben daardoor niet alleen nieuwe vaardigheden opgedaan maar weten ze ook dat ze niet de enigen zijn die met opvoedvragen en onzekerheden te kampen hebben. In een veilige setting is dan in rust en onder begeleiding gewerkt aan de eigen vaardigheden maar ook aan de verbinding met de samenleving.

Respondent 1 focusgroep 1: Wat ik een heel mooi voorbeeld vond van een pedagogische interventie door een vader, was een gezin waar de zoon op een dag met een scooter thuiskwam. De vader vroeg aan zijn zoon: 'Waar komt deze scooter vandaan?' Waarop die jongen zei: 'Ik heb de scooter geleend van een vriend.' De vader had daar geen goed gevoel bij. Hij nam zijn zoon een eindje mee uit rijden en parkeerde vervolgens voor het politiebureau. Daar hadden ze een goed gesprek en de zoon gaf toe dat hij de scooter had gestolen. De scooter is teruggebracht naar de eigenaar en de jongen is op het rechte pad gebleven.

Respondent 2 focusgroep 1: We hadden in onze gemeente een gezin waarvan we voelden dat het niet goed zat. Het ging om een moeder met kinderen. Maar elke keer als we probeerden om aandacht aan de zaak te besteden, dan kregen we van de Raad van de Kinderbescherming te horen dat ze de signalen niet hard konden maken. De kinderen kregen op het eerste gezicht liefde en alles wat belangrijk is. Deze casus is echter volledig ontspoord en de kinderen zijn uiteindelijk uit huis geplaatst. Achteraf bleek dat de school ook zorgen had over deze kinderen. Maar wij hebben als gemeente geen contact gehad met de school en de school ook niet met ons. Daardoor zijn er verschillende perspectieven en zorgen blijven liggen en is de situatie uiteindelijk erger geworden dan waarschijnlijk had gehoeven.

Respondent 2 focusgroep 1: Een ander voorbeeld gaat over een jongen met rechts extremistische ideeën, bijkans nazistisch, die uit een gezin komt waar deze ideeën ook leven. Bij het jeugdhonk waar hij naartoe gaat wordt hij aangesproken als het de spuigaten uitloopt. Maar daar weten ze ook dat hij uit een gezin komt met deze ideeën en dat het in die zin om een 'stabiele' situatie gaat. Hij lijkt verder goed te functioneren maar wel met extremistische opvattingen. Vanuit de gemeente blijft dat een dilemma. Ook omdat er zoiets bestaat als vrijheid van gedachten en daar wil je het liefst niet aankomen. Maar de vraag is natuurlijk wel, wat betekent dat voor deze jongen en dit gezin? Het zou namelijk ook kunnen dat deze jongen daar op latere leeftijd veel last van gaat krijgen, hij moet dan immers participeren in de bredere maatschappij.

Respondent 3 focusgroep 1: We hadden ernstige zorgen over een jongeman, maar kregen de signalen niet hard. Achteraf bleek dat er op school ook zorgen waren maar dat die zorgen niet gedeeld mochten worden. Met als resultaat dat deze jongen is uitgereisd en zichzelf heeft opgeblazen. Achteraf kun je concluderen dat we te weinig met elkaar in gesprek zijn geweest. Dat heeft ertoe geleid dat we aandachtsfunctionarissen zijn gaan trainen die bij verschillende professionele uitvoeringsorganisaties werkzaam zijn. Deze aandachtsfunctionarissen kun je namelijk ook makkelijker koppelen aan bijvoorbeeld docenten die vragen of zorgen hebben. We hebben hier echt lessen uitgetrokken.

Respondent 2 focusgroep 1: Wij hebben geleerd van onze casussen en kijken beter naar het professionele netwerk. Het steunpunt hebben we daarom nu ook veel meer ingericht als echt een steunpunt en niet alleen als meldpunt. Vroeger zeiden we daarover: 'als het niet gaat over geweldsdreiging, mij niet bellen.' De ondersteuning aan professionals hebben we daarmee uitgebreid.

Respondent 2 focusgroep 1: Voor ons als gemeente is het ook belangrijk dat we casuïstiek anoniem kunnen behandelen. Want daardoor kunnen we meer informatie delen en kunnen we beter meedenken over het verlopen over de zorgen die er eventueel zijn.

5.5 Risico's en beperkingen van familieondersteuning

Respondenten in de focusgroepen zijn in sommige gevallen ook kritisch op de aanpak van de overheid. Gezinnen worden soms met een dubbele agenda benaderd en dat levert dilemma's op in de vertrouwensband. Respondenten geven ook aan dat er soms verschillende doelen gehanteerd worden en dat de focus soms niet zozeer op de gezinnen ligt maar op de professionele samenwerking. Ook hier wijzen respondenten op het gevaar van stigma. Door te focussen op specifieke vormen van radicalisering of doelgroepen loopt de rijksoverheid het risico dat burgers dit ook gaan ervaren. Daarnaast geven ze aan dat ze geen echt systemisch aanbod zien voor familieondersteuning in een vroeg stadium.

Respondent 1 focusgroep 1: Vanuit de overheid is het belangrijk dat je vertrouwen toont. Zeker als je aan de voorkant wilt werken. Bijvoorbeeld: de rapporten van het NTA zijn bij heel veel ouders en gemeentes maar ook moskeeën slecht gevallen. Het is belangrijk dat de constructie van familieondersteuning transparant is. Omdat de NTA door de NCTV (via de gemeenten) gefinancierd wordt ligt er toch altijd een verdenking. Dan gaat de deur dicht en ben je niet meer welkom.

Respondent 2 focusgroep 1: Wat we merken binnen onze gemeente is dat individuele begeleiding vaak nog wel te doen valt, bijvoorbeeld door een jongerenwerker, maar dat de familievraag vaak lastiger is. We hebben nu een jongen die is aangehouden door de politie wegens rechtsextremistische uitingen. We zijn bezig met het onderbrengen van deze jongen in een forensisch psychologische en psychiatrische setting omdat dat van toepassing is. En dan is het voor ons als gemeente enorm zoeken naar specialisatie op deze vorm van ideologie. We kijken wel naar een specifieke behandeling in een andere stad, omdat dezelfde organisatie in onze stad dit aanbod nog niet heeft opgezet. Terwijl ook hier de behandeling geboden zal moeten worden.

Respondent 1 focusgroep 2: Ouders ervaren na onze trainingen veel houvast en zijn enthousiast. Wel zeggen ze dat radicalisering wel uit had gekund. Want zij maken zich bijvoorbeeld veel drukker over criminaliteit. Het risico dat hun kind daarmee te maken krijgt lijkt hun veel groter. Bovendien wantrouwen ze de motieven om radicalisering in een training te stoppen niet. Zij zeggen: omdat we moslims zijn, moeten we het hier zeker over hebben. Zij zijn boos over het stigma.

Respondent 4 focusgroep 2: Ik ben als [functie] veel tijd kwijt aan het bemiddelen tussen organisaties en de vertaalslag naar de gezinnen die ik ondersteun. Vaak hebben ze verschillende boodschappen en verschillende belangen. Dat is de vaders waar ik mee werk vaak ingewikkeld. Terwijl het vertrouwen met hen houden belangrijk is. Mijn vraag gaat dan ook over hoe je je als [functie] goed kunt positioneren tussen al deze partijen.

5.6 Rol van de (rijks)overheid

De respondenten van de focusgroepen is gevraagd naar de rol van de rijksoverheid. Hun antwoorden kwamen ook hier overeen met die van de interviews. Zij missen een visie en een kader, een stevige positionering van familieondersteuning als beschermende factor bij de preventie van radicalisering en de coördinatie op dit onderwerp. Respondenten vinden het belangrijk dat er inclusief beleid ontwikkeld wordt en dat er gedeelde kennis komt over radicalisering. Een respondent waarschuwt dat kennis juist niet op een aparte website moet staan onder de noemer radicalisering omdat het onderwerp

daarmee juist drempelverhogend werkt. Kennis opnemen in de kennisvindplaatsen van algemene sites over opvoeden en opgroeien wordt strategischer geacht.

Respondent 3 focusgroep 2: Tot nu toe mist de regie op de aanpak van familieondersteuning. Systemisch werken heeft een stoffig imago, familie ondersteuning wordt vaak gezien als een softe aanpak. Terwijl het een van de beschermende factoren is voor radicalisering. Ik mis die positionering in beleid.

Respondent 2 focusgroep 2: Het is belangrijk om breder te denken bij de preventie van radicalisering. Er wordt dan al snel gezegd: maar dan wordt het te complex en moeilijker, maar tegelijkertijd is dat precies wat helpt.

Respondent 3 focusgroep 2: Ik merk dat er op het gebied van familie ondersteuning nog geen duidelijke landelijke visie is. Intern zijn we die aan het uitwerken. Ik zou ervoor pleiten om systemisch werken daarin op te nemen. Een vertrouwensrelatie opbouwen is cruciaal voor verdere hulpverlening. Met name in de veiligheidsketen (specifiek de persoonsgerichte aanpak) is nog weinig aandacht is voor het systeem, terwijl een steunend sociaal netwerk een reducerend effect kan hebben op risicovol gedrag.

Respondent 2 focusgroep 2: Wat betreft teruggekeerde kinderen heb ik moeite met het Nederlandse politieke klimaat. De inzet is om deze kinderen op een gezonde manier te laten opgroeien en eventuele schade aan hechting, veroorzaakt door trauma, goed op te kunnen vangen. Tegelijkertijd sta ik op [verkeerslocatie] om deze kinderen op te vangen en realiseer ik me dat we door deze kinderen weg te halen bij hun moeders opnieuw een hechtingsproces beschadigen. Ik vind dat een dilemma. Enerzijds ben ik onderdeel van het systeem, dus ook van de aanpak van onze overheid, en zet ik me daar naar allerbeste kunnen voor in. Tegelijkertijd heb ik ook kritiek op dit systeem.

Respondent 1 focusgroep 2: Ik zou kennis over de preventie van radicalisering niet op een aparte website zetten. Daarmee leg je de nadruk op het stigma en de uitzondering. Ik denk dat het belangrijker is dat je informatie als overheid vanuit de sociale basis aanbiedt. Je moet dat breed aanvliegen bijvoorbeeld vanuit de CJG's of de GGD. Hoe integraler we werken hoe effectiever.

Respondent 1 focusgroep 2: Ik denk dat het belangrijk is om een visie te ontwikkelen vanuit inclusiviteit. Vanuit het kruispunt denken en dat mensen op verschillende assen staan en verschillende identiteiten hebben (intersectionaliteit). Het is echt belangrijk dat de aanpak en regie vanuit de overheid inclusief is en een afspiegeling van de samenleving. Ook is het belangrijk om je bewust te zijn van je eigen rol als overheid, maar ook als uitvoerende ambtenaar.

5.7 Tot slot: randvoorwaarden

Het blijft een worsteling om te werken met radicalisering in de bredere zin van het woord. Ook als het gaat over ongenoegen in de maatschappij. Respondenten vinden ook hier de integrale aanpak van belang, en zien een belangrijke rol weggelegd voor getrainde professionals. Echte preventie begint met het investeren in multiculturele samenleving met gelijke kansen waarbij superdiversiteit het uitgangspunt is volgens respondenten. Er lopen verschillende landelijke actieprogramma's, bijvoorbeeld Ieder kind telt. Maar inclusie en cultuursensitief werken ontbreekt vaak en is echt belangrijk volgens de respondenten. Het zou volgens hen ook mooi zijn als er meer aangestuurd kan worden op het beschikbaar maken van familieondersteuning op regionaal niveau. Bijvoorbeeld bij een OKT of een Centrum Jeugd en Gezin of bij een buurtteam. Zodat gemeenten ook snel naar die organisaties kunnen stappen en niet alleen maar individuele professionals hoeven in te zetten. Dat aanbod is er nu nauwelijks.

Respondent 3 focusgroep 1: Ook de rol van de overheid is belangrijk in het aanwakkeren of het onbedoeld voeden van radicalisering. Het is belangrijk dat professionals ook weten welke rol zij daar zelf in kunnen spelen. Daarom voer ik met collega's gesprekken hierover. Als je niet meer in gesprek gaat dan maak je mensen monddood en dan raak je dus verwijderd van elkaar. Dat betekent ook dat je elkaar ruimte moet geven en dat er vaardigheden nodig zijn om op die manier in gesprek te kunnen blijven.

Respondent 3 focusgroep 2: De meeste energie haal ik uit gesprekken over professionalisering. Bijvoorbeeld: in eerste instantie erger ik me aan een OOV ambtenaar die heel procedureel kan communiceren. Totdat ik hoor dat er een burgemeester in zijn nek zit te hijgen, dat er een journalist aan de deur rammelt en dat er een WOO verzoek ligt. Door met elkaar in gesprek te gaan, begrijp je beter wat de ander beweegt.

6 Conclusies

6.1 Introductie & leeswijzer

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de conclusies die voortvloeien uit de resultaten van dit onderzoek. Er wordt achtereenvolgens ingegaan op: 1) onzekerheid en inconsistentie bij radicalisering; 2) representatie van respondenten; 3) de (onbekende) effecten van opgroeien in een extremistische omgeving; 4) signalen en casuïstiek lijkt niet mee te bewegen met actuele fenomeenontwikkelingen; 5) ouders hebben beperkte kennis over radicalisering en geen effectieve handelingsstrategieën; 6) gezinnen hebben te maken met verschillende professionele belanghebbenden; 7) beperkingen en risico's van familieondersteuning; 8) witte vlekken & kansen van familieondersteuning; stigmatisering reëel risico bij familieondersteuning; 9) de term (preventie) van radicalisering; de term familieondersteuning en soorten aanbod van familieondersteuning; 10) verschillende fasen van inzet; gebrek aan lokaal aanbod in fase 2; 11) gebrek aan visievorming en regievoering; randvoorwaarden voor het Rijk en tot slot een onderbouwde Theory of Change.

6.2 Onzekerheid en inconsistentie bij radicalisering

Radicalisering is grillig en een onvoorspelbaar proces. Hoewel er aanwijzingen zijn dat bepaalde kenmerken vaker voorkomen bij radicalisering, namelijk man zijn, jong zijn etc. Er blijkt uit onderzoek ook geen hard causaal verband tussen de verschillende risicofactoren en beschermende factoren. Het gaat dus altijd op een optelsom van factoren. (Sieckelinck & de Winter, 2015; Sikkens, 2018; Gielen, 2020; Dijkman, 2021a; Nickolson, 2021; Mensenlevens blijken ook per definitie inconsistent. Dat betekent dat beleid gericht op het voorkomen van radicalisering rekening moet houden met deze grilligheid. Dit is ook een passend binnen de zienswijs van veranderende complexiteit (Dijkman, 2021). Beleid zal dan daarom veel meer moeten inzetten op het omgaan met die onzekerheid. Dat betekent ook in het managen van de verwachtingen van de effectiviteit van preventie interventies en programma's of het adviseren van bestuurders in politiek-bestuurlijke zin. Kortom het leren omgaan met het gegeven dat mensen nu eenmaal niet maakbaar zijn en dat dat ook geldt voor een risicoloze samenleving. Wel kan er ingezet worden op de mensen die steun nodig hebben.

6.3 Representatie van respondenten

Er zijn voor dit onderzoek in totaal dertig unieke respondenten bevraagd uit acht van de twaalf provincies. Zij vertegenwoordigen verschillende organisaties en functies, waaronder gemeenten, politie, zorg- en veiligheidshuis, specialistische professionals, jeugdzorginstelling, aanbieders van weernaarheidprogramma's voor ouders en een landelijke specialistische organisatie op familieondersteuning. Er zijn onder de respondenten geen gemeenten vertegenwoordigd uit de provincies Drenthe, Groningen, Overijssel en Zeeland. Een totaaloverzicht is te vinden in hoofdstuk 7 Methodische verantwoording en de bijlagen. Het grootste deel van de respondenten die gereageerd hebben op de digitale vragenlijst zijn afkomstig uit het veiligheidsdomein (N=13), dat is niet geheel passend bij de doelstelling/uitvraag van dit onderzoek. Deze richt zich namelijk vooral op de situatie in het sociaal domein. Het aandeel respondenten uit het veiligheidsdomein verklaart wel bepaalde uitkomsten, zoals meer focus op de persoonsgerichte aanpak of nadruk op secundaire en tertiaire preventie. Het betekent ook dat een deel van de respondenten voor de interviews verhoudingsgewijs ook vaker uit het veiligheidsdomein komen. In de uitvraag van de vragenlijst bleek al snel dat het (zelfs vanuit een preventieve insteek) lastig is om aanspreekpunten binnen het sociaal domein te vinden die zich bezig houden met radicalisering. Dat bevestigt ook eerder onderzoek naar de beperkte positionering van de preventie van radicalisering in het veiligheidsdomein (Dijkman, 2021 en SWZ 2021a; z.d.a). Wat daarin kan meespelen is taalgebruik en de invulling die aan het begrip radicalisering wordt gegeven (vanuit verschillende perspectieven).

6.4 De (onbekende) effecten van opgroeien in een extremistische omgeving

Andere vormen van extremistische denken en doen zoals het gewelddadig jihadisme, bijvoorbeeld rechts-extremisme of totale afwijzing van de overheid en democratische instituties, zijn in Nederland niet onderzocht binnen het kader van intergenerationele overdracht. Dus daarvan weten we niet of dat overgedragen wordt op kinderen. Tegelijk is er wel reden om aan te nemen dat dat het geval kan zijn. Van Wieringen et al. (2021) trokken die voorzichtige conclusie ook bij onderzoek naar overdracht van gewelddadig jihadisme. Op basis van literatuuronderzoek lieten zij in ieder geval zien dat er verschillende mechanismen werkzaam zijn bij intergenerationele overdracht en dat hun onderzoeksrespondenten aanleiding geven om er vanuit te gaan dat er wel degelijk sprake van zijn van overdracht. Maar ook als het niet gaat om de overdracht van de ideeën (of gedrag) zelf, dan worden kinderen wel geconfronteerd met het opgroeien in een extremistische context. Zoals respondenten in dit onderzoek ook zeggen: 'Hoe dan ook, kinderen groeien wel op in- of staan bloot aan deze contexten.' Bijvoorbeeld: het meisje wiens vader met het Azov Bataljon sympathiseert; het dochtertje van de moeder die nog vastzit in detentie en die opgevoed wordt door haar opa, en de jongen die opgroeit in het rechtsextremistisch milieu van zijn gezin maar nu 'lijkt te functioneren' in een extremistisch maar 'stabiel' gezien. Hoe gaat het met deze kinderen als ze ouder worden?

Radicalisering is een complex proces van een combinatie van verschillende factoren zoals de literatuur laat zien. Hoewel radicalisering of extremistische opvattingen in een gezin niet hoeven te leiden naar overdracht van extremistische ideeën, kan het dus wel. Daarnaast is er een andere maar ook relevante vraag wat het opgroeien in een extremistische context doet met deze kinderen: wat ervaren zij eventueel later als problemen? Veronderstelt mag worden dat het dan bijvoorbeeld kan gaan om schade die vergelijkbaar is met het opgroeien in sekten waar loyaliteit van leden, zoals kinderen en familieleden, onder andere gevraagd wordt op basis van extreme politieke, religieuze of levensbeschouwelijke opvattingen. Daarvan losbreken kost kinderen vaak het contact met een hele gezin of zelfs hele familie. Veel (jong) volwassen mensen keren op hun schreden terug als blijkt dat ze er helemaal alleen voor staan (Van Wieringen, 2021). Mentale en psychische schade door emotionele en/ of affectieve verwaarlozing of mishandeling (psychisch geweld) kan in ieder geval ook leiden tot tal van andere problemen in een later leven en heeft ook een relatie met (ontvankelijk zijn voor) radicalisering (O'Driscoll, 2017; James & Marsden, 2021; Schneider, 2022). Maar in Nederland is het Meldpunt Sektesignaal recent opgeheven en is er geen aanpak voor specifieke ondersteuning bij deze vorm van extremisme waarbij er (nog) geen strafrechtelijke handelingen zijn verricht. Er is verder beperkt onderzoek naar familieondersteuning en de effectiviteit daarvan (Fermin & Omlo, 2021; RadarAdvies, 2022). Uit de beperkte studies die er zijn worden verschillende vormen van familieondersteuning beschreven en lijken de interventies wel (elementen) te (bevatten die) werken.

6.5 Signalen en casuïstiek lijkt niet mee te bewegen met actuele fenomeenontwikkelingen

Respondenten geven aan dat ze de casuïstiek niet zien meegroeien met de verandering van dreiging en trends. Bijvoorbeeld op het rechtsextremisme een antioverheid extremisme. Terwijl dat wel in de lijn der verwachting ligt gezien de actuele ontwikkelingen van radicalisering, extremisme en terrorisme (NCTV, 2022). In de definitie van Sikkens (2018) ten aanzien van het radicaliseringsproces wordt er op gewezen dat extreme ideeën ook als zodanig afwijkend gezien moeten worden om herkent te worden als radicalisering. Dus als in een kleinere (gezin of familie) of grotere gemeenschap of samenleving ideeën als normaal worden geaccepteerd, zelfs als ze extreem zijn, dan zal er geen of minder urgentie gevoeld worden. Of omdat, zoals de respondenten zeggen: 'Sommige ideeën maatschappelijk salonfähig worden gemaakt. Of: 'Omdat het geen uitreis betreft waarbij het leven van kinderen op het spel staat, wordt door ouders misschien niet gevoeld dat de situatie van hun kind problematisch is'. Dat maakt dat ouders ook geen reden voelen om zich te melden voor hulp. Of zoals het voorbeeld in de focusgroep waarbij het ging om een jongen die binnen een rechtsextremistisch gezin opgroeit en daar bij tijd en wijlen op wordt aangesproken in het buurthuis door het jongerenwerk, maar waar geen interventies omheen zitten. Want: 'het is verder een stabiel gezin'. Ook uit de literatuur blijkt dat radicaliseringscasuïstiek en inzet achterblijft bij de actuele ontwikkelingen (RAND, 2022).

6.6 Ouders hebben beperkte kennis over radicalisering en geen effectieve handelingsstrategieën

Respondenten geven in dit onderzoek aan dat ouders een gebrek aan kennis hebben wat betreft radicalisering en radicaliseringsprocessen. De literatuur laat een vergelijkbaar beeld zien en weten ouders inderdaad meestal niet hoe te handelen (Sieckelinc & De Winter, 2015; Sikkens, 2018; Schoenmaeckers, 2021; Gielen 2020). Ze voelen soms wel dat er iets niet klopt maar kunnen hun vinger er niet altijd op leggen. Een respondent gaf ook aan: 'Vroeger waren ouders blij als hun kind belangstelling had in hun religie, nu zijn ze soms bang dat die interesse ontspoorde.'

6.7 Gezinnen hebben te maken met verschillende professionele belanghebbenden

Gezinnen die te maken hebben met radicalisering en daar hulp voor zoeken of krijgen, hebben vaak te maken met een tal aan professionals. Zeker in het geval van gezinnen die afhankelijk zijn van informatie van derden over bijvoorbeeld het welzijn van hun kind (bij voorbeeld bij een vermissing of uitreis). In dat veld kruisen wetenschappers of deskundigen ook de hulpverlening of politie interventies (Gielen & Dijkman, 2019; Dijkman, 2021) Ook de respondenten in dit onderzoek geven daar notie van. Deze betrokkenheid kan invloed hebben op het gezin, het immers weer een nieuwe stem, met mogelijk nieuwe informatie over een kind, of geïnteresseerd in het eigen narratief van de familie. Het betekent dat een gezin zich ook moet verhouden tot alle betrokkenen met eigen belangen, variërend van een hulpverlener, de lokale jongerenwerker die optrekt met een kind van het gezin, de wijkagent, de gemeenteburgemeester, de burgemeester, de journalist, de deskundige en de wetenschapper. Respondenten geven aan dat hoewel de integrale aanpak gewenst is, de doelen en belangen van de verschillende betrokkenen uiteen kunnen lopen. Dat is voor professionals al lastig, laat staan voor gezinnen of families, die dat geheel misschien helemaal niet kunnen overzien. Of zoals een respondent aangaf: 'Ik ben zelf in aanraking geweest met Veilig Thuis, als ik niet had geweten had hoe die lijnen lopen dan was ik daar misschien ook wel verstrikt in geraakt.'

6.8 Beperkingen en risico's van familieondersteuning

Op basis van de digitale vragenlijst zijn de grootste knelpunten bij familieondersteuning: de samenwerking tussen het sociaal domein en het veiligheidsdomein (conform de eerdere consultatie met drie gemeenten), het gebrek aan criteria, beperkte ambtelijke capaciteit en te weinig of geen zicht op mogelijke processen van radicalisering bij inwoners van de gemeente. Op basis van de interviews en de focusgroepen komen er nog meer beperkingen en risico's van familieondersteuning aan het licht, namelijk: 1) *Overnemen van verantwoordelijkheid* van opvoeders door professionals; 2) Inzet van deskundigen en de aanwezigheid van onderzoekers; 3) *Ouders hebben onderling ook contact*, 4) *Bezuinigen* op vrijwilligers, moeilijke regels voor het aanvragen van subsidies en wantrouwen vanuit de overheid; 5) *Stigmatisering*; 6) *Het niet aansluiten bij de leefwereld van gezinnen*; 7) De gewoonte om *radicalisering weg te zetten onder veiligheidsbeleid*; 8) *Reguliere problemen* zoals wachtlijsten en knelpunten in de jeugdzorg; 9) *Bewustwording* kan ook leiden tot andere problemen; 10) *Houding en opvattingen* van professionals; en tot slot 11) de *tijdelijke financiering* van familieondersteuning.

6.9 Witte vlekken & kansen van familieondersteuning

1) *Familieondersteuning als preventieve kans*: familieondersteuning is een kans om echt preventief iets te kunnen betekenen voor een jongere en het gezin, bijvoorbeeld omdat er meer zelfreflectie ontstaat, en er meer bewustwording ontstaat over familierelaties en opvoedstrategieën. 2) *Integrale aanpak en houding van professionals*: de houding van betrokken professionals is belangrijk. Bijvoorbeeld het niet stigmatiseren en het benadrukken van overeenkomsten in plaats van verschillen tussen mensen. Professionals hebben baat bij een breed netwerk waar ze mee kunnen optrekken, en respondenten zien een integrale aanpak dan ook als positief. 3) *Transparant maken van de aanpak*: een andere kans zien respondenten in het meer transparant maken van de aanpak van familieondersteuning. Het werken met radicalisering heeft nog altijd iets heimelijks. Het wegnemen van de heimelijke sfeer zou bij kunnen dragen aan een drempelverlagend effect,

niet alleen voor gezinnen maar ook voor professionals in het sociaal domein . 4) *Leeftijdsgrens van achttien jaar*: verder wordt er als witte vlek in de aanpak en preventie van radicalisering nog gewezen op de wettelijke leeftijdsgrens van achttien jaar die in veel gevallen (binnen het juridisch en hulp-verleningskader) het einde markeert van jeugd naar volwassenheid. *Betrekken van scholen*: respondenten pleiten voor het betrekken van scholen in de preventieve aanpak van radicalisering. *Het 'ideaaltype' terrorist*: een witte vlek in het radicaliseringsbeleid is wellicht ook de 'ideaaltype terrorist' is, namelijk het standaard idee dat mensen vanuit ideologische motieven geweld plegen met als doel de samenleving te ontwrichten. Er zijn ook voorbeelden van gedachtengoed waarbij die ontwrichting niet op voorhand onderdeel is van de ideologie, maar dat als mensen zich bedreigt voelen wel degelijk gewelddadig kunnen gaan gedragen. Met name bij zogenaamde soevereine (groepen) burgers.

6.10 Stigmatisering reëel risico bij familieondersteuning (in huidige vorm)

Bijna alle respondenten geven aan dat een van de risico's van familieondersteuning stigmatisering is. Omdat de meeste ondersteunende activiteiten zoals training en voorlichting in opvoed ondersteuning beschikbaar is of gericht is op families met een migratieachtergrond, specifiek islamitische gezinnen, is dat ook een reëel risico. De meeste respondenten geven aan dat ze inclusiviteit juist heel belangrijk vinden. Dus beschikbaar voor alle ouders en niet alleen voor islamitische ouders. Dit is een belangrijk gegeven voor met name het ministerie van SZW, omdat zij zich in haar beleidsdoelstelling richt op 'migratie gerelateerde' vraagstukken en doelgroepen met een migratieachtergrond (Berenschot, 2021). Opvoedondersteuning of weerbaarheidsprogramma's en trajecten volgen dan die beleidslogica. Maar omdat er vanuit andere perspectieven en doelgroepen geen aanbod ontwikkelt wordt, ontstaat er (onbedoeld) een eenzijdige focus op gezinnen en doelgroepen met een migratie achtergrond, specifiek islamitische gezinnen. Dat kan versterkt worden door de afgelopen en huidige dreigingsbeelden van de overheid zoals het DTN van de NCTV, waarin het jihadisme landelijk als grootste dreiging wordt gezien. Ook blijkt uit wetenschappelijk onderzoek dat de dreiging er op lokaal niveau heel anders uit kan zien (Nanninga, 2022). Namelijk meer uit rechtsextremistische hoek en anti-overheid. Uit de verhalen van de respondenten blijkt dat dit juist de vormen van radicalisering zijn die het minste worden herkend omdat signalen en casuïstiek niet mee lijken te bewegen met deze ontwikkelingen en trends.

6.11 De term (preventie van) radicalisering

Uit dit onderzoek blijkt dat de preventie van radicalisering veel verschillende aspecten bevat. Respondenten geven aan radicalisering als term beladen is, zeker voor professionals in het sociaal domein en het onderwijs. Het zou daarom goed zijn als er een andere benadering of terminologie gekozen wordt, zoals *vervreemding*, *huiselijk geweld*, *veilig opgroeien* etc. Respondenten vinden een inclusieve benadering essentieel voor de preventie van radicalisering. Het is belangrijk dat het Rijk radicalisering erkent als *Nederlandse problematiek*, en niet als een probleem van doelgroepen. Het gaat volgens respondenten namelijk om 'onze' kinderen. Ze vinden het belangrijk dat bijvoorbeeld een minister als vertegenwoordiger van de regering dat ook op die manier formuleert.

6.12 De term familieondersteuning en soorten aanbod van familieondersteuning

Familieondersteuning is een term die vertaald is uit het Engels en gebruikt wordt in internationaal onderzoek naar radicalisering. De term dekt niet alle activiteiten die er op dit moment ingezet worden binnen zowel het veiligheids- als het sociaal domein. Het gaat dan ook om trainingen weerbaarheid, training over huiselijk geweld, vervreemding, radicalisering, criminaliteit, communicaties binnen familie, ouder kind relaties, omgaan met online activiteiten van kinderen, mediawijsheid etc. Familieondersteuning is in dat opzicht onder te verdelen in: 1) voorlichting in groepen; 2) training in groepen; 3) lotgenotencontact 4) individuele begeleiding aan een lid van een gezin of familie; 5) ondersteuning aan het hele gezin, opvoeders of familie; en 6) een combinatie van 4 en 5.

6.13 Verschillende fasen van inzet familieondersteuning

Op basis van de resultaten van dit onderzoek wordt duidelijk dat er eigenlijk verschillende fasen van inzet zijn, maar dat deze in de praktijk niet op die manier worden onderscheiden. Die fasen bestaan uit 1. *Voorlichting en training* voor ouders in het algemeen, dat wordt nu gedaan door private partijen (vaak in opdracht van of gefaciliteerd door de gemeente) Het gaat dan vaak om deelnemers die op basis van criteria in aanmerking komen voor voorlichting of training. In de praktijk blijkt het vaak om islamitische gezinnen te gaan of ouders met een migratieachtergrond 2. *Aanbod in de situatie dat er eerste signalen en/ of zorgen zijn over radicalisering*, bijvoorbeeld van ouders, de persoon zelf, vrienden, vrijwilligers,. Dit aanbod is er nauwelijks. Het gaat hier niet meer om voorlichting maar om daadwerkelijk interventie en ondersteuning aan het gezinssysteem, als of niet in combinatie met de jongere zelf. En 3. *Aanbod wanneer er daadwerkelijk sprake is van radicalisering*, in dat geval schakelen veel gemeenten over naar het Landelijk Steunpunt Extremisme. Echter gemeenten zijn niet verplicht om daar aanbod af te nemen. Afname is gebaseerd op bekendheid en/ of relatiebeheer met het LSE. Het LSE heeft wel de opdracht om haar expertise op lokaal niveau uit te leren.

6.14 Gebrek aan lokaal en ideologisch breed aanbod familieondersteuning in fase 2

Ondanks dat er voorbeelden zijn van verschillende partijen die ofwel een eigen aanbod hebben als landelijk en lokaal, Al Amal uit Utrecht, Trias Pedagogica, Ouders in Positie van Diversae, en Oumnia Works, is het duidelijk dat het dan vooral gaat om ondersteuning voor islamitische gezinnen, of gezinnen met een migratie achtergrond. Specifieke ondersteuning voor bijvoorbeeld anti-overheidsradicalisering, links- en rechtsradicalisering is er nauwelijks. Dat betekent dat gemeenten vaak geen preventieve inzet kunnen plegen met behulp van bestaande familieondersteuning. Ze kunnen soms wel gebruik maken van jongerenwerk of individuele jeugdhulpverlening. Maar de eerste is niet gericht op het familiesysteem en de tweede niet gespecialiseerd in ideologische componenten van radicalisering.

6.15 Gebrek aan visievorming en regievoering

Zowel landelijk als gemeentelijk is er nauwelijks visievorming op lokale familieondersteuning (in brede zin). Er zijn verschillende activiteiten die hier onder vallen maar die of niet als zodanig gepositioneerd worden oen/f niet als zodanig gezien. Bijna alle respondenten geven aan dat een visie wel gewenst wordt. Waarbij er duidelijk behoefte is aan regievoering in die visieontwikkeling. Er worden nauwelijks criteria gehanteerd door gemeenten t.a.v. kwetsbare individuen, groepen en omgevingen bij de preventie van radicalisering, daar is een verbeteringslag mogelijk en kan ook positieve gevolgen hebben voor evaluatie onderzoek, legitimiteit en effectiviteit van doelstellingen en preventief beleid.

6.16 Randvoorwaarden voor het rijk

Respondenten hebben verschillende randvoorwaarden genoemd waar de verdere ontwikkeling van familieondersteuning aan zou moeten voldoen. Zo noemen ze: 1) *Coördinatie op visievorming* door de rijksoverheid; 2) *Organiseren van lokaal aanbod* van familieondersteuning binnen reguliere organisaties met een duurzaam karakter 3) *Meer samenhang* tussen het beleid van de verschillende ministeries en uitvoeringsorganisaties (zoals LSE en ROR en Stichting School en Veiligheid SSV) 4) *Positionering van familieondersteuning* als belangrijke aanpak, gekoppeld aan zowel zorg als veiligheid. Waaronder ook lotgenoten contact: ouders die onder begeleiding steun hebben aan elkaar en leren van elkaar; 5) *Structureel voorzien in informatievoorziening* over familieondersteuning: leren van andere gemeenten en organisaties; 6) *Een inclusieve benadering*; 7) *Een brede ideologische benadering*; 8) *Professionele agendering*, ook vanuit het lokale veld; 9) *Financiering niet opknippen in veiligheid en zorg* bij aanvragen, maar integraal en duurzaam uitzetten. En tot slot: 10) *Aandacht voor reguliere problematiek* zoals thuisonderwijs, fraude, criminaliteit, wachtlijsten bij de GGZ, personeelstekorten etc.

6.17 Een onderbouwde Theory of Change

In het inleidende hoofdstuk werd op basis van de uitkomsten van de consultatieronde onder drie gemeenten al een Theory of Change gereconstrueerd. De resultaten van dit onderzoek en de bovenstaande conclusies kunnen vervat worden in een onderbouwde Theory of change CMO model 2. Die ziet er als volgt uit:

CMO model 2: een onderbouwde Theory of Change voor familieondersteuning

Context: Omstandigheden	Mechanismen: Activiteiten	Outcome: Resultaten
<p>Fenomeencontext van radicalisering: gemeenten hebben te maken met verschillende (ideologische) vormen van radicalisering. Radicalisering is in voortdurende verandering en blijven bij de actualiteit is lastig voor gemeenten. Gemeenten hebben daarnaast lang niet altijd zicht op lokale fenomeenontwikkelingen van radicalisering en behoeften aan familieondersteuning.</p>	<p>Ontwikkelen landelijk beleids/handlingskader familieondersteuning (2023) met daarin de volgende uitgangspunten: <u>radicalisering als wicked problem</u>; <u>pedagogisch perspectief</u>; <u>transparant over waarden en doelen</u>; <u>inclusief</u>; <u>ideologisch breed</u>; <u>integraal</u>; <u>evidence based</u>; <u>positionering van het sociaal domein</u>; <u>positief taalgebruik</u>; <u>pedagogische coalities en aansluiten bij momentums en agenda's zoals de Richtlijn Radicalisering van het Nederlands Jeugd Instituut (NJI)</u> en de Hervormingsagenda Wijkteams en meerjarenagenda Zorg- en Veiligheidshuizen.</p>	<p>Gemeenten kunnen het landelijke beleidskader familieondersteuning toepassen in hun eigen lokale context (2024) Bijvoorbeeld door mogelijkheden van scholing van professionals, inkoopafspraken met (jeugd)zorg organisaties, en co-productie van pilots. Gemeenten spelen een actieve rol bij het lokaal vormgeven van preventieve familieondersteuning.</p>
<p>Beleidscontext: familieondersteuning is vaak gekoppeld aan de persoonsgerichte aanpak (PGA) en niet aan de inzet op het versterken van weerbaarheid en de preventie van radicalisering en de rol die ondersteuning aan het gezin daarin kan spelen, in tegenstelling tot het Rijk. Gemeenten hanteren (waarschijnlijk) geen criteria voor de inzet van familieondersteuning. Gemeenten hebben vaak geen apart beleid voor familieondersteuning bij radicalisering. Financiering is versnipperd en aanvragen is soms een hoge drempel.</p>	<p>Regievoering (2023- 2026) door het Rijk over het aansturen van de overkoepelende beleidsvisie/handlingskader voor familieondersteuning. Interdepartementale afstemming en overeenstemming over taken en rollen, inclusief kaders voor aanvragen (structurele) financiering (Versterkingsgelden); betrekken en positioneren van middelbaar onderwijs; en een doorlopend gesprek met gemeenten over taal, samenwerking en scholing van professionals.</p>	<p>Er zijn aanwijsbare regionale of lokale pedagogische coalities/ntewerken (vanaf 2025) van onderwijsinstellingen, ouders en professionals die preventief bijdragen aan zorgen en vragen rondom veilig opgroeien/ radicalisering. Scholen positioneren aandacht voor radicalisering als een positief gegeven voor de educatieve en pedagogische taak van de school. Democratische vorming is ook onderdeel van de preventie van radicalisering.</p>
<p>Professionele context: gemeenten ervaren belemmeringen in de samenwerking tussen het sociaal- en veiligheidsdomein in de gehele aanpak van radicalisering, zoals het verbinden van professionals tussen beide domeinen, wat ook doorwerkt in het verlenen van familieondersteuning. Het sociaal domein (inclusief onderwijs) lijkt weinig eigenaarschap voor (de term) radicalisering te voelen, wel over opgroeien van jongeren. Professionals worden tijdens reguliere opleidingen niet/nauwelijks geschoold in het werken met radicalisering.</p>	<p>Ontwikkelen van gezamenlijke professionele taal (2023) voor het samenwerken met families en opvoeding op het snijvlak van zorg en veiligheid. Taal moet aansluiten bij terminologie die begrepen wordt door zowel het veiligheidsdomein als het sociaal domein en bij voorkeur positief geformuleerd, zoals veilig opgroeien, huiselijk geluk en veiligheid als continuüm.</p>	<p>Er is aanbod van verschillende vormen van familieondersteuning over drie fasen (gefaseerd vanaf 2023 e.v.) die lokaal en preventief kunnen worden ingezet bij eerste signalen van mogelijke radicalisering en waarbij professionals effectief samenwerken vanuit een integrale aanpak. Aanbod bestaat uit: 1. voorlichting; 2. training (FASE 1) 3. lotgenotencontact; 4. individuele begeleiding; 5. familiebegeleiding, (FASE 2) 6. een combinatie van van 4 en 5 (FASE 3)</p>
<p>Aanbod van familieondersteuning: het systeemgericht benaderen van casuïstiek vergt aandacht. De aanpak van casuïstiek als uitloei van de PGA is voornamelijk op het individu gericht en het gezin en de invloed daarvan op het radicaliseringsproces wordt niet altijd standaard meegenomen. Huidig aanbod bestaat uit: 1. voorlichting; 2. training; 3. lotgenotencontact; 4. individuele begeleiding; 5. familiebegeleiding, 6. een combinatie van van 4 en 5. Fasen bestaan uit: 1. nog voor er iets speelt, 2. als er signalen zijn en 3. als er daadwerkelijk radicalisering speelt.</p>	<p>Ontwikkelen van systeemgerichte interventie van familieondersteuning (2023 e.v.) i.p.v. alleen individueel gerichte ondersteuning. Bij voorkeur pilot(s) met landelijke financiering en cofinanciering van gemeenten. Betrekken van expertise het Landelijk Steunpunt Extremisme LSE en Rijksopleidingsdienst tegenaan Radicalisering ROR en aanbieders met praktijkervaring zoals Diversea, Oumnia Works, Trias Pedagogica, Stichting El Amal en (prio-) gemeenten.</p>	<p>Huidige onbedoelde en ongewenste uitkomst: (potentiele) stigmatisering van specifieke doelgroepen omdat het huidige beleid en aanbod zich vooral richt op moslims en burgers met een migratieachtergrond. Een beleidskader conform de gestelde uitgangspunten en regie kan dit mogelijk voorkomen.</p>
<p>Wetenschappelijke- en praktijkkennis context over familieondersteuning: er is relatief weinig literatuur en evaluatie beschikbaar over familieondersteuning. Witte vlekken (t.a.v. onderzoek) zijn: effectiviteit van familieondersteuning; intergenerationale overdracht van ideologie; adverse childhood experiences en radicalisering; psychisch geweld als concept bij radicalisering. Weinig vertegenwoordiging van doelgroepen en individuen die familieondersteuning hebben gekregen.</p>	<p>Ontwikkelen van een online centrale vindplaats voor informatie over familieondersteuning (2024) Inclusief: landelijke beleidskaders; kaders voor financiering; onderzoek; best practices & best people, sociale kaart van aanbod familieondersteuning en vanuit positief taalgebruik.</p>	<p>Gemeenten zijn geïnformeerd over familieondersteuning en de lokale behoeften van gezinnen (vanaf 2024) en weten waar ze informatie kunnen vinden over: de (on)mogelijkheden t.a.v. familieondersteuning, onderzoek (best practice & best people) en belangrijke contactpersonen en familieondersteunings aanbod (sociale kaart).</p>
<p>"Reguliere" problematiek die relevant is voor familieondersteuning: wachtlijsten gezondheidszorg, knelpunten in de jeugdzorg, weinig toezicht voor thuisonderwijs; PGB fraude; leeftijdsgrens van 18 jaar bij ondertoezichtstelling (OTS).</p>	<p>Uitleren van expertise op radicalisering en familieondersteuning aan regionale en lokale partijen (vanaf 2023) door het Rijk, LSE, ROR en organisaties met praktijkervaring. Betrekken van netwerk van Zorg- en Veiligheidshuizen.</p>	
	<p>Inzetten op kennisvergroting en scholing t.a.v. familieondersteuning: (vanaf 2023) Leerlijnonontwikkeling familieondersteuning bij radicalisering en omgaan met veranderende complexiteit: betrekken van hogeropvoeringsinstellingen, universiteiten, beroeps- en brancheorganisaties en organisaties met praktijkervaring bij het ontwikkelen van onderzoek en scholing t.a.v. radicalisering en familieondersteuning.</p>	

7 Aanbevelingen

Op basis van de conclusies en de Theory of Change (CMO model 2) worden de volgende aanbevelingen voorgesteld:

7.1 Aanbevelingen voor de gemeenten en het rijk (op basis van de digitale vragenlijst)

Vanuit de respondenten van de digitale vragenlijst zijn er duidelijke aanbevelingen voor zowel de gemeenten zelf als voor het rijk te noemen: Voor de gemeenten ligt de nadruk op: 1) *meer aandacht* voor proces van deradicalisering; 2) *duidelijke doelen en criteria hanteren*, 3) *inzetten op scholing* van professionals; 4) *coördinatie en regie* op preventief beleid; 5) onderwerp van *familieondersteuning actief inbrengen* bij partners; 6) *initiatieven niet te snel weggeven* maar betrokken blijven als gemeente; 7) *integraal kijken naar problematiek* met bestuurlijke steun; 8) *meer verbinding* Veiligheidsdomein en Sociaal domein .

Voor het Rijk ligt de nadruk op: 1) *ondersteunen van casusregie* op lokaal niveau; 2) *betere verbinding* tussen de verschillende ministeries zelf (veiligheid vs. sociaal/zorg); 3) (meer en geormerkte/gerichte) *financiële middelen* voor activiteiten vanuit zowel NCTV, SZW als VWS; 4) *faciliteren van samenwerking lokaal*; 5) *oog houden voor nieuwe vormen van radicalisering* en de gevolgen daarvan voor beleid; 6) *het ontwikkelen van een beleids/handelingskader*; 7) *adviseren en meedenken* bij herijken van preventief beleid; 8) *meer aandacht voor regionale uitvoeringsorganisaties* (zoals zorgaanbieders); en 9 *inzichtelijk maken van best practices & best people* en deel deze kennis landelijk en internationaal.

7.2 Uitwerken en uitvoeren van de Theory of Change vanaf 2023

Bespreek de uitkomsten van dit onderzoek aan de hand van de onderbouwde Theory of Change (CMO model 2) en de voorgestelde tijdlijn met betrokkenen en stakeholders van lokale familieondersteuning ter preventie van radicalisering, waaronder gemeenten, aanbieders, het LSE en ROR en andere rijksdepartementen, met als doel instemming en draagvlak. Maak op basis van die gesprekken een plan van aanpak, inclusief een uitgewerkte visie op familieondersteuning. Voer dit plan van aanpak uit en evalueer dit. Pas de ToC aan indien nodig en ga opnieuw een cyclus in. Deze structurele evaluatie is ook belangrijk omdat de vorm en inhoud van radicalisering steeds verandert. Sluit aan bij ontwikkelingen in de beroepspraktijk, zoals de ontwikkeling van de Richtlijnen radicalisering voor jeugdprofessionals van het Nederlands Jeugd Instituut, de hervormingsagenda van de Wijkteams en de meerjarenagenda van de Zorg- en Veiligheidshuizen.

7.3 Ontwikkelen en coördineren van een landelijk beleids/handelingskader familieondersteuning

Het gecoördineerd maar in gezamenlijkheid met verschillende departementen, gemeenten en uitvoeringsorganisaties verder ontwikkelen en uitzetten van een integrale beleids/handelingskader dat uitgaat van een positieve bijdrage van familieondersteuning (in de brede zin van het woord) aan de preventie van radicalisering (zowel zorg als veiligheid) en die uitgaat van: 1) radicalisering als wicked problem; 2) pedagogisch perspectief; 3) transparant is over waarden en doelen van familieondersteuning; 4) inclusief is; 5) ideologisch brede benadering; 6) integrale aanpak; 7) evidence based is; 8) positionering van het sociaal domein ; 9) positief taalgebruik; 10) pedagogische coalities en 11) aansluit bij momentum en agenda's zoals de Richtlijnen Radicalisering van het Nederlands Jeugd Instituut (NJI) en de Hervormingsagenda Wijkteams en meerjarenagenda Zorg- en Veiligheidshuizen. Maak een centrale online vindplaats voor informatie over dit beleid/handelingskader, onderzoek, aanbod van familieondersteuning etc.

Houd er rekening mee dat gemeenten praktisch uit de voeten moeten kunnen met het beleids/ handelingskader. Bijvoorbeeld door in hun koopcontracten met reguliere organisaties zoals jeugdzorgorganisaties, Centra Jeugd en Gezin, Ouder en Kind Teams etc. voorwaarden te stellen aan het werken met radicalisering. Bijvoorbeeld het verplicht aanstellen

van een of meerder aandachtfunctionarissen. Of professionals die zich specialiseren in de verschillende vormen van familieondersteuning.

Houd er rekening mee, en geef publiek rekenschap in het beleidskader (transparantie) van het feit dat het hier gaat om een grijs gebied waarin families en individuen nog geen strafbare handelingen plegen. Er bestaat geen algemene voorlichting over hoe burgers om moeten gaan bij zorgen rondom de ontsporing van extreme idealen c.q. radicalisering. Familieondersteuning kan zich zowel richten op ouders die te maken hebben met de radicalisering van hun kind of andersom. Beleid moet altijd ethisch, proportioneel, effectief en legitiem zijn. Deze uitgangspunten staan op voorhand op gespannen voet met de preventie van radicalisering.

Zet bij de uitvoering van de ToC expliciet in op de vorming en versterking van aanwijsbare pedagogische coalities rondom kinderen, zoals ouders, scholen en andere (pedagogische) betrokkenen. Sieckelinck & de Winter (2015) bevelen dit eerder ook al aan omdat zij zagen dat de invloeden waar jongeren mee te maken krijgen te groot en te complex zijn voor individuele ouders en docenten om hier alleen tegen op te treden. Terwijl een gezamenlijke inspanning het morele gezag kan bieden waar jongeren die vatbaar zijn voor radicalisering en de samenleving behoefte aan hebben. Dit werd ook door bijna alle respondenten van dit onderzoek onderstreept.

7.4 Samenstellen van een expertisecoalitie

Stel een expertisecoalitie samen van onder andere het LSE, ROR en organisaties met praktijkervaring met familieondersteuning. Deze coalitie zou haar expertise structureel kunnen uitlezen aan regionale of lokale partijen die regulier ingebed zijn in de hulpverleningsstructuur. Per provincie zou dat kunnen verschillen. Maar het gaat dan op organisaties zoals de lokale Wijkteams, GGD, de GGZ. Centra voor Jeugd en Gezin, Ouder en Kind teams, Zorg- en Veiligheidshuizen etc. Het gaat dan om partijen die een langdurige bestaanszekerheid hebben. Betrek deze expertisecoalitie ook bij het organiseren en ontwikkelen van systemische familieondersteuning (pilot) en op verschillende ideologische vormen van radicalisering. Op termijn (2026) zouden in alle regio's in Nederland lokale familieondersteuning ter preventie van radicalisering te vinden moeten zijn.

7.5 Zet gericht in op scholing van professionals en hun organisaties

Zet in op kennisvergroting en scholing t.a.v. familieondersteuning: (vanaf 2023) Bijvoorbeeld in een leerlijnontwikkeling familieondersteuning bij radicalisering en omgaan met veranderende complexiteit. Betrek daarbij hoger onderwijsinstellingen (bij voorkeur lectoraten), universiteiten, beroeps- en brancheorganisaties en organisaties met praktijkervaring bij het ontwikkelen van onderzoek en scholing t.a.v. radicalisering en familieondersteuning. Zet gericht in op het opleiden van mensen die daadwerkelijk casuïstiek waar familieondersteuning nodig is, kunnen oppakken en daarvoor structureel terug kunnen vallen op een netwerk waarin scholing plaats vindt (door bijvoorbeeld het ROR) en verplichte methodische intervisie (LSE). Ook als er geen casuïstiek is, is hulp toch gewaarborgd. Denk aan het brandweer model: preventie door voorlichting en bewustwording en als er incidenten zijn dan is er familieondersteuning in het gezin mogelijk. Kijk ook bij aanverwante zaken zoals geweld in afhankelijkheidsrelaties en aanbieders.

8 Methodische verantwoording

8.1 Introductie

In dit hoofdstuk wordt de methodische onderbouwing van het onderzoek verantwoord. Dat wil zeggen welke keuzen er gemaakt zijn en met welk doel. Er wordt daarom in de volgende paragrafen ingegaan op: 1) de onderzoeksmethode en het karakter van het onderzoek; 2) een literatuurscan en analysekader; 3) de dataverzameling; 4) de selectie(criteria) van respondenten; 5) de begeleidingscommissie van het onderzoek; 6) de ethische waarborgen & privacy; 8) het rapport en de aanbevelingen en tot slot 9) het onderzoeksproces en planning.

8.2 Onderzoeksmethode & karakter onderzoek

Bij de methode van onderzoek zijn de volgende uitgangspunten gehanteerd:

- Het raadplegen van (internationale) (wetenschappelijke) literatuur over familieondersteuning en de preventie van radicalisering, het uitzetten van een vragenlijst en houden van interviews en focusgroepen bij een brede groep gemeenten en professionals uit zowel het sociaal- als veiligheidsdomein;
- De nadruk van het onderzoek ligt op het achterhalen van zowel 'best practices' als uitdagingen voor gemeenten en professionals met betrekking tot familieondersteuning in de preventieve aanpak radicalisering;
- De eerdere bevindingen uit de consultatieronde bij gemeenten en professionals uit zowel het sociaal- als veiligheidsdomein dienen te worden getoetst en uitkomsten aan concrete beleidsadviezen te worden gekoppeld.

Vanwege bovenstaande uitgangspunten en methodische aanzet vanuit de opdrachtgever wordt onderstaand verder in gegaan op een passende onderzoeksmethodiek. Daarbij is uitgegaan van praktijkgericht (actiegericht) onderzoek, deels ex- ante van aard en deels toetsend. De onderzoeker is geschoold in de organisatie-antropologische wetenschap. Dat betekent dat mensen en hoe zij zich organiseren, in dit geval, ten aanzien van de preventie van radicalisering bij familieondersteuning centraal staan in het onderzoek.

Praktijkgericht onderzoek

Het gewenste onderzoek is kwalitatief van aard en maakt daarom gebruik van actiegericht onderzoek. Actiegericht onderzoek brengt mensen in beweging omdat het ze betreft en hen als uitgangspunt neemt. Daarmee is het niet alleen een onderzoeksmethode, maar ook een manier om tijdens het onderzoek te werken aan cultuurverandering en vakmanschap. Het is namelijk gericht op het eigen handelen van professionals en op de situatie waarin dat handelen plaatsvindt. Professionals worden zo belangrijke partners en een belangrijke bron van informatie¹⁸ Actiegericht onderzoek houdt zich bezig met de ontwikkeling van betekenisvolle relaties, het gebruiken van de in de aanwezige onderzoekspopulatie deskundigheid, het inspelen op onzekerheid en weerstand en het realiseren van samenhang en betrokkenheid. Actiegericht onderzoek is mét de mensen over wie het gaat in plaats van óver de mensen om wie het gaat; de onderzoekspopulatie heeft draagvlak voor de onderzoeksresultaten omdat ze er zelf aan bijgedragen hebben. De noodzaak tot verandering is inherent aan de cyclus van actiegericht onderzoek. Het gaat dan in de meeste gevallen om het verbeteren van meesterschap en competenties van professionals; de ontwikkeling van een gedeelde visie op de professie en creëren van draagvlak en eigenaarschap van ontwikkelingsprocessen; het leren (als team of samenwerkingspartners) door gebruik van dialoog en gezamenlijk reflectie.

¹⁸ De Lange, R., Schuman, H., Montessori, N. M. (2016). *Praktijkgericht onderzoek voor reflectieve professionals*. Antwerpen: Garant.

(Ex ante) onderzoek voor toekomstgerichte beleids- of organisatiecultuurverandering: theory of change

Ex ante onderzoek richt zich op het vooraf in kaart brengen van de relevante context (C), de mechanismen (M) en de gewenste uitkomsten (O van outcome), zoals beschreven in een CMO-model. Aannames over de gewenste ontwikkelingen worden hiermee geëxpliciteerd. Op basis van een uitgewerkt CMO-model kunnen scenario's ontwikkeld worden; waar staan we nu, wat is daarin belangrijk, waar willen we naar toe, hoe doen we dat en wat is daarvoor belangrijk? Dat draagt bij aan het uitstippelen van een route om naar een gewenste borging, of beleids- en cultuurverandering te komen die ingezet, aangestuurd en bijgestuurd kan worden. Immers de belangrijkste contexten, mechanismen, en uitkomsten staan omschreven en worden daarmee objectiveerbaar, uitvoerbaar en toetsbaar. Het gaat dan om een theory of change (ToC) die kan helpen bij het ontwikkelen van (specifieker) beleid ten aanzien van familieondersteuning voor de preventie van radicalisering. Met een ToC wordt er inzicht verkregen in het hoe en waarom van veranderingen; hoe ze leiden tot de verwezenlijking van de impact (doelstellingen), wat daar voor nodig is (activiteiten) en welke investering er mee gemoeid is. In het proces van het toepassen van een *theory of change* zijn vier stappen te onderscheiden (Snel, 2013):

1. Het reconstrueren van een veranderingstheorie;
2. Het onderbouwen van een veranderingstheorie;
3. Onderzoeken (meten) van de interventieactiviteiten (output) en van gewenste uitkomsten (outcomes);
4. Het analyseren en interpreteren van de uitkomsten van een evaluatie.

In dit onderzoek is alleen sprake van de eerste twee stappen. In het hoofdstuk Introductie is daarom een constructie gemaakt van een CMO model (1). Hierin zijn de eerste bevindingen van de consultatieronde opgenomen. In het hoofdstuk Conclusies is een uitgewerkt en onderbouwd CMO model (2) opgenomen. Daarin zijn de resultaten van dit onderzoek verwerkt. Zo wordt ook direct inzichtelijk wat de aanbevelingen zijn.

8.3 Literatuurscan & conceptualisering & analysekader

Zoals beschreven in de voorgaande paragraaf betreft het hier praktijkgericht wetenschappelijk onderzoek en geen theoretisch (fundamenteel) wetenschappelijk onderzoek. Een uitputtende literatuurstudie is niet van toepassing. Om de hoofd- en deelvragen te kunnen beantwoorden is echter niet alleen verzameling van data nodig, maar deze data moet ook geanalyseerd kunnen worden om tot een zorgvuldige duiding van de resultaten te komen. Daarvoor is het noodzakelijk om een literatuurscan te doen die zich richt op relevante literatuur over familieondersteuning bij de preventie van radicalisering. Op basis van die literatuurscan is een conceptueel kader ontwikkeld met daarin ook een operationalisering van de gehanteerde begrippen. Bijvoorbeeld radicalisering, preventie, familieondersteuning etc. Op basis van dat analysekader is de (concept) enquêtevragenlijst, de semi gestructureerde interviewvragenlijst en vraagstelling voor de focusgroepen geformuleerd. Daarnaast dient het analyse kader om de data van het onderzoek te kunnen beoordelen.

Selectie literatuur

Er is inmiddels meer literatuur beschikbaar over het onderwerp van familieondersteuning (in brede zin), echter, het gaat hier nog steeds om een relatief jong onderzoeksveld. Voor dit onderzoek wordt daarom gebruik gemaakt van maximaal 30 openbare wetenschappelijke of methodisch onderbouwde studies en publicaties die sinds 2015 (uitzondering daargelaten) in het Nederlands (nationaal) dan wel Engels (internationaal) zijn gepubliceerd; en betrekking hebben op:

- *Radicaliseringsprocessen* (vanuit pedagogisch perspectief). Daarbij valt te denken aan inzichten over condities waaronder radicalisering plaatsvinden; welke motieven en drijfveren er zijn, welke rol pedagogische cirkels en de familiecontext spelen op radicalisering en welke (ideologische) vormen er zijn;

- *Preventief beleid, specifiek familieondersteuning* (vanuit sociaal psychologisch en pedagogisch perspectief). Daarbij valt te denken aan inzichten over de omstandigheden waarin families verkeren wanneer er mogelijk sprake is van radicalisering, welke ondersteuning daarvoor is en in welke vorm;
- *Evaluaties van bestaande (preventieve) interventies, beleid en onderzoeksmethodiek* zoals persoonsgerichte aanpak en casuïstiek bij radicalisering. De denken valt aan plan, proces, effect- en impact evaluaties bij interventies die gericht zijn op (de preventie van) radicalisering en familieondersteuning specifiek;
- *Beroepscontext van radicalisering*. Daarbij valt te denken aan structurele dilemma's in de aanpak van radicalisering en de uitvoering door professionals, samenwerking, veranderende maatschappelijke context en inzichten in leervermogen van professionals van organisaties/ketenpartners.

Omdat een systematische literatuur review geen onderdeel is van dit onderzoek wordt er gebruik gemaakt van studies waarbij dat expliciet wel het geval is. Dat geldt bijvoorbeeld voor Sikkens (2018); Gielen (2020); Nickelson et al. (2021) en Van Wieringen et al. (2021). Daarmee kan geleund worden op eerder wetenschappelijk overzichtswerk. Deze literatuur is aangevuld met vertrouwelijke of interne documenten vanuit het ministerie die niet zijn gepubliceerd maar die wel licht kunnen werpen op de hoofd- en deelvragen van het onderzoek. Te denken valt aan beleidsadvies en interne evaluaties en reflecties van interventies. Zie hiervoor ook de literatuurlijst.

8.4 Dataverzameling

Om tot een beantwoording van de hoofd/ en deelvragen te komen wordt er gebruik gemaakt van drie verschillende manieren van dataverzameling. Ook wel triangulatie genoemd. Voor dit onderzoek zijn dat: een digitale (enquête) vragenlijst; individuele interviews; en twee focusgroepen. Onderstaand staat per dataverzamelingsmethode meer toelichting:

Vragenlijst digitaal

In dit onderzoek is gewerkt met een digitale vragenlijst. Deze vragenlijst is opgesteld aan de hand van het analysekader en is bedoeld voor een grotere N. Hoewel het hier niet om een bulk enquête gaat maar om een gerichte vragenlijst voor de doelgroep (zie volgende paragraaf). De vragenlijst wordt verwerkt en uitgezet met behulp van het programma waar het ministerie mee werkt, namelijk Formdesk. De opdrachtgever heeft de resultaten van de totale respons aangeleverd gekregen in een CVS bestand en deze in Excel verwerkt tot tabellen en overzichtsgegevens.

Diepte interviews (digitaal)

Voor dit onderzoek zijn twaalf diepte-interviews gehouden met respondenten die voldoen aan de gestelde selectiecriteria. Diepte- interviews geven de mogelijkheid om met de respondent een onderwerp te verkennen en daarbij op voorbeelden in te gaan en toelichting te vragen. Dat betekent dat per respondent een eigen licht geworpen wordt op het vraagstuk. Er is wordt gekozen voor het hanteren van een semigestructureerde vragenlijst, waarin een aantal topics worden benoemd op basis van de literatuur en het analysekader. De respondenten waren daarnaast vrij om nadruk te leggen op wat voor hen belangrijk was. Ze zijn daar ook expliciet naar gevraagd bij de Tot slot vraag: 'wilt u nog iets toevoegen/ was dit de kern?' De resultaten van de diepte interviews zijn geanalyseerd aan de hand van samenvattingen en getoetst aan het analysekader.

Focusgroepen (digitaal)

Een focusgroep bestaat idealiter uit zes tot tien deelnemers die rondom een centraal onderwerp bevroegd worden. In een focusgroep leidt de onderzoeker het gesprek en deze zorgt dat de deelnemers zich kunnen concentreren op het centrale thema. Het voordeel van een focusgroep is dat er veel deskundigheid bij elkaar komt en dat in de groepsdynamiek nieuwe inzichten ontstaan omdat deelnemers op elkaar kunnen reageren en bevragen (De Lange, Schuman en Montesano

Montessori, 2016). De nadruk van de twee focusgroepen liggen in dit onderzoek op familieondersteuning in de preventie van radicalisering. De resultaten uit de focusgroep zijn geanalyseerd met behulp van het analysekader.

Over volgorde van dataverzameling en (non)- respons

Voor dit onderzoek heeft de onderzoeker voorgesteld te beginnen met het uitzetten van een digitale vragenlijst, deze te laten volgen door individuele interviews en tot slot door twee focusgroepen. Bij de vragenlijst kan een algemener beeld opgevraagd worden en is er meer ruimte voor richtinggevende vraagstelling. Op basis van deze informatie kunnen interviews specifiekere gehouden worden. De resultaten daarvan geven context en verdieping aan de gevonden resultaten van de digitale vragenlijst. Daarmee ontstaat er een gelaagd beeld dat vervolgens getoetst is in de focusgroepen. In de focusgroepen zijn aanbevelingsrichtingen ook al enigszins getoetst.

In de onderstaande paragraaf wordt nader ingegaan op de doelgroep en de selectiecriteria van de respondenten. Daarbij wordt ook een ideale N aangegeven. Op voorhand is door de onderzoeker en de opdrachtgever rekening gehouden met de mogelijkheid dat er minder respons zou kunnen zijn. In dat geval hebben beide partijen steeds in samenzijn met de begeleidingscommissie beslist wat een logische methodische (vervolg)keuze zou zijn.

8.5 Doelgroep & selectiecriteria respondenten

Met de opdrachtgever is nader afgestemd over de gemeenten van voorkeur. Gezien het landelijke belang van de onderzoeksvraag lag het voor de hand om te kiezen voor een zo'n breed mogelijke demografische verspreiding van gemeenten en professionals, maar is er ook gekeken naar de twintig zogenaamde prio- gemeenten als het gaat om radicalisering. Zij zijn vaak al verder in de preventieve aanpak en kunnen meer zicht geven op 'best practices'. Daarvoor hebben bijvoorbeeld de aanvragen van de 'Versterkingsgelden' van de NCTV en de Weerbaarheidsgelden van het ministerie van SZW als uitgangspunt gediend.

Primair:

1. Gemeenten: bij voorkeur een mix van ambtenaren die werken op (beleids-)afdelingen die zich richten op Openbare Orde en Veiligheid (OOV), Sociaal domein en Maatschappelijke Ondersteuning en Jeugd;
2. Professionals: bij voorkeur een mix van professionals die werken met jeugd en families vanuit verschillende beroepsperspectieven zoals jongerenwerk, jeugdhulp, jeugdzorg, maatschappelijk werk, vrijwilligersorganisaties en politie. Te denken valt aan Centra voor Jeugd en Gezin en Wijkteams;
3. Private partijen of vrijwilligers die met families en professionals werken vanuit community building/ wijkopbouw;
4. Familieleden die (eerder) te maken (hebben gehad) met (mogelijke) radicalisering.

Secundair:

5. Landelijke partners: zoals Landelijk Steunpunt Extremisme (LSE) en de Raad voor de Kinderbescherming (RvdK); Slachtofferhulp Nederland (SH) en Reclassering Nederland (RN).
6. Lokale Steunpunten radicalisering, bijvoorbeeld die van de gemeente Amsterdam of gemeente Den Haag

Ideale N

Digitale vragenlijst voor zowel de primaire als secundaire doelgroep (behalve vrijwilliger en familieleden):

- Gemeenten (N = 20-30)
- Professionals (N = 20-30)

Totale N = 40 - 60

Individuele interviews met zowel de primaire als secundaire doelgroep

- Gemeenten N = 3

- Professionals N = 3
- Vrijwilligers (community building) N = 3
- Familieleden (die te maken hebben gehad met (potentiële) radicalisering) N = 3
- Landelijke en lokale partners N = 4

Totale N = 16

Focusgroepen met primaire & secundaire doelgroep:

- Focusgroep 1 Mix gemeenten N = 6 – 10
- Focusgroep 2 Mix professionals N = 6 – 10
- Focusgroep 3 Mix gemeenten, professionals en vrijwilligers N = 6- 10

Totale N = 24 – 30

De totale ideale N van dit onderzoek komt daarmee uit op: 80 – 106.

De respondenten uit de doelgroep vrijwilligers en families worden geworven via netwerken van: Platform JEP, ESS, Netwerk Wijkteams VWS, LSE en evt. gemeenten (bijv. via sleutelfigurennetwerken).

Feitelijke N

Respondenten digitale vragenlijst

Bij het uitzetten van de digitale vragenlijst bleek al snel dat de contacten van het ministerie van SZW vooral geconcentreerd waren op het Veiligheidsdomein. Dat wil zeggen dat er met name ambtenaren van de afdeling Openbare Orde en veiligheid. Platform JEP gaf aan dat zij maar een respondent wilden aanleveren omdat zij op hetzelfde moment twee onderzoeken hadden uitstaan en hun contacten niet wilden overvragen. Platform JPE heeft daarom geen potentiële respondenten aangeleverd voor de digitale vragenlijst en 1 respondent aangeleverd voor een interview. Het ministerie van VWS heeft de vragenlijst wel uitgezet maar dat heeft geen aantoonbare respons opgeleverd, het grootste aandeel van de respondenten kwam niet uit het Sociaal domein maar uit het Veiligheidsdomein. De vragenlijst heeft drie weken langer dan gepland opengestaan in de hoop dat het een grotere respons op zou leveren. Langer dan die verlenging was echter niet mogelijk vanwege de planning van het onderzoek. Dat betekent dat er met de werving voor de digitale vragenlijst niet voldaan is aan de ideale N. Het totaal aantal respondenten betrof daar N=21.

Respondenten interviews

Voor de interviews geldt in principe wel een ideale N. In totaal zijn er N=12 interviews gehouden onder een mix van gemeenten, professionals en private aanbieders van opvoedondersteuning. In twee gevallen ging het om een duo interview met een gemeente waarbij zowel iemand van de veiligheidskant als meer van de preventieve kant was aangehaakt. In eerste instantie zouden er ook circa drie ouders geïnterviewd worden die ervaring hebben met jihadistische radicalisering. Deze ouders zijn benaderd door een van de leden van de begeleidingscommissie. Tijdens de uitvoering van het onderzoek bleek echter dat deze ouders precies op dat moment belast werden met de terugkomst van kinderen en kleinkinderen uit Syrische kampen. Er is toen in samenspraak tussen de onderzoeker, de opdrachtgever en de begeleidingscommissie besloten om geen ouders uit deze doelgroep te interviewen. Wel is gebruik gemaakt van literatuur waarin ouders zelf aan het woord zijn geweest, onder andere Winter et al. (2015); Sikkens, (2018); Gielen (2015) Gielen en Dijkman, (2019). Het gaat in deze literatuur om ouders van kinderen met verschillende ideologische motieven.

Respondenten focusgroepen

De totale N van de focusgroepen ligt op 7. Deze respondenten voldoen wel aan de doelgroep criteria die gesteld zijn maar niet aan de ideale N. Het bleek in de praktijk dat het moeilijk was om een dergelijke N te werven. Vergelijkbaar als met de digitale vragenlijst.

Overzicht totale N

- Totaal unieke respondenten onderzoek N=30)
- Totaal unieke provincies (N= 8)
- Totaal unieke soort organisaties (N=7)

Zie ook Bijlage 4 met het uitgebreide overzicht van respondenten

Concluderend kan worden gesteld dat de ideale N een te optimistische inschatting was. De ideale N was belangrijk omdat dit onderzoek deels gaat om een bredere toetsing van eerdere bevindingen onder drie gemeenten door middel van een quickscan. Het is duidelijk dat het netwerk voor potentiële respondenten bij het ministerie van SZW vooral gericht is op het veiligheidsdomein, en dat Platform JEP maar 1 respondent kon aanleveren vanwege meerdere onderzoeken. Vanuit het ministerie van VWS liepen er in dit geval geen directe lijnen naar het sociaal domein die dusdanig snel konden schakelen of zich herkenden in het onderwerpen van radicalisering. Bovendien is er vanwege de AVG wetgeving er zeer zorgvuldig omgegaan met contacten vanuit de beide ministeries. Daarbij kwam ook nog dat de ouders die geïnterviewd zouden worden niet beschikbaar waren. Dat gezamenlijk heeft er toe geleid dat er aanzienlijk minder respondenten is bereikt dat gehoopt. De unieke N van dit onderzoek ligt op 30 respondenten maar is gezien het 'niche' karakter van het onderwerp een aanvaardbaar aantal om iets betrouwbaars te kunnen zeggen over de resultaten en bevindingen in dit onderzoek.

8.6 Begeleidingscommissie

Om het doel van dit onderzoek te kunnen realiseren is er een begeleidingscommissie (BCIE) ingericht. De leden zijn door de opdrachtgever in afstemming met de onderzoeker gevraagd deel te nemen op basis van hun: 1. professionele betrokkenheid bij radicaliseringscasuïstiek; 2. beleidsmatige betrokkenheid bij radicaliseringscasuïstiek op lokaal niveau/gemeente; 3. als ervaringsdeskundige bij familieondersteuning en 5. als landelijke partner (in de preventie van) radicalisering. Zie voor een overzicht van de leden van de BCIE Bijlage 6.

Rol en mandaat

De BCIE heeft een adviserend mandaat richting de opdrachtgever en de onderzoeker, zowel op de methode- als op de inhoud van het onderzoek. De BCIE is daarnaast bedoeld om toe te zien op een integer en onafhankelijk onderzoeksproces. Bij een eventueel verschil van inzicht tussen de onderzoeker en de opdrachtgever op het onderzoeksproces kan de BCIE ook een (inhoudelijk) adviserende rol spelen. Met het instellen van de BCIE wordt ook de kans op draagvlak voor de (leer)uitkomsten van het onderzoek vergroot.

Organisatie

De bijeenkomsten worden voorgezeten door of de opdrachtgever. De onderzoeker kan in de BCIE bijeenkomsten eventuele onderzoeksvragen of dilemma's inbrengen. De klankbordgroep is drie keer (online) bij elkaar gekomen. De agenda voor de bijeenkomst is voorbereid door de onderzoeker en eventueel aangevuld door de opdrachtgever. Besluiten die tijdens de klankbordgroep genomen worden, zijn genoteerd door de opdrachtgever en deze notulen zijn steeds ter goedkeuring voorgelegd aan de onderzoeker en andere leden.

Proces

Tijdens de eerste BCIE bijeenkomst is het concept-onderzoeksvoorstel besproken met daarin op hoofdlijnen een introductiehoofdstuk, methodische onderbouwing en analyse kader. De klankbordleden hebben dit concept-onderzoeksvoorstel minimaal een week voorafgaande aan de bijeenkomst per mail toegestuurd gekregen door de opdrachtgever. Na de eerste bijeenkomst heeft de onderzoeker het concept-onderzoeksvoorstel aangepast tot een definitief onderzoeksvoorstel en is op basis daarvan overgegaan tot de volgende fase in het onderzoek. De tweede

bijeenkomst stond in het teken van feedback op het tussenrapport met daarin de resultaten van de digitale vragenlijst. De derde en laatste bijeenkomst stond in het teken van het concept eindrapport en het meedenken over de aanbevelingen. De leden hebben dit concept eindrapport een week van te voren per mail gekregen van de opdrachtgever. Omdat de digitale vragenlijst langer heeft opengestaan en het onderzoeksproces daardoor is opgeschoven was het niet mogelijk om hier twee weken voor uit te trekken.

8.7 Ethische waarborgen & privacy

Onderzoek gaat gepaard met afwegingen op het gebied van privacy en ethiek. Zeker wanneer onderzoek direct gaat over mensen en hun situaties, er organisatiegevoelige informatie gedeeld wordt en er sprake is van (preventie van) veiligheidsvraagstukken (zoals bij radicalisering). Er zijn voor dit onderzoek dan ook verschillende uitgangspunten gehanteerd en maatregelen genomen om tot een zo'n zorgvuldig mogelijke resultaat en verslag te komen. Deze uitgangspunten en maatregelen zijn:

Kwaliteit- en integriteit

De onderzoeker voert met deze opdracht een (toegepast) wetenschappelijk onderzoek uit en conformeert zich in het algemeen aan de kwaliteits- en integriteitsrichtlijnen van het Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW)¹⁹ en specifiek voor de richtlijnen die gebruikelijk zijn binnen het wetenschapsgebied van de (Organisatie) Antropologie²⁰. In deze richtlijnen zijn bepalingen te vinden over onder andere: (de mate van) transparantie van onderzoek, verantwoording van resultaten en onderzoeksproces, belangenverstrengeling, financiering van onderzoek vanuit publiek geld en dataopslag.

Contract en verwerkersovereenkomst

De onderzoeker heeft bij het aangaan van het onderzoek een contract met de opdrachtgever getekend die door de opdrachtgever is opgesteld en die gericht is op algemene voorwaarden van de rijksoverheid (ARVODI 2018). De onderzoeker is daardoor gehouden aan prestatie- en integriteit afspraken. De opdrachtgever maakt gebruik van het onderzoeksrapport, het intellectueel eigendomsrecht en auteursrecht van het rapport liggen bij de onderzoeker. Dat betekent dat de opdrachtgever geen inhoudelijke aanpassingen mag aanbrengen in het rapport na oplevering van de definitieve versie. Eventuele interne documenten van de opdrachtgever die inhoudelijk relevant zijn voor het uitvoeren van het onderzoek worden beschikbaar gesteld aan de onderzoeker. De onderzoeker is gehouden aan transparantie van de verkregen data, waaronder niet gepubliceerde documenten. Deze zijn waar relevant vanwege vertrouwelijkheid geanonimiseerd opgenomen worden in een overzicht.

Privacy statement respondenten

Tussen de onderzoeker en de opdrachtgever is specifiek overlegd over het verkrijgen van contactgegevens van respondenten. De opdrachtgever heeft intern met de eigen AVG juristen afgestemd over het gebruik van contacten. De uitkomsten van deze toetsing is verwerkt in de privacy statements. Alle respondenten die voor dit onderzoek benaderd zijn, hebben van de onderzoeker een privacy statement gekregen. Zowel bij de digitale (enquête)vragenlijst, als bij de (online) interviews en (online) focusgroepen. Daarin is verwezen naar het zogenaamde *informed consent* principe (een bijdrage vindt alleen plaats op vrijwillige basis en de respondent kan gebruiken van het recht deze toestemming in te trekken), hoe de data verwerkt wordt (samengevat, geanonimiseerd en gecodeerd) en wie daar inzage in heeft (alleen de onderzoeker en de respondent). Indien de onderzoeker een quote van een respondent gebruikt in het eindrapport, is deze geanonimiseerd opgenomen en met schriftelijke toestemming van de respondent.

¹⁹ <https://www.knaw.nl/nl/thematisch/ethiek/wetenschappelijke-integriteit>

²⁰ <https://antropologen.nl/ethical-guidelines>

Beveiligde data opslag

De onderzoeker maakt bij dit onderzoek gebruik van data. Het gaat dan om resultaten uit de digitale (enquête)vragenlijst en informatie uit de (online) interviews en (online) focusgroepen. Deze informatie wordt digitaal opgeslagen in een beveiligde (online) omgeving van Microsoft. Voor iedere respondent wordt een codering aangebracht en deze codering wordt gebruikt in het verslaglegging zodat deze niet te herleiden is naar een persoon. Na afsloop van het onderzoek is de onderzoeker gehouden aan de bewaartermijn vanuit de richtlijnen voor (toegepast) wetenschappelijk onderzoek.

Publicatie

De onderzoeker zorgt voor een digitaal schriftelijk eindrapport dat volledig is geanonimiseerd en niet herleidbaar is naar individuele personen of casussen. De opdrachtgever zorgt voor publicatie van het rapport en houdt daarbij zowel de (leer)doelstelling van het onderzoek als de richtlijnen voor integer onderzoek voor ogen. De onderzoeker en opdrachtgever hebben de mogelijkheid om een eventuele woordvoeringslijn te formuleren indien dat gewenst of relevant is.

8.8 Fasering & inrichting onderzoeksproces

Planning 2022	
Fase & activiteiten	juli aug sept okt nov dec
<p><i>Fase 0 Voorbereiding</i></p> <p>Startgesprek en scherpstellen onderzoeksmethode en planning</p> <p>Inrichten van de begeleidingscommissie. De onderzoekers kan in het startgesprek eventuele namen aandragen</p>	
<p><i>Fase 1 Analyse kader</i></p> <p>Literatuur- en documentenscan</p> <p>Concept analysekader opstellen</p> <p>Concept enquête vragenlijst ontwikkelen</p> <p>Concept interview vragenlijst ontwikkelen</p> <p>Concept vraagstelling focusgroep ontwikkelen</p> <p>Selectie respondenten ministerie</p> <p>Oplevering concept onderzoeksvoorstel/ analysekader/outline</p> <p>Eerste BCIE</p>	
<p><i>Fase 2 Dataverzameling deel 1 en tussenanalyse</i></p> <p>Respondenten benaderen voor deelname onderzoek (enquête, interviews, focusgroepen)</p> <p>Organiseren focusgroepen (datum en locatie)</p> <p>Uitzetten digitale enquête vragenlijst</p> <p>Verwerken en analyse resultaten enquête</p> <p>Schrijven tussenrapport met analysekader en resultaten enquête vragenlijst en definitieve vraagstelling focusgroepen</p> <p>Opleveren tussenrapportage</p> <p>Tweede BCIE</p>	
<p><i>Fase 3 Dataverzameling deel 2</i></p> <p>Uitvoeren interviews</p> <p>Verwerken resultaten interviews</p> <p>Uitvoeren focusgroepen</p> <p>Verwerken resultaten focusgroepen</p>	
<p><i>Fase 4 Analyse resultaten & concept eindrapport</i></p> <p>Analyse van data interviews en focusgroepen m.b.v. analysekader</p> <p>Schrijven concept eindrapport</p> <p>Opleveren concept eindrapport</p> <p>Derde BCIE</p>	
<p><i>Fase 5 Afronding en oplevering definitieve rapport</i></p> <p>Verwerken feedback concept eindrapport</p> <p>Oplevering eindrapport</p>	

Literatuur & bronnen

Alle (online) literatuur is geraadpleegd tussen 1 juni 2022 en 30 december 2022.

AnderssonElffersFelix. (2018). *Evaluatie Forsa en Familiesteunpunt*. Den Haag: NCTV. Geraadpleegd van:

https://www.nctv.nl/binaries/nctv/documenten/rapporten/2019/03/11/evaluatie-forsa-en-familiesteunpunt/Evaluatie+Forsa+en+Familiesteunpunt-_tcm31-367390_tcm31-380599.pdf

Azough, N. (2017). *Weerbare jongeren, weerbare professionals*. Den Haag: Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.

Berenschot. (2021). *Evaluatie van de Expertise-unit Sociale Stabiliteit en Platform JEP*. Den Haag/Amsterdam: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid/ Berenschot: Geraadpleegd van: <https://www.socialestabiliteit.nl/binaries/sociale-stabiliteit/documenten/rapporten/2022/04/11/eindrapport-evaluatie-ess-en-platform-jep/Eindrapport+Evaluatie+ESS+en+Platform+JEP.pdf>

[jep/Eindrapport+Evaluatie+ESS+en+Platform+JEP.pdf](https://www.socialestabiliteit.nl/binaries/sociale-stabiliteit/documenten/rapporten/2022/04/11/eindrapport-evaluatie-ess-en-platform-jep/Eindrapport+Evaluatie+ESS+en+Platform+JEP.pdf)

Bergkamp, V., Özütok, N., & van der Hul, K. (2020, november). *Consultatienota van de leden Bergkamp, Özütok en Van den Hul over de aanpak van psychisch geweld en oriëntatie op een strafrechtelijke bepaling tegen psychisch geweld*. Geraadpleegd van <https://www.huiselijkgeweld.nl/binaries/huiselijkgeweld/documenten/beleidsnotas/2020/11/25/consultatienota-psychisch-geweld/20201125-Consultatienota-over-de-aanpak-van-psychisch-geweld-en-orie%CC%88ntatie-op-een-strafrechtelijke-bepaling-tegen-psychisch-geweld.pdf>

Brenninkmeijer, N. (2018). *Honour Killings, Moral Panic and the Emergence of an Organizational Field*. Amsterdam University Press.

De Graaff, B.J.G. (2017). "Ze hebben het op ons gemunt, maar wie zijn het nu weer? De telkens wisselende fenomenen van terrorisme, radicalisering, extremisme en fanatisme", *Cahiers Politiestudies*, Vol. 2017 (42), pp. 23-38.

De Lange, R., Schuman, H., Montessori, N. M. (2016). *Praktijkgericht onderzoek voor reflectieve professionals*. Antwerpen: Garant.

Dijkman, A. (2021a). *'De radicaliseringsindustrie' van pionieren naar professionaliseren*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Dijkman, A. (2021b). *Samen doen, samen leren. Verkenning naar leer- en ondersteuningsbehoeften van Aandachtsfunctionarissen Radicalisering*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken Platform Jeugd preventie Extremisme en Polarisation Expertise Unit Sociale Stabiliteit. (Niet gepubliceerd)

Dijkman, A. (2021c) *Toekomstbestendige professionaliteit in het werken met radicalisering gemeente Amsterdam*. Amsterdam: gemeente Amsterdam.

Dijkman, A. en Gielen, A-J. (2021) *Pionieren in veranderende complexiteit: evaluatie van de persoonsgerichte aanpak CTER gemeente Den Haag*. Gemeente Den Haag. Geraadpleegd van:

https://denhaag.raadsinformatie.nl/document/10570876/1/RIS310030_Bijlage_Eindrapport_-_Pionieren_in_veranderende_complexiteit_pdf

Douglas, S. et al. (2019) *Al doende leren. Een evaluatie van de Arnhemse radicaliseringsaanpak*. Utrecht: universiteit Utrecht. Geraadpleegd van:

https://www.researchgate.net/publication/335619668_Al_doende_leren_Een_evaluatie_van_de_Arnhemse_radicaliseringsaanpak_A_n_evaluation_of_the_anti-radicalisation_program_in_the_city_of_Arnhem

Feddes, A.R. en Nickolson, L. en Doosje, B. (2015) *Triggerfactoren in het radicaliseringsproces*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam. Geraadpleegd van: https://pure.uva.nl/ws/files/2636988/172573_triggerfactoren_in_het_radicaliseringsproces.pdf

Fermin, A. en Omlo, J. (2021) *Wat werkt bij preventie van radicalisering? Inventarisatie en analyse van evaluaties van aanpakken ter preventie van radicalisering*. Den Haag: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Geraadpleegd van: https://www.socialestabiliteit.nl/binaries/sociale-stabiliteit/documenten/rapporten/2021/11/16/rapport-wat-werkt-bij-preventie-van-radicalisering/72919_SZW_NCTV_Rapport+Wat+werkt+bij+preventie+van+radicalisering_V3.pdf

Gielen, A.-J. (2020) *Cutting through complexity. Evaluating Countering Violent Extremism (CVE)*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Gielen, A.-J. en Dijkman, A. (2016) *Radicaal verlies. Ex ante onderzoek naar familiecontact bij radicalisering*. Ministerie van Justitie en Sociale Zaken en Werkgelegenheid Den Haag. (Niet gepubliceerd).

Gielen, A.-J. en Dijkman, A. (2019) Evidence-based informed policy design for support groups for families of foreign fighters: Ex ante application of realistic evaluation and review. *Journal of Deradicalization*. Geraadpleegd van: <https://journals.sfu.ca/jd/index.php/jd/article/view/259/179>

Groothuis, S. (2022) Racialisation and counter-radicalisation: a study of Dutch policy frameworks. *Acta Politica* (2022). <https://doi.org/10.1057/s41269-022-00256-5> Geraadpleegd van: <https://link.springer.com/article/10.1057/s41269-022-00256-5#Sec14>

Hallich, B. & Doosje, D. (2017). *DIAMANT-plus: een methodiek voor de-radicalisering en vergroting van weerbaarheid tegen extremistische invloeden*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam. Geraadpleegd van: <https://aissr.uva.nl/binaries/content/assets/subsites/amsterdam-institute-for-social-science-research/news/rapport-uva-pilotstudie-deradicalisering.pdf>

Janssen, J. H. L. J., Dreissen, W. H. B., & Juncker, K. (2022). *Naar een aparte strafbaarstelling van psychisch geweld? Voor- en tegenargumenten*. Expertisecentrum Veiligheid Avans Hogeschool.

James, L. & Marsden, S. (2021). *Trauma, Adversity, And Violent Extremism*. Centre for Research and Evidence on Security Threats Geraadpleegd van: https://crestresearch.ac.uk/download/3798/trauma-_adversity-_and_violent_extremism_full_report.pdf

Jonkman, H.B. et al. (2022). *Onderwijs, identiteitsontwikkeling bij jongeren en hun omgang met idealen. Een studie naar het ontstaan van radicalisering in de vroege adolescentie en de rol van het onderwijs hierin*. Amsterdam/ Utrecht: Vrije Universiteit Amsterdam/ Vervey Jonkerinstituut. Geraadpleegd van: https://www.verwey-jonker.nl/wp-content/uploads/2022/05/118010_Onderwijs-identiteitsontwikkeling-bij-jongeren.pdf

Kriek, F. en Mack, A. en Verbeek, E. (2019) *Evaluatie ontwikkeling van het project familiecontact*. Den Haag/ Amsterdam: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid/ Regioplan. Geraadpleegd van: <https://www.regioplan.nl/wp-content/uploads/2018/10/17162-Eindrapport-Evaluatie-Ontwikkeling-Familiecontact-Regioplan-12april19.pdf>

Lecoyer, K., Boussetta, O.H. & Dethier, M. (2018). *Family Support: Gezinsondersteuning bij gewelddadige radicalisering: een inspiratiegids*. Brussel: Koning Boudewijnstichting. Geraadpleegd van: <https://kbs-frb.be/nl/family-support-gezinsondersteuning-bij-gewelddadige-radicalisering-een-inspiratiegids>

Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. (2018). *Aandachtsfunctionarissen radicalisering*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Geraadpleegd van: <https://magazines.platformjep.nl/jepzine/2020/04>

Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. (2019). *Weerbaar opvoeden*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Geraadpleegd van: <https://magazines.platformjep.nl/jepzine/2019/02>

Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. (2020). *Samen slimmer*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Geraadpleegd van: <https://magazines.socialestabiliteit.nl/socialestabiliteit/2020/10>

Nanninga, P. et al. (2022). *Fenomeenanalyse Extremisme Noord-Nederland*. Groningen: Rijkuniversiteit Groningen. Geraadpleegd van: <https://www.rug.nl/about-ug/latest-news/news/archief2022/nieuwsberichten/1123-extremisme-fenomeenanalyse.pdf>

NCTV. (2014). *Actieprogramma Integrale Aanpak Jihadisme 2014-2018*. Den Haag: Ministerie van Justitie. Geraadpleegd van: <https://open.overheid.nl/repository/rnl-archief-34fd2206-62da-446e-90b0-1fe2743cba8e/1/pdf/a5-nctvjihadismedef3-lr.pdf>

NCTV. (2022). *Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland nr. 57*. Den Haag: Ministerie van Justitie. Geraadpleegd van: <https://www.nctv.nl/binaries/nctv/documenten/publicaties/2022/11/07/dreigingsbeeld-terrorisme-nederland-57/Dreigingsbeeld+Terrorisme+Nederland+57.pdf>

Noordegraaf, M., Heres, L., Terpstra, N., Bos, A., & Kolthoff, E. (2020). *Krachtig lerende netwerken: Samenwerkend leren in interorganisatiele netwerken voor de aanpak van terrorisme en criminaliteit*. Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum WODC.

O'Driscoll, D. (2017). *Links between childhood experience of violence and violent extremism*. Manchester: University of Manchester. Geraadpleegd van: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5c1903f740f0b60c2c1c798a/248_Childhood_Experience_of_Violence_and_Violent_Extremism.pdf

RadarAdvies. (2021). *Onderzoek Effectiviteit Familieondersteuning en Forsa van het Landelijk Steunpunt Extremisme*. Amsterdam: RadarAdvies. Geraadpleegd van: https://www.radaradvies.nl/wp-content/uploads/sites/1/Rapportage-effectevaluatie-Landelijk-Steunpunt-Extremisme-door-RadarAdvies_januari-2022.pdf

RadarAdvies. (2022). *Vatbare individuen en vatbare omgevingen. Onderzoek naar vatbare groepen voor radicalisering*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Geraadpleegd van: <https://open.overheid.nl/repository/rnl-37e27fd5ca13fle0eab3a7be4f3fb75d16b33920/1/pdf/Rapport%20definitief%20-%20Vatbare%20individuen%20en%20vatbare%20omgevingen.pdf>

RAN. (2019). *EXTREMISM, RADICALISATION & MENTAL HEALTH: HANDBOOK FOR PRACTITIONERS*. Brussels: RAN Europe. Geraadpleegd van: https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2019-11/ran_h-sc_handbook-for-practitioners_extremism-radicalisation-mental-health_112019_en.pdf

RAN Centre of Excellence. (2017). *Working with families and safeguarding children from radicalisation. Step-by-step guidance paper for practitioners and policy-makers*. Brussels: RAN Europe. Geraadpleegd van: <https://www.cverefereceguide.org/sites/default/files/resources/Working%20with%20families%20and%20safeguarding%20children%20from%20radicalisation%20.pdf>

RAN Centre of Excellence. (2021). *RAN Activities on Families, Communities and Social Care. SPECIAL OVERVIEW PAPER*. Brussels: RAN Europe. Geraadpleegd van: https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2021-09/ran_activities_on_families_communities_social_care_062021_en.pdf

RAND. (2022) *Naar een evidence-based aanpak van radicalisering en extremisme: Een eerste evaluatie van de gemeentelijke Versterkingsgelden 2020-2021*. Santa Monica, CA: RAND Corporation. Geraadpleegd van: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR1807-1.html

Schneider, L. (2022, 19 december). The threat of far-right extremism in Germany: A matter of child protection. Geraadpleegd van: https://icct.nl/publication/far-right-extremism-germany-child-protection/?utm_content=bufferc6866&utm_medium=social&utm_source=twitter.com&utm_campaign=buffer

Schoenmaeckers, M. (2021) *Een verkenning naar de preventieve inzet van familieondersteuning voor radicaal- en extreemrechtse jongeren*. Geraadpleegd van: https://studenttheses.uu.nl/bitstream/handle/20.500.12932/41282/MasterThesis_MilanSchoenmaeckers_SCP.pdf?sequence=1

Sieckelinck, S. & Gielen, A.-J. (2020) *Veerkracht bevorderen bij opgroeiende jongeren*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Geraadpleegd van:

https://www.platformjep.nl/binaries/platformjep/documenten/publicaties/2020/02/03/veerkracht-bevorderen-bij-opgroeiende-jongeren/JEP+Veerkracht+DEF_jan2020.pdf

Sieckelinck, S., & De Winter, M. (2015). *Formers and families: Transitional journeys in and out of extremism in the United Kingdom, Denmark and the Netherlands*. National Coordinator for Security and Counterterrorism.

Snel, E. (2013). De Theory of Change-benadering: weten is méér dan meten. In J. Omlo, M. Bool en P. Rensen (red.), *Weten wat werkt. Passend evaluatieonderzoek in het sociale domein* (pp. 145-164). Amsterdam: Uitgeverij SWP

Truong, F. (2018). *Radicalized Loyalties: Becoming Muslim in the West*. Polity Press.

Van Eerten et al. (2018). *Eindrapportage Evaluatie Oumnia Works*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Geraadpleegd van: <https://www.socialestabiliteit.nl/binaries/sociale-stabiliteit/documenten/rapporten/2018/07/09/eindrapportage-evaluatie-oumnia-works/Eindrapportage+Evaluatie+Oumnia+Works.pdf>

Van San, M. (2018). *De onvoorspelbare terrorist. Het 'magisch denken' over preventie van radicalisering en de mogelijkheden tot deradicalisering*. Brussel: Itinera Institute.

Van Stapele, N. en Bwalya, O. (2021). *Plan Evaluatie: Weerbare Vaders*. Rotterdam: Erasmusuniversiteit. Geraadpleegd van: https://www.triaspedagogica.nl/docs/20210127132444_Plan_evaluatie_weerbare_vaders_13_Jan_2021.pdf

Van Van Wieringen, L. et al (2020) *Van ouder op kind. Een verkennende studie naar de intergenerationele overdracht van jihadistisch gedachtegoed binnen de gezinscontext*. Den Haag/ Leiden WODC/ Universiteit Leiden.

Van Wonderen et al. (2022). *Evaluatie Trainingsprogramma Ouders in Positie*. Utrecht: Verwey Jonkerinstituut. Geraadpleegd van: https://www.verwey-jonker.nl/wp-content/uploads/2022/10/122310_Evaluatie-trainingsprogramma-ouders-in-positie.pdf

Weenink, A. (2019). *De Syriëgangers*. Politie. Landelijke Eenheid. Dienst Landelijke Informatieorganisatie Analyse & Onderzoek – Team CTER. Geraadpleegd van: <https://www.politie.nl/binaries/content/assets/politie/onderwerpen/publicaties/2020/politie-2019-rapport-de-syriëgangers.pdf>

Weggemans, D. en Van der Zwan, M en Liem, M. (2018) *Familie van uitreizigers. Een onderzoek naar de rol van familieleden bij processen van uitreizen naar en terugkeren uit buitenlandse jihadistische strijdgroepen*. Den Haag: WODC/ Universiteit Leiden

Zonneveld, N. en Kaddouri, H. (2017) *Handboek hulplijn radicalisering: een luisterend oor*. Utrecht: Samenwerkingsverband Marokkaanse Nederlanders (SMN)

Interne documenten

- Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. (z.d.a) *Opzet consultatiesessies gemeenten voor familieondersteuning*. Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. (z.d.b) *Uitkomsten consultatieronde gemeenten*. Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. (z.d.c) *VISIE PREVENTIE RADICALISERING. Concept werkdocument*. Teams Preventie Radicalisering ESS, JEP en WS van het ministerie van Sociale zaken en Werkgelegenheid.
- Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. (z.d.d) *Werkdocument familieondersteuning. De ondersteuning van families tegen en bij radicalisering*. Interdepartementale werkgroep Familieondersteuning.

Over Sherazade Advies

Annebregt Dijkman (1979) is opgeleid als organisatie-antropoloog aan de Vrije Universiteit Amsterdam (MSc.) en docent islam aan de Educatieve Faculteit Amsterdam (BEd.). Ze verdiepte zich daarnaast in psychotrauma en veerkracht na marteling (TROSES methodiek) bij expertisecentrum ARQ en Centrum '45. Als eigenaar van Sherazade Advies richt ze zich als onafhankelijk adviseur en onderzoeker op de professionalisering en innovatie van het werken met extremisme en inclusie. Vanuit een hybride professionele rol en een benadering waarin mensen centraal staan, richt Annebregt Dijkman zich op de combinatie 'best practice' & 'best people'. Ze onderzoekt patronen en mechanismen in complexe maatschappelijke opgaven en ontwikkelt scenario's en criteria voor organisaties waarmee professionals kunnen werken. In 2021 werd haar tweede boek 'De radicaliseringsindustrie, van pionieren naar professionaliseren' gepubliceerd bij Amsterdam University Press.

Haar opdrachtgevers zijn onder andere Platform Jeugdpreventie Extremisme en Polarisatie (JEP) van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, waar ze sinds de oprichting bijdraagt aan het agenderen van professionalisering en het ondersteunen van jeugdprofessionals, de NCTV, Zorg- en Veiligheidshuizen, jeugdzorgorganisaties en verschillende gemeenten waaronder Den Haag en Amsterdam. Ze zit tevens in de projectgroep voor de ontwikkeling van de Richtlijnen Radicalisering van het Nederlands Jeugd Instituut. Eerder was ze verbonden als adviseur, trainer en ontwikkelaar bij het Rijksopleidingsinstituut tegengaan Radicalisering (ROR). Annebregt Dijkman was tevens werkzaam als familieondersteuner bij gezinnen waarbij sprake is van radicalisering en uitreis naar of overlijden in een salafistisch-jihadistisch strijdgebied. Mede op basis van de geleerde lessen van deze ervaringen is het landelijke Familiesteunpunt (LSE) ingericht. Ze werkte daar in de ontwikkelfase als casuscoach en adviseur, onder andere voor de oprichting van het Lotgenotencontact.

Annebregt Dijkman zit sinds eind 2018 in de wetenschappelijke adviesraad voor het antiradicaliseringsbeleid van burgemeester Halsema van Amsterdam. Ze draagt regelmatig bij aan het publieke debat over radicalisering, extremisme, terrorisme en inclusie en is betrokken bij verschillende maatschappelijke initiatieven. Ze is auteur van *'Heb je een boze moslim voor mij?' Over inclusieve journalistiek* bij Amsterdam University Press (2018), dat ze schreef met onderzoeksjournalist Zoë Papaikonomou. Ze interesseert zich voor verhalende vormen en literaire verbeelding van in- en uitsluiting en deed de research voor de speelfilm *Layla M*; de Nederlandse inzending voor de Oscarnominaties 2018.

Bijlagen

Bijlage 1 Digitale vragenlijst

Titel: De rol van gezinnen en ondersteunende activiteiten en interventies voor opvoeders bij risico- en beschermende factoren van radicalisering

Versie 7 september 2022

INTRODUCTIE VRAGENLIJST

Beste respondent, hartelijk dank voor het willen invullen van deze vragenlijst. Voordat u start met de vragen krijgt u nu een korte inhoudelijke en praktische toelichting (instructie) op de vragenlijst. We bereiden u daarmee voor om op een zo'n prettig mogelijke manier door de vragen te kunnen gaan. Het lezen van deze toelichting duurt ongeveer 5 minuten.

Aanleiding & doel

Dit onderzoek naar de rol van gezinnen en ondersteunende activiteiten en interventies bij de preventie van radicalisering, omdat het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SZW) en het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) willen weten welke (on)mogelijkheden en kansen er zijn bij de inzet van gezinsondersteuning voor de preventie van radicalisering. Het onderzoek wordt uitgevoerd door onderzoeker Annebregt Dijkman (Sherazade Advies).

Uit vooronderzoek bleken enkele inzichten die met dit onderzoek verder onderzocht en getoetst worden. Zowel door middel van een vragenlijst, interviews als focusgroepen. De resultaten van het onderzoek worden gebruikt voor het beleid van SZW en VWS voor de preventie van radicalisering en de versterking van veerkracht.

Over de vragenlijst

De vragenlijst staat in principe open van maandag 12 september tot en met maandag 26 september 23.59 uur a.s. Het onderzoek is eind december afgerond en het rapport wordt geanonimiseerd en openbaar. Op deze vragenlijst is een privacy statement van toepassing: [Zie Bijlagen] Daarin staat specifiek hoe er met uw deelname en gegevens wordt omgegaan. U mag de uitnodiging/ link/ vragenlijst voor het onderzoek verspreiden onder collega's. Daarmee draagt u bij aan de kwaliteit van het onderzoek.

Instructie bij het invullen

U krijgt straks verschillende vragen in beeld. De beantwoording daarvan vraagt ongeveer 30 minuten. In de meeste gevallen gaat het om gesloten (meerkeuze) antwoorden. In sommige gevallen volgt er bij een bepaald antwoord een vervolgvraag. De meeste vragen zijn verplicht om een antwoord te geven, inclusief de mogelijkheid om aan te geven dat u het antwoord op de vraag niet weet/ anders. In sommige gevallen kunt u ook toelichting geven bij uw antwoord. U kunt niet vooruit scrollen in de vragenlijst indien u een verplichte voorgaande vraag nog niet beantwoord heeft. U kunt wel terug scrollen in de vragenlijst indien u een antwoord wilt aanpassen. Indien u nog wat vergeten bent dan heeft u aan het einde van de vragenlijst ook nog de mogelijkheid daar wat over te zeggen.

Deze vragenlijst bestaat uit drie onderdelen, namelijk:

1. Algemene gegevens
2. Context gemeente en preventief beleid radicalisering
3. Activiteiten en interventies voor gezinnen

In de vragenlijst worden verschillende begrippen genoemd. Onderstaand treft u een omschrijving van deze begrippen. We willen u vragen deze te lezen zodat alle respondenten zoveel mogelijk hetzelfde verstaan onder die begrippen. Daarmee helpt u de bruikbaarheid van de resultaten van deze vragenlijst te vergroten. Na deze begrippentoelichting start de vragenlijst.

Toelichting op begrippen in de vragenlijst:

- **Radicalisering** is een proces van steeds extremer wordende overtuigingen en idealen dat zich kenmerkt door een toenemende bereidheid, om op basis van deze idealen te handelen en deze uiteindelijk boven de waarden en wetten van de democratische rechtsorde te zetten. Het is dus een beweging richting steeds extremer gedrag, waarbij mogelijk iemand uiteindelijk zo ver kan gaan, dat hij/zij de wet overtreedt en/of over kan gaan tot terroristisch handelen. vatbare doelgroepen voor radicalisering.
- **Risico- en beschermende factoren** zijn individuele eigenschappen of kenmerken, en andere omgevingsfactoren die het radicaliseringsproces kunnen beïnvloeden. Beschermende factoren dragen bij aan (het vergroten van) weerbaarheid tegen extremistische attitudes en/of gedrag, terwijl risicofactoren de kans op een radicaliseringsproces vergroten.

- Primaire preventie richt zich op het versterken van de weerbaarheid en op het voorkomen van factoren die een voedingsbodem kunnen vormen voor radicalisering.

START VRAGENLIJST

Onderdeel 1: Algemene gegevens

A. Mijn gemeente ligt in de provincie:

[Eén antwoord mogelijk]

- Brabant
- Drenthe
- Flevoland
- Friesland
- Gelderland
- Groningen
- Limburg
- Noord Holland
- Overijssel
- Utrecht
- Zeeland
- Zuid Holland

B. Mijn gemeente heeft een inwoner aantal van:

[Eén antwoord mogelijk]

- Minder of gelijk aan 50.000
- Minder of gelijk aan 100.000
- Gelijk of meer dan 100.000
- Gelijk of meer dan 250.000
- Gelijk of meer dan 500.000

C. Ik ben werkzaam bij de afdeling:

[Meerdere antwoorden mogelijk]

- Sociaal, zorg, welzijn
- Openbare orde en veiligheid
- Jeugd
- Onderwijs
- Anders, [verplichte toelichting]

D. Mijn hoofdzakelijke activiteiten bestaan uit:

[Meerdere antwoorden mogelijk]

- Beleid / bestuursadvisering
- Operationeel/ uitvoering/ netwerk/ contact burgers
- Anders, [verplichte toelichting]

E. Terrorisme, extremisme of de preventie van radicalisering (preventie, dan wel PGA) maakt officieel deel uit van mijn functie:

[Eén antwoord mogelijk]

- Ja
- Nee
- Nee, maar in de praktijk hou ik me er wel mee bezig
- Anders, [verplichte toelichting]

Onderdeel 2: Context gemeente en preventief radicaliseringsbeleid

A. De directe verantwoordelijkheid voor beleid gericht op de preventie van radicalisering ligt in mijn gemeente bij:

[Eén antwoord mogelijk]

- Sociaal
- Veiligheid
- Jeugd
- Anders/weet ik niet, [verplichte toelichting]

B. Mijn gemeente heeft geschreven beleid op het gebied van (preventie) radicalisering:

[Eén antwoord mogelijk]

- Ja
- Nee
- Nee, maar in de praktijk doen we wel dingen op het gebied van de preventie van radicalisering
- Weet ik niet

C. Mijn gemeente heeft binnen het radicaliseringsbeleid specifiek aandacht voor preventie:

[Eén antwoord mogelijk]

- Ja
- Nee
- Weet ik niet
- Anders, [verplichte toelichting]

D. Mijn gemeente financiert of faciliteert projecten die (mogelijk) bijdragen aan de preventie van radicalisering:

[Eén antwoord mogelijk, + vervolgvraag met open antwoord bij antwoord JA]

- Ja, namelijk (zie -> vervolgvraag met open antwoord voor projecten)
- Nee
- Weet ik niet
- ➔ Welke projecten zijn dat, welk doel hebben ze en op wie richten deze projecten zich: [verplichte toelichting]

E. Mijn gemeente evalueert activiteiten of interventies die bijdragen aan de preventie van radicalisering:

[Meerdere antwoorden mogelijk]

- Ja, (wetenschappelijk) extern onderzoek [optioneel toelichting]
- Ja, ambtelijke- of zelfevaluatie [optioneel toelichting]
- Nee
- Weet ik niet

F. De inzet van preventie van radicalisering richt zich ook op het betrekken of inzet van onder andere zorg- en hulpverleningsorganisaties, jongerenwerk en maatschappelijk werk binnen de gemeente:

[Een antwoord mogelijk + vervolgvraag bij antwoord JA]

- Ja [-> zie vervolgvraag]
- Nee
- Weet ik niet
- ➔ Kunt u deze organisaties benoemen of omschrijven? [optioneel toelichting]

G. De inzet van preventie van radicalisering richt zich ook op het betrekken of inzetten van informele vrijwilligers, sleutelpersonen in de wijk of gemeenschappen:

[Eén antwoord mogelijk]

- Ja
- Nee
- Weet ik niet
- Anders, [verplichte toelichting]

H. Binnen mijn gemeente of provincie is goed zicht op professionals die werken met preventie of bijdragen aan de preventie radicalisering:

- Ja
- Nee
- Weet ik niet
- Anders, [verplichte toelichting]

I. Mijn gemeente heeft aandachtsfunctionarissen radicalisering bij verschillende professionele uitvoeringsorganisaties:

- Ja, (zie -> vervolgvraag:
 - Nee
 - Weet ik niet
 - Anders, [verplichte toelichting]
- hoeveel aandachtsfunctionarissen zijn dat circa?)

J. Mijn gemeente faciliteert individuele professionals of uitvoeringsorganisaties in kennis over en handelingsmogelijkheden bij risico- en beschermingsfactoren voor de preventie van radicalisering:

- Ja
- Nee
- Weet ik niet
- Anders, [verplichte toelichting]

K. Wat is uw belangrijkste advies aan uw gemeente als het gaat om de preventie van radicalisering?

[Toelichting: deze vraag is opgenomen om u als respondent de mogelijkheid te geven uw eventuele ideeën te delen ten aanzien van preventief beleid en de mogelijke risico's of (onbenutte) kansen. Denk bijvoorbeeld aan gebruik van terminologie; professionele samenwerking; effectiviteit of draagvlak voor beleid; risico op stigmatisering; fenomeenontwikkelingen; contact met doelgroepen, enzovoort. U draagt met uw antwoord bij aan meer inzicht in eventuele witte vlekken voor de preventie van radicalisering en dit onderzoek]

- Open toelichting

Onderdeel 3: Ondersteunende activiteiten en interventies bij gezinnen en opvoeders voor de preventie van radicalisering

Toelichting op dit onderdeel: activiteiten en interventies voor de preventie van radicalisering worden vaak in bredere zin ingezet bij het versterken weerbaarheid. De onderstaande vragen kennen daarom een opbouw van een brede naar smalle benadering.

A. Mijn gemeente hanteert criteria voor potentieel kwetsbare individuen en groepen voor radicalisering:

- Ja, namelijk (zie -> vervolgvraag met open antwoord (verplicht)
 - Nee
 - Weet ik niet
- A1 De criteria die wij hanteren zijn: [verplichte toelichting + 2 vervolgvragen]
- A1.1 Zijn deze criteria ook opgenomen in het beleid?
 - Ja
 - Nee
 - Weet ik niet
 - A1.2 Wordt gezinsondersteuning daarin genoemd als opgave?
 - Ja
 - Nee
 - Weet ik niet

B. Mijn gemeente financiert of faciliteert activiteiten en interventies die in het algemeen gericht zijn op ondersteunende activiteiten en interventies voor gezinnen en opvoeders, bijvoorbeeld voor het versterken van weerbaarheid, democratische vaardigheden en identiteitsontwikkeling:

[Een antwoord mogelijk + vervolgvraag bij antwoord JA]

- Ja, namelijk (zie -> vervolgvraag met open antwoord voor projecten)
- Nee

- Weet ik niet
- ➔ Welke projecten zijn dat, welk doel hebben ze en op wie richten deze projecten zich: [verplichte toelichting]

C. Mijn gemeente financiert of faciliteert activiteiten en interventies die specifiek gericht zijn op ondersteunende activiteiten en interventies voor de gezinnen en opvoeders voor de preventie van radicalisering:

[Een antwoord mogelijk + vervolgvraag bij antwoord JA]

- Ja, namelijk (zie -> vervolgvraag met open antwoord voor projecten)
- Nee
- Weet ik niet
- ➔ Welke projecten zijn dat, welk doel hebben ze en op wie richten deze projecten zich: [verplichte toelichting]

D. Mijn gemeente evalueert beleid, projecten of interventies die specifiek gericht zijn op ondersteunende activiteiten en interventies voor de gezinnen en opvoeders voor de preventie van radicalisering:

[Meerdere antwoorden mogelijk]

- Ja, (wetenschappelijk) extern onderzoek [optioneel toelichting]
- Ja, ambtelijke- of zelfevaluatie [optioneel toelichting]
- Nee [optioneel toelichting]
- Weet ik niet

E. Mijn gemeente ervaart knelpunten bij het inzetten of uitvoeren van preventiebeleid voor radicalisering en activiteiten en interventies voor gezinnen en opvoeders:

[Meerder antwoorden mogelijk + meerkeuze vervolgvraag]

- Ja, namelijk (zie -> gesloten vervolgvraag)
- Nee
- Weet ik niet
- ➔ Vervolg antwoord, antwoord categorieën met meerdere opties mogelijk:
 - ➔ Beperkte ambtelijke capaciteit
 - ➔ Beperkte professionele uitvoeringscapaciteit
 - ➔ Te weinig financiën en middelen
 - ➔ Te weinig kennis binnen de gemeente of organisatie over opzetten of effecten van preventiebeleid radicalisering
 - ➔ Geen politiek- bestuurlijk draagvlak
 - ➔ Zorgen over stigmatisering of ongewenste effecten van beleid of interventies
 - ➔ Geen of te weinig zicht op mogelijke radicalisering onder de lokale bevolking
 - ➔ Geen of te weinig zicht op criteria voor kwetsbare groepen of individuen
 - ➔ Verbinding tussen het sociaal- en veiligheidsdomein
 - ➔ Anders [verplichte toelichting]

F. Wat kan uw gemeente eventueel zelf beter of anders doen bij de preventie van radicalisering, specifiek bij de ondersteuning van gezinnen en/of opvoeders?

[Open optionele vraag] Toelichting:

G. Wat kan de rijksoverheid (ministeries) eventueel anders/ of beter doen in het faciliteren van gemeenten voor het opzetten en uitvoeren van preventief beleid voor radicalisering, en specifiek bij de ondersteuning van gezinnen en/of opvoeders?:

[Open optionele vraag] Toelichting:

Onderdeel 4: Toelichting en afsluiting

Heeft u nog vragen, opmerkingen of suggestie die u belangrijk vindt om mee te geven en die niet in deze vragenlijst aan bod zijn gekomen?

Dan kunt u deze hier invullen:

[Toelichting]

Afsluiting

Hartelijk dank voor het invullen van de vragenlijst en voor uw tijd.

Mogen wij u benaderen voor een online verdiepend interview voor dit onderzoek van circa een uur of een online focusgroep van ca 1,5 uur? Indien uw antwoord JA is, dan wordt uw naam, organisatie en e-mailadres gevraagd. U krijgt dan een uitnodiging van de onderzoeker met daarin een toelichting voor een interview of een focusgroep en een privacy statement. Bij het doorgeven van uw contactgegevens blijft uw bijdrage in deze vragenlijst anoniem voor het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

- Ja: mijn naam, organisatie en email adres zijn:
- Nee: nogmaals dank voor uw bijdrage.

Mocht u na het invullen van deze vragenlijst nog vragen hebben dan kunt u contact opnemen met:

De onderzoeker: Annebregt Dijkman, via info@sherazade.nl of het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid: Ganna van Bijleveld, via gvbijleveld@minszw.nl

EINDE VRAGENLIJST

Bijlage 2 Semi gestructureerde interview vragenlijst

Titel: De rol van gezinnen en ondersteunende activiteiten en interventies voor opvoeders bij risico- en beschermende factoren van radicalisering

Versie 3 oktober 2022

[Toelichting op de semigestructureerde vragenlijst met topics: de onderstaande vragen zijn bedoeld voor interview respondenten die mee willen werken aan het onderzoek naar gezinsondersteuning/activiteiten in het kader van de preventie van radicalisering in opdracht van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. De vragenlijst bevat tien vragen, voorafgegaan met het doel van de vraag. De onderzoeker laat in eerste instantie de respondent vrij vertellen als reactie op de vraag maar vraagt door als bepaalde topics niet spontaan aan de orde zijn gekomen. En/of brengt deze topics in als de respondent input/ voorbeelden nodig heeft om tot een (uitgebreider) antwoord te komen. De vragenlijst is bedoeld voor alle respondenten van het onderzoek, de onderzoeker past de introductie daarvan aan al naar gelang in welke doelgroep de geïnterviewde past: gemeente/ professional/ vrijwilliger/ ervaringsdeskundige.]

START INTERVIEW

0. **Introductie**

De onderzoeker geeft een toelichting op het doel van het onderzoek, de opzet en duur van het interview, het privacy statement en vraagt bij aanvang van het interview om mondelinge toestemming voor het interview. De onderzoeker wijst er tot slot op dat aan het einde van het interview nog specifieke afspraken gemaakt kunnen worden.

1. **Algemene gegevens respondent**

Naam:

Functie (evt.):

Organisatie (evt.):

Provincie:

Codering (in het kader van anonimiteit):

Heeft u de digitale vragenlijst ingevuld: JA/NEE

Interview deelname voor akkoord: JA/NEE

2. **Ervaring met gezinsondersteuning/ activiteiten**

[Deze vraag is bedoeld als eerste opening/ spontane verkenning van het gespreksonderwerp]

Welke ervaringen heeft u opgedaan met gezinsondersteuning en wat is u daarin opgevallen?

- Bijv. Tijdsduur/ specifieke doelgroepen/ voorbeelden
- Bijv. als beleidsmaker/doelgroep van gezinsondersteuning / professionele uitvoerder
- Anders/ etc.

3. **Definitie van preventie van radicalisering**

[Deze vraag is een toets op de vraag: waar hebben we het over bij de preventie van radicalisering en hoe wordt er door respondenten (verschillend) naar gekeken]

Wat verstaat u onder de preventie van radicalisering?

4. **Rol, doel en zin van gezinsondersteuning/ activiteiten**

[Deze vraag is een toets op (mogelijke) rol/ doel en effect van gezinsondersteuning]

Wat was/is volgens u de belangrijkste rol en doel van gezinsondersteuning/ activiteiten bij de preventie van radicalisering zoals u die ervaren of gezien heeft en vindt u dit zinvol? Waarom wel/ niet?

- Voorbeelden inhoudelijk (bijv. weerbaar opvoeden sociaal/ identiteit/ online/ ideologisch/ familierelaties)
- Voorbeelden van positieve effecten en resultaat: 'best practice & best people'
- Voorbeelden van negatieve effecten en impact
- Anders/ etc.

5. Organiseren van gezinsondersteuning/ activiteiten

[deze vraag is een toets op de organisatorische kant van gezinsondersteuning, ook met het oog op aanbevelingen t.a.v. rol van het Rijk]

Wat is uw ervaring in het (doen en/ of zien) organiseren van gezinsondersteuning/ activiteiten ter preventie van radicalisering?

- Bijv. beleidsmatig/ indicaties van doelgroep
- Bijv. gemeentelijke capaciteit/ politiek- bestuurlijk draagvlak/ middelen/ kennis etc.
- Bijv. samenwerking/ relatie met professionele partners
- Bijv. samenwerking/ relatie met maatschappelijke initiatieven/ vrijwilligers
- Bijv. contact met andere ouders/ gezinnen
- Anders/ etc.

6. Beperkingen/ risico's van gezinsondersteuning

[deze vraag is een toets op de vraag van beperkingen, ook met het oog op aanbevelingen t.a.v. de evt. rol van het Rijk]

Wat zijn volgens u eventuele beperkingen van gezinsondersteuning/ activiteiten voor de preventie van radicalisering?

- Bijv. stigmatisering of negatieve framing van doelgroepen of individuen
- Bijv. risico- en beschermende factoren zijn geen zelfstandige indicaties voor radicalisering
- Bijv. beperkte aansluiting veiligheidsdomein- sociaal domein
- Bijv. grilligheid van het fenomeen van radicalisering
- Bijv. wel of niet aansluiten bij Persoonsgerichte aanpak PGA- CTER
- Anders/ Etc.

7. Kansen / witte vlekken gezinsondersteuning

[deze vraag adresseert mogelijke witte vlekken t.a.v. het huidige beleid/ uitvoering van gezinsondersteuning/ activiteiten]

Zijn er volgens u eventuele kansen of onbenutte mogelijkheden (witte vlekken) in het organiseren of mogelijk maken van gezinsondersteuning/ activiteiten voor de preventie van radicalisering?

- Aansluiten bij sociaal domein – veiligheidsdomein: namelijk:
- Aansluiten bij maatschappelijke initiatieven / vrijwilligers: namelijk:
- Aansluiting bij bestaande opvoed- en ondersteuningsprogramma's: namelijk:
- Evaluatie: namelijk:
- Anders/ Etc.

8. Rol van het Rijk

[onderzoeker geeft korte toelichting stand van zaken van SZW/VWS]

[deze vraag is bedoelt voor input voor de aanbevelingen t.a.v. de evt. rol van het Rijk]

Wat is uw advies aan de rijksoverheid (ministeries) bij het maken en uitvoeren van beleid t.a.v. gezinsondersteuning voor de preventie van radicalisering?

- Bijv. interne samenwerking met departementen
- Bijv. proces van beleidsvorming en invloed op beleid
- Bijv. beleidsuitvoering en communicatie
- Bijv. indicatoren en evaluatie
- Bijv. verspreiden van kennis
- Bijv. faciliteren van gemeenten
- Anders/ etc.

9. Persoonlijk draagvlak/ toets

[deze vraag is een toets op draagvlak voor beleid en uitvoering, en als manier om evt. kansen en witte vlekken te ontdekken die mogelijk niet aan bod komen als de vraag over 'gezin van de geradicaliseerde ander' gaat]

Als u zelf te maken zou krijgen met gezinsondersteuning/ activiteiten ter preventie van radicalisering, wat zou u dan verwachten van de overheid (zowel lokaal als landelijk) en van professionals? (of indien u zelf te maken heeft gehad: wat had er anders/ beter gemoeten en waarom?)

- Bijv. rechtstatelijk/legitiem/proportioneel/effectief beleid
- Bijv. bejegening/ communicatie
- Bijv. inhoud van de ondersteuning/ activiteiten

- Bijv. samenwerking
- Bijv. macht en machtsuitoefening
- Bijv. dossieropbouw en inzage
- Bijv. beeldvorming/ oordeelsvorming en informatiedelen
- Bijv. verantwoorden en evaluatie
- Anders/ etc.

10. **Open vraag tot slot**

[deze vraag heeft als doel eventuele witte vlekken in de vragenlijst zelf te adresseren]

Zijn er nog dingen die nog niet benoemd zijn tijdens het interview maar die u wel van belang acht voor het onderzoek?

Afspraken

De onderzoeker maakt een anonieme samenvatting van dit interview en stuurt deze per mail. De respondent heeft de mogelijkheid om hier binnen vastgestelde tijd eventuele schriftelijke verbeteringen in aan te brengen. Zie ook het privacy statement.

Bijlage 3 Topiclijst focusgroepen

Onderstaande topics zijn t.b.v. de focusgroepen, deze zijn gebaseerd op het analysekader en qua verdieping gebaseerd op de uitkomsten van de digitale vragenlijst en de interviews.

1. Nut & noodzaak

Nut & noodzaak van activiteiten ter ondersteuning van gezinnen en families t.b.v. preventie radicalisering: waar te stoppen

- a. Welke nut & noodzaak zien deelnemers in activiteiten ter ondersteuning van gezinnen en families en wat zijn de gevolgen als deze niet ingezet worden of er geen beleid voor is?
- b. Wat zijn mogelijk tegenargumenten voor activiteiten ter ondersteuning van gezinnen en families/ de beperkingen of risico's? Met name ook in de beleidsdoelstelling van het meten van preventie.

2. Samenwerking

Samenwerking sociaal- en veiligheidsdomein

- c. Welke acties helpen deelnemers in het samenwerken, wat hebben zij nodig?

3. Criteria

Criteria kwetsbare personen, doelgroepen en omgevingen, en handelingskader

- d. Aan welke criteria denken deelnemers?

4. Coördinatie en beleidsondersteuning

Coördinatie en ondersteuning beleid(s-ontwikkeling) voor de preventie van radicalisering

- e. Hoe ziet coördinatie en ondersteuning op beleidsvorming er idealiter uit voor deelnemers als deze vanuit het rijk wordt ingezet?

5. Incidentele inzet vs. structurele inzet

Incidentele inzet versus structurele inzet activiteiten

- f. Welke voorbeelden hebben deelnemers van langdurige inzet en resultaten?

6. Aansluiting bestaande preventie programma's

Aansluiting bij bestaande preventieprogramma's voor jeugd

- g. Welke voorbeelden hebben deelnemers van aansluiting bij bestaande programma's?

7. Beleidstaal & perspectieven

Beleidstaal en perspectiefverschillen

- h. Welke woorden zouden kunnen helpen in het overbruggen van perspectiefverschillen en inzet van veiligheidsjargon t.b.v. een betere positionering van de preventie van radicalisering binnen het sociaal domein ?

8. Coördinatie en vindplek kennis

Coördinatie en vindplek van kennis en inzichten op het gebied van activiteiten en programma's

- i. Hoe ziet coördinatie en een centrale vindplek er idealiter uit voor deelnemers?

9. Witte vlekken en kansen

Witte vlekken en kansen: m.n. ACE, psychisch geweld als geweldsconcept en intergenerationele overdracht

- j. Welke reflecties en vragen hebben deelnemers t.a.v. bekende witte vlekken en kansen?
- k. Welke nieuwe vragen en reflecties hebben zij?

10. Tot slot Open vraag

Bijlage 4 Geanonimiseerde respondentenlijst

Totaal

- Totaal unieke respondenten onderzoek N=30)
- Totaal unieke provincies (N= 8)
- Totaal unieke soort organisaties (N=7)

Digitale vragenlijst

Respondenten

- Totaal (N=21)

Vertegenwoordigde provincies

- Brabant (N=5)
- Flevoland (N=1)
- Gelderland (N=1)
- Limburg (N=1)
- Noord - Holland (N=3)
- Utrecht (N= 3)
- Zuid - Holland (N=5)

Interviews

Respondenten

- Totaal (N=12)

Vertegenwoordigde provincies

- Brabant (N=2)
- Friesland (N=1)
- Landelijk (N=1)
- Limburg (N=1)
- Noord - Holland (N=1)
- Utrecht (N=2)
- Zuid – Holland (N=3)

Vertegenwoordigde organisaties

- Aanbieder ondersteuningsaanbod (N=2)
- Gemeente (N=7)
- Landelijk specialistische organisatie (N=1)
- Politie (N=1)
- Regionaal projectsamenwerking zorg en veiligheidspartners (N=1)

Vertegenwoordigde functies

- Beleidsadviseur (N=1)
- Coördinator (N=1)
- Gemeente ambtenaar (N=5)
- Senior consultant (N=1)
- Specialist (N=1)
- Vormingswerker (N=1)

Focusgroepen

Respondenten

- Totaal (N=7)

Vertegenwoordigde provincies

- Brabant (N=1)
- Friesland (N=1)
- Noord- Holland (N=2)
- Landelijk (N=1)
- Zuid- Holland (N=2)

Vertegenwoordigde organisaties

- Aanbieder ondersteuningsaanbod (N=2)
- Gecertificeerde Instelling (GI) (N=1)
- Gemeente (N=1)
- Landelijke specialistische organisatie (N=1)
- Politie (N=1)
- Zorg- en Veiligheidshuis (N=1)

Vertegenwoordigde functies

- Consultant (N=1)
- Coördinator (N=1)
- Eigenaar (N=2)
- Specialist (N=1)
- Teamleider (N=1)
- Trajectbegeleider (N=1)

Bijlage 5 Privacy statements digitale vragenlijst, interviews & focusgroepen

Privacy statement respondent digitale vragenlijst onderzoek familieondersteuning

Beste respondent, (augustus 2022)

U bent door het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (hierna ministerie) benaderd om bij te dragen aan een inventariserend onderzoek naar familieondersteuning voor de preventie van radicalisering. Dit onderzoek is belangrijk voor het ministerie omdat ze met de uitkomsten beter kan beoordelen of, en zo ja, hoe familieondersteuning kan bijdragen aan het voorkomen van radicalisering. Wat daarvoor nodig is en welke rol (het beleid van) het ministerie kan spelen, met name voor gemeenten en professionals. U heeft als respondent informatie die relevant is voor de beantwoording van die vraag.

Het ministerie heeft een externe onderzoeker Annebregt Dijkman (Sherazade Advies) opdracht gegeven om het onderzoek uit te voeren en de resultaten daarvan in een digitaal eindrapport op te nemen. Zowel het ministerie als de onderzoeker hechten aan een zorgvuldig onderzoeksproces. U wordt daarom in deze privacy verklaring geïnformeerd over wat dat voor u betekent:

- U wordt uitgenodigd door het ministerie voor deelname aan een online vragenlijst;
- Voor dit onderzoek wordt uitgegaan van het zogenaamde *informed consent* principe. Dat wil zeggen dat u vrijwillig meedoet aan het onderzoek en daarvoor schriftelijk toestemming aan de onderzoeker geeft. U doet dat door schriftelijke (per mail) akkoord te geven op de uitnodiging voor deelname aan de vragenlijst;
- U mag ten alle tijd uw toestemming intrekken, ook als het onderzoek al van start is, of na invulling van de vragenlijst. U kunt dit schriftelijk (per mail) aan de onderzoeker laten weten;
- Uw persoonsgegevens (naam, eventuele functietitel, organisatie, email en telefoonnummer) worden door de onderzoeker alleen gebruikt ten bate van het organiseren van de vragenlijst en de uitnodiging voor een interview en/of focusgroep;
- De digitale vragenlijst wordt aangemaakt in het programma Formdesk;
- Het ministerie krijgt geen rechtstreekse inzage in uw antwoorden. Daarmee organiseren we een zo groot mogelijke veilige ruimte om u uit te kunnen spreken en informatie aan te dragen die bijdragen aan de doelstelling van het onderzoek;
- Uw bijdrage wordt anoniem verwerkt in het eindrapport en uw bijdrage is niet herleidbaar. Uw algemene functienaam/titel wordt wel opgenomen in een bijlage met daarin een overzicht van de deelnemende respondenten;
- Alle data van het onderzoek worden door de onderzoeker beveiligd en digitaal opgeslagen en bewaard conform de richtlijnen van (toegepast) wetenschappelijk onderzoek;
- Het ministerie en de onderzoeker worden geadviseerd door leden van een begeleidingscommissie. Hierin hebben een aantal mensen zitting vanwege hun werk of ervaring met het onderwerp. De begeleidingscommissie adviseert en denkt mee over de onderzoeksvraag, de methode van onderzoek, het theoretisch kader, de uitvoering van het onderzoek en het opschrijven van de resultaten, conclusie en aanbevelingen. De begeleidingscommissie krijgt net als het ministerie geen directe inzage in uw beantwoording of persoonsgegevens. Wel krijgt zij inzicht in de resultaten en analyse van de totale vragenlijst;
- Het eindrapport wordt digitaal opgeleverd en wordt door het ministerie publiekelijk toegankelijk gemaakt. Dit blijft een geanonimiseerde versie waarin u en uw bijdrage niet herleidbaar zijn;
- De onderzoeker heeft een verwerkersovereenkomst en contract met het ministerie ondertekend met daarin onder andere bepalingen over privacy en gegevensverwerking;
- De onderzoeker werkt met de richtlijnen van het Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW) en van de beroepsvereniging van Antropologen. U kunt deze richtlijnen vinden op: <https://www.knaw.nl/nl/thematisch/ethiek/wetenschappelijke-integriteit> en <https://antropologen.nl/ethical-guidelines/>
- Mocht u vooraf vragen hebben over het onderzoek dan kunt u de onderzoeker bereiken via info@sherazade.nl of (telefoonnummer) of de contactpersoon van het ministerie SZW van dit onderzoek: (directie Samenleving & Integratie, afdeling Weerbare Samenleving);
- Heeft u een algemene vraag omtrent privacy voor de functionaris gegevensbescherming van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid? Via de link kunt u meer informatie krijgen of contact opzoeken: [Privacyverklaring ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid | Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid | Rijksoverheid.nl](#) en [Contactformulier Rijksoverheid | Contact | Rijksoverheid.nl](#).

Het wordt door het ministerie en de onderzoeker zeer gewaardeerd dat u tijd wilt vrijmaken en uw deskundigheid wilt inzetten voor dit onderzoek. Dank daarvoor.

Hartelijke groet,

Annebregt Dijkman/ Sherazade Advies

Privacy statement respondent interviews onderzoek gezinsondersteuning

Beste respondent, (oktober 2022)

U bent door het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (hierna ministerie) benaderd om bij te dragen aan een inventariserend onderzoek naar gezinsondersteuning/ activiteiten voor de preventie van radicalisering. Dit onderzoek is belangrijk voor het ministerie omdat ze met de uitkomsten beter kan beoordelen of, en zo ja, hoe zogenaamde familieondersteuning kan bijdragen aan het voorkomen van radicalisering. Wat daar voor nodig is en welke rol (het beleid van) het ministerie kan spelen, met name voor gemeenten en professionals. U heeft als respondent informatie die relevant is voor de beantwoording van die vraag.

Het ministerie heeft een externe onderzoeker Annebregt Dijkman (Sherazade Advies) opdracht gegeven om het onderzoek uit te voeren en de resultaten daarvan in een digitaal eindrapport op te nemen. Zowel het ministerie als de onderzoeker hechten aan een zorgvuldig onderzoeksproces. U wordt daarom in deze privacy verklaring geïnformeerd over wat dat voor u betekent:

- U wordt uitgenodigd door het ministerie (en onderzoeker) voor een online interview met de onderzoeker van circa 1 uur;
- Voor dit onderzoek wordt uitgegaan van het zogenaamde *informed consent* principe. Dat wil zeggen dat u vrijwillig meedoet aan het onderzoek en daarvoor schriftelijk en mondeling toestemming aan de onderzoeker geeft. U doet dat door schriftelijke (per mail) akkoord te geven op de uitnodiging voor deelname aan de vragenlijst. De onderzoeker zal u bij aanvang van het interview mondeling uw toestemming vragen;
- U mag ten alle tijd uw toestemming intrekken, ook als het onderzoek al van start is, of na het interview. U kunt dit schriftelijk (per mail) aan de onderzoeker laten weten;
- U persoonsgegevens (naam, eventuele functietitel, organisatie, email en telefoonnummer) worden door de onderzoeker alleen gebruikt ten bate van het organiseren van het interview, het toesturen van deze privacyverklaring en de samenvatting van het interview;
- Het interview wordt online gehouden in een beveiligde Microsoft Teams omgeving en niet opgenomen;
- Het interview wordt door de onderzoeker schriftelijk samengevat en per mail aan u toegestuurd ter controle en voor akkoord. U kunt uw opmerkingen c.q. aanpassingen tot twee weken daarna doorgeven aan de onderzoeker, daarna gaat de onderzoeker ervan uit dat u akkoord bent. Tenzij u in een automatische replay heeft aangegeven dat u niet bereikbaar bent in de tussengelegen tijd. Indien u dat wenst kan de e-mail beveiligd naar u worden verzonden;
- Het ministerie krijgt geen rechtstreekse inzage in de samenvatting van het interview of uw persoonsgegevens. Daarmee organiseren we een zo groot mogelijke veilige ruimte om u uit te kunnen spreken en informatie aan te dragen die bijdragen aan de doelstelling van het onderzoek. Wel krijgt het ministerie inzicht in de resultaten en analyse van alle interviews tezamen;
- Uw bijdrage wordt anoniem verwerkt in het eindrapport en uw bijdrage is niet herleidbaar. Uw algemene functienaam/titel wordt wel opgenomen in een bijlage met daarin een overzicht van de deelnemende respondenten;
- Indien de onderzoeker een quote van u wil gebruiken als illustratie (vignet) bij de onderzoeksresultaten dan wordt u daar per mail om toestemming voor gevraagd;
- Alle data van het onderzoek worden door de onderzoeker beveiligd en digitaal opgeslagen en bewaard conform de richtlijnen van (toegepast) wetenschappelijk onderzoek;
- Het ministerie en de onderzoeker worden geadviseerd door leden van een begeleidingscommissie. Hierin hebben een aantal mensen zitting vanwege hun werk of ervaring met het onderwerp. De begeleidingscommissie adviseert en denkt mee over de onderzoeksvraag, de methode van onderzoek, het theoretisch kader, de uitvoering van het onderzoek en het opschrijven van de resultaten, conclusie en aanbevelingen. De begeleidingscommissie krijgt net als het ministerie geen directe inzage in de samenvatting van uw interview;
- Het eindrapport wordt digitaal opgeleverd en wordt door het ministerie publiekelijk toegankelijk gemaakt. Dit blijft een geanonimiseerde versie waarin u en uw bijdrage niet herleidbaar zijn;
- De onderzoeker heeft een verwerkersovereenkomst en contract met het ministerie ondertekend met daarin onder andere bepalingen over privacy en gegevensverwerking;
- De onderzoeker werkt met de richtlijnen van het Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW) en van de beroepsvereniging van Antropologen. U kunt deze richtlijnen vinden op: <https://www.knaw.nl/nl/thematisch/ethiek/wetenschappelijke-integriteit> en <https://antropologen.nl/ethical-guidelines/>
- Mocht u vooraf vragen hebben over het onderzoek dan kunt u de onderzoeker bereiken via info@sherazade.nl of (telefoonnummer) of de contactpersoon van het ministerie SZW van dit onderzoek: (directie Samenleving & Integratie, afdeling Weerbare Samenleving);

- Heeft u een algemene vraag omtrent privacy voor de functionaris gegevensbescherming van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid? Via de link kunt u meer informatie krijgen of contact opzoeken: [Privacyverklaring ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid | Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid | Rijksoverheid.nl](#) en [Contactformulier Rijksoverheid | Contact | Rijksoverheid.nl](#)

Het wordt door het ministerie en de onderzoeker zeer gewaardeerd dat u tijd wilt vrijmaken en uw deskundigheid wilt inzetten voor dit onderzoek. Dank daarvoor.

Hartelijke groet,

Annebregt Dijkman / Sherazade Advies

Privacy statement respondent focusgroepen onderzoek familieondersteuning

Beste respondent, (november 2022)

U bent door het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (hierna ministerie) benaderd om bij te dragen aan een inventariserend onderzoek naar familieondersteuning voor de preventie van radicalisering. Dit onderzoek is belangrijk voor het ministerie omdat ze met de uitkomsten beter kan beoordelen of, en zo ja, hoe familieondersteuning kan bijdragen aan het voorkomen van radicalisering. Wat daarvoor nodig is en welke rol (het beleid van) het ministerie kan spelen, met name voor gemeenten en professionals. U heeft als respondent informatie die relevant is voor de beantwoording van die vraag.

Het ministerie heeft een externe onderzoeker Annebregt Dijkman (Sherazade Advies) opdracht gegeven om het onderzoek uit te voeren en de resultaten daarvan in een digitaal eindrapport op te nemen. Zowel het ministerie als de onderzoeker hechten aan een zorgvuldig onderzoeksproces. U wordt daarom in deze privacy verklaring geïnformeerd over wat dat voor u betekent:

- U wordt uitgenodigd door het ministerie (en onderzoeker) voor een focusgroep met 6 tot 8 deelnemers en de onderzoeker van circa 1,5 a 2 uur;
- Voor dit onderzoek wordt uitgegaan van het zogenaamde *informed consent* principe. Dat wil zeggen dat u vrijwillig meedoet aan de focusgroep en daarvoor schriftelijk en mondeling toestemming aan de onderzoeker geeft. U doet dat door schriftelijke (per mail) akkoord te geven op de uitnodiging voor deelname aan de vragenlijst. De onderzoeker zal u bij aanvang van de focusgroep mondeling uw toestemming vragen.
- U mag ten alle tijdstip uw toestemming intrekken, ook als de focusgroep al van start is, of na afloop ervan. U kunt dit schriftelijk (per mail) aan de onderzoeker laten weten;
- U persoonsgegevens (naam, eventuele functietitel, organisatie, email en telefoonnummer) worden door de onderzoeker alleen gebruikt ten bate van het organiseren van het interview, het toesturen van deze privacyverklaring en de eventuele samenvatting van de focusgroep;
- De focusgroep wordt in principe online gehouden in een beveiligde Microsoft Teams omgeving en niet opgenomen;
- De resultaten van de focusgroep wordt door de onderzoeker schriftelijk samengevat en per mail aan de deelnemers ter controle en aanvulling indien gewenst. U kunt uw opmerkingen c.q. aanpassingen tot twee weken daarna doorgeven aan de onderzoeker, daarna gaat de onderzoeker ervan uit dat u akkoord bent. Tenzij u in een automatische replay heeft aangegeven dat u niet bereikbaar bent in de tussengelegde tijd. Indien u dat wenst kan de e-mail beveiligd naar u worden verzonden;
- Het ministerie krijgt geen rechtstreekse inzage in de samenvatting of de persoonsgegevens van de focusgroep. Daarmee organiseren we een zo groot mogelijke veilige ruimte om u uit te kunnen spreken en informatie aan te dragen die bijdragen aan de doelstelling van het onderzoek. Wel krijgt het ministerie inzicht in de resultaten en analyse van alle focusgroepen tezamen;
- Uw bijdrage wordt anoniem verwerkt in het eindrapport en uw bijdrage is niet herleidbaar. Uw algemene functienaam/titel wordt wel opgenomen in een bijlage met daarin een overzicht van de deelnemende respondenten;
- Indien de onderzoeker een quote van u wil gebruiken als illustratie (vignet) bij de onderzoeksresultaten dan wordt u daar per mail om toestemming voor gevraagd;
- Alle data van het onderzoek worden door de onderzoeker beveiligd en digitaal opgeslagen en bewaard conform de richtlijnen van (toegepast) wetenschappelijk onderzoek;
- Het ministerie en de onderzoeker worden geadviseerd door leden van een begeleidingscommissie. Hierin hebben een aantal mensen zitting vanwege hun werk of ervaring met het onderwerp. De begeleidingscommissie adviseert en denkt mee over de onderzoeksvraag, de methode van onderzoek, het theoretisch kader, de uitvoering van het onderzoek en het opschrijven van de resultaten, conclusie en aanbevelingen. De begeleidingscommissie krijgt net als het ministerie geen directe inzage in de samenvatting of persoonsgegevens van de focusgroep;
- Het eindrapport wordt digitaal opgeleverd en door het ministerie publiekelijk toegankelijk gemaakt. Dit blijft een geanonimiseerde versie waarin u en uw bijdrage niet herleidbaar zijn;
- De onderzoeker heeft een verwerkersovereenkomst en contract met het ministerie ondertekend met daarin onder andere bepalingen over privacy en gegevensverwerking;
- De onderzoeker werkt met de richtlijnen van het Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW) en van de beroepsvereniging van Antropologen. U kunt deze richtlijnen vinden op: <https://www.knaw.nl/nl/thematisch/ethiek/wetenschappelijke-integriteit> en <https://antropologen.nl/ethical-guidelines/>
- Mocht u vooraf vragen hebben over het onderzoek dan kunt u de onderzoeker bereiken via info@sherazade.nl of (telefoonnummer) of de contactpersoon van het ministerie SZW van dit onderzoek: (directie Samenleving & Integratie, afdeling Weerbare Samenleving);

- Heeft u een algemene vraag omtrent privacy voor de functionaris gegevensbescherming van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid? Via de link kunt u meer informatie krijgen of contact opzoeken: [Privacyverklaring ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid | Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid | Rijksoverheid.nl](#) en [Contactformulier Rijksoverheid | Contact | Rijksoverheid.nl](#).

Het wordt door het ministerie en de onderzoeker zeer gewaardeerd dat u tijd wilt vrijmaken en uw deskundigheid wilt inzetten voor dit onderzoek. Dank daarvoor.

Hartelijke groet,

Annebregt Dijkman / Sherazade Advies

Bijlage 6 Leden van de begeleidingscommissie

Op alfabetische volgorde van voornaam:

- Amber van Suijlekom, Manager bij Landelijk Steunpunt Extremisme
- Danial Sharifi, Manager bij Horizon Jeugdzorg
- Michael Kok, Senior adviseur veiligheid bij Gemeente Utrecht
- Nathalie Paardekoper, Regisseur inkoopkader bij Stichting Jeugdteams Zuid-Holland Zuid
- Omar Ameziane, Teamcoach bij DOCK Amsterdam